

Cărți apărute în editura Institutului
de arte grafice MINERVA, București,

Strada Regală, 6.

BIBLIOTECA SCRITORILOR ROMÂNI

AUTORII CLASICI

V. ALEXANDRI. — Poesii	1.50
— Teatru I	1.50
— Teatru II	1.50
— Teatru III	1.50
— Proză	1.50
M. EMINESCU. — Poesii postume.	1.—
— Geniu pustiu	2.—
— Literatură populară	1.50
— Scrieri politice și literare	2.—
N. BĂLCESCU. — Istoria Românilor sub Mi- haî-Vodă-Viteazul	1.50
GR. ALEXANDRESCU. — Versuri și Proză	1.25
P. ISPIRESCU. — Legende și basmele Ro- mânilor	1.50
N. FILIMON. — Ciocoi vechi și noi	1.50
ION CREANGĂ. — Opere complete	1.50
ANTON PANN. — Opere complete	1.50
D. BOLINTINEANU. — Poesii	1.50
C. NEGRUZZI. — Proză. Vol. I	1.50

Toate aceste scrieri — exceptind Poesii Postume
și Geniu Pustiu de M. Eminescu, — se găsesc
în ediție de lux à LEI 3.— vol.

ISBN 973-624-354-0

București
2 0 0 6

EDITURA
Semne

HEAHVL·ROHĂHESC·ÎN·BASARABIA·DEH·IORCA

1031- Atelierele SOCEC, București.

NEAMUL ROMĂNESC

IN

BASARABIA

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

Editura Librăriei SOCECŪ & Co., Calea Victoriei, 21

1905

EDITURA SEMNE
Str. Barbu Delavrancea, nr. 24
Sector 1, București
Tel./fax: (021) 318.83.44; mobil: 0741.039.421
Adresă web: <http://www.semne.home.ro>
E-mail: semneartemis@b.astral.ro

Difuzare:
Tel./Fax: (021) 310.74.59
0742.048.706

Tiparul executat la S.C. SEMNE '94 S.R.L.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
IORGA NICOLAE

Neamul românesc în Basarabia / Nicolae Iorga -
București : Semne, 2006
ISBN: 973-624-354-0

Această este o reproducere în facsimil a lucrării

NEAMUL ROMÂNESC

IN

BASARABIA

apărută în anul 1905 în această formă la

Editura Librăriei SOCECŪ & Co., Calea Victoriei, 21

CELUI D'INTĂIU ROMÎN BASARABEAN — DIN BASARABIA —
CARE VA LUA ÎN MÎNÎ ACEASTĂ CARTE.

CAP. I-iū.

ȚINUTUL HOTINULUI.

I. Spre Hotin.

Spre hotarul rusesc. Mi-am luat toate măsurile de siguranță. Pe pașaportul meu și-a luat locul, lângă atâtea vize din Predeal și Ițcani și aceia a consulului rus din Cernăuți.

Secretarul consulatului, d. Dimitrovici, e Român bucovinean și, ca unul ce s'a întors abia din Rusia, el mă asigură că nu e adevărat ce se spune despre tulburările de acolo în ziarele și zvonurile bucovinene. În Cernăuți e-vreiești, dacă nu și în acei austriaci, nu sînt, ce e dreptul, prea multe simpatii pentru cîrmuirea și războiul Țarului, a cărui înfrîngere bucură. La librărie se văd ziare revoluționare rusești și polone, cu ilustrații: Nicolae al II-lea înfățișat cu degetul în gură, un luptător polon care sapă în piatră anul 1905, lângă alte date de revoluție.

Cum va fi, voi merge, căci prea sînt aproape de Basarabia, prea mi s'a spus multe despre «Moldovenii» de acolo, cari n'a se

lupta cu Rutenii, cari vorbesc moldovenește frumos, nu primesc în sate pe Evreii fiind că așa e voia guvernului (cum fac în Bucovina) și stăpînesc moșii vechi la loc larg, ca oameni bogați. Și prea mult mă chiamă într'acolo un dor vechi, o neapărată nevoie de a cunoaște și de a spune și altora despre satele și oamenii ce se află dincolo de gardul de spină, dincolo de poarta de aramă, în tainița bălaurului cu ghiarele de oțel.

O linie ferată duce pe la Boian până la Noua-Suliță, prin părți frumoase, bine locuite și bine lucrate, mai mult românești. Tot înaintea se urmează, ca până la Toporăuți, dealurile moi, care deosebesc Ținutul de peste Prut.

În cale, norocul îmi dă un tovarăș. Doi pasageri de clasa întâi vorbesc românește între ei și cu copilul lor. La niște Bucovineni din stratul de sus al societății, aceasta are de ce să mă mire, bucurîndu-mă. Aflu că am întîlnit pe d. Nicu de Flondor, proprietarul de până ieri al Noii-Sulițe, satul austriac de hotar, și pe soția sa, născută Gligorcea. Ei merg la moșia unde vor locui însă până în toamnă și unde mă odihnesc o clipă într'o frumoasă vilă, în biblioteca căreia e și «Sămănătorul». D. Flondor nu se teme de primejdiile unui drum în Basarabia, pe care do-

rește s'o cunoască și el, ca unul ce a stat doi ani de zile în preajma ei. Astfel vom merge deci amîndoi, pentru a încerca norocul, aflînd cîte ceva despre acea parte din neamul românesc care se poate vedea cu mai puțină înlesnire și care a rămas mai uitată până azi.

În gara de la Noua-Suliță funcționarul austriac, îmbrăcat civil, îmi vizează pașaportul. D. Flondor are unul, dar el nu a fost pecetluit cu stampila consulatului din Cernăuți și poate să fie privit cu neîncredere. Spre mai multă siguranță, poliția de graniță austriacă dă și un bilet de identitate. Rămîne însă să se vadă dacă la arătarea lui jandarmul rusesc — acesta un om mare! — se va arăta pe deplin mulțumit. Toată această grijă de la plecare e însă bună pentru începutul unei aventuri cum este și trebuie să fie o călătorie în Basarabia, fără un scop pe care să-l poată înțelege toată lumea, și încă în timpuri de război.

În privința trăsuri se înfățișează cineva care e gata s'o găsească și să facă orice înțelegere. E un Evreu neastîmpărat, în haine de habotnic, care se tot ține pe lîngă tovarășul meu. Pare un misit, un om de casă, «Jidanul moșiei», pe care-l auzi și atîția proprie-

tarî din Moldova noastră, — duh de mișcare și de pierzare în același timp. Mai pe urmă aflu că el e membru în consiliul comunal al tîrgușorului, alcătuit din șapte evrei și cinci creștinî (proprietarul, funcționarii, țeranî), și că astăzi, cînd d. Flondor se gătește să părăsească pentru totdeauna Noua-Suliță, el are șansă să fie ales primar sau *vornic*. Așa *vornic* halal! Dar Bucovina s'a deprins de mult cu asemenea *vornicie* în satele ei unde jidovimea se urcă până la 30⁰/0, oameni cu oarecare avere, față de 70⁰/0 țeranî, în cea mai mare parte fără putință de a trăi prin ei înșiși, legați de proprietari și de arendași și de cămătarî, și ne mai știind unde să dea cu capul. În Noua-Suliță, Evreii încep a li lua și rostul de plugari, căci, de cînd cu războiul, s'a u oploșit aici destui desertori din Rusia, nenorociți gata la orice muncă și cu orice preț, și arendașul evreu, om cu milă față de al săi, i-a pus, într'un an de foamete pentru țeranî, să lucreze la sfecle cu suma de 30 de crăițari pe zi, pe cari nu vor să-i primească muritorii de foame din neamul nostru.

Va să zică acel viitor *vornic*, care se gudură deocamdată așa de neobosit pe lîngă *vornicul*-proprietar de astăzi, va face rost de trăsură. O, zice el, e așa de ușor s'o căpătăm: trei ruble cel mult, și birjarul va

merge până la Hotin, căci trebuie să spun că nu este tren până la Hotin, pentru că linia ferată rusească ce pleacă de aici din Noua-Suliță, se coboară întîi pe lîngă Prut, lăsînd decî la o parte Ținutul hotinean, vechea raiă dintre apa Prutului și apa Nistrului. Dar un drum în Basarabia nu poate începe decît prin cercetarea Hotinului.

La 2 se încheie granița pentru cîtva timp; până atunci însă, birjarul a și sosit și ne iea de la masă. E un om mare, spătos și cărnos, cu barba roșie, încîlcită și mîntuită 'n țurturi, cu ochii obosiți și năcăjiți supt gene bălane; șapca neagră a Evreilor din Rusia și un caftan așa de soios încît pare să mai fi fost în viața lui și altceva, cizme căptușite cu noroi ucat îi desăvîrșesc îmbrăcămintea. A înhămat la o trăsură bunicică, pe care o numește «faiton», patru cai murgî, grași, vioi, dar ascultători. Și pare gata să meargă până în capătul lumii.

Deocamdată însă, numai până la jandarm, care va hotărî drumul nostru. Și aici două bariere văpsite: una are colorile austriace, cealaltă roș-alb-negrul Rusiei. Dincolo de dînsa — bariera nu s'a deschis peste oară — e o căsuță foarte dărăpănată și murdară, lîngă care niște Evrei, întocmai ca cel de pe ca-

pră, coase saci de tărite, un gheșeft făcut peste graniță. Căsulia are odăi mai mult goale, abia mobilate, dar pline de slin. Într'un colț se vede o iconiță fără candelă, înfățișând un sfânt care n'ar ști să spuie nici el ce este. O masă așteaptă bagajele de cercetat.

Jandarmul, — nu e. El trebuie căutat în târg, undeva. Pentru a căuta însă pe oricine într'un loc așa de bine cunoscut de toți ca «undeva», trebuie mirosul fin al Evreului, cel mai mare vinător de oameni cu cari se poate câștiga mult sau puțin. «Vornicul» ce va să fie e din fericire aproape: Evreii în deplinul înțeles al cuvîntului, pe cînd birjarul e numai o contrafacere rusească, cu totul neîndestulătoare.

«Ich bringe ihn gleich (Îl aduc îndată).»

Până atunci îngrijitorul vami, un biet om în uniformă, ne poștește pe scaun și, stînd în picioare la ușă, putem vedea cum trece cel d'intîi *cinovnic* rus, ce ni iese înaintea: un bărbat cu mondir, slab, bolnăvicios, care-și tîrește un picior. El duce de mîna un copil foarte frumușel, și un fel de guvernantă, a unuia din doi sau a amîndurora, calcă împărătește în urmă. Nici-unul dintre acești demnitari ai Imperiului nu se uită la noi păcătoșii, cari ducem grija unui pașaport fără viza consulului din Cernăuți.

Iată și jandarmul. A fost poate la mîncare, — mai sigur decît atîta, la băutură. E un flăcău gras, rumăn, voios în uniforma de postav gros, albastru, cu fireturî roșii și șapca albă. De la el atîrnă trecerea hotarului.

S'a întîmplat că e și dînsul «Moldovean», Moldovean de la Bălți... Vorbește românește foarte bine și ușor. Pare chiar bucuros că a întîlnit un «Moldovean» din Bucovina și unul din «România». El știe că tot așa se vorbește și pînă în Dunăre. Din pașaportul romîno-franțuzesc al regelui Carol și din cel nemțesc al Împăratului de peste Răchitna, el nu înțelege firește nimic. Dar se uită foarte cu luare aminte și îndelung, sucește, învîrte hîrtille, la urmă ni cere numele, pe care le înseamnă, și trîntește cîte o pecete cu pajerea liliachie. Bacșișul i-l dăm cu dragă inimă, și pentru că e de-ai noștri. Și cu aceasta e gata. «Vornicul» de mîne poate să rămîie în Noua-Suliță austriacă, și cu noi merge numai birjarul cu țurțurii roșii.

«Faitonul» se zguduie și trece foarte vitejește printre casele unui târgușor evreiesc așa de murdar cum nici nu se poate închipui. Tainiți de lemn și de zid sînt sămănate fără nici-un fel de împrejmuirî pe lutul unor malurî prăfoase, de-alungul unei

Căruță de poștă basarabeană (după Raffet, în Călătoria lui Demidoff).

strade de colb, fără piatră, fără prund și fără trotuar. Tarabele negre, care se pot prinde cu un cîrlig de streșinele putrede, sînt în felul celor care se întrebuințau de Evreii ca aceștia în Moldova anului 1812. Aceste tîrăbii, aceste speluncî, oamenii în zdrențe, cari zac prin toate părțile, vacile slobode, porcii cari scurmă prin lături, toate acestea mă coboară cu o sută de ani în urmă, în vremile de ciumă, de holeră, de năvăliri și de stoarcere.

Acum văd și pe țeraniî noștri. Oamenii frumoși, voinici, cu căciula înfipță mîndru, ei nu se deosebesc întru nimic de aceia ai județelor noastre dintre Prut și Siretiu. Femeile poartă catrință, suman și ștergare albe; umblă cu picioarele goale, ca de obște în Bucovina, și ca la noi, iarăși.

Au venit în tîrgușor pentru cumpărături asupra Sabășului, care începe îndată în această sară de Vineri. Căruțele lor așteaptă la cîrciumele cu inscripții rusești, care fîgăduiesc însetaților «vino» și «pivo», vin și bere (rachiul e monopol al Statului și nu se vinde decît în anumite condiții, dintre care una e de a-l lua acasă). Sînt căruțe de lemn, briște destul de hodorogite, dar ceia ce uimește sînt caii: slăbiciunea și pipernicirea lor e neînchipuită și dovedește că în schelete acoperite cu o blană năpîrlită, jupuită și

stropită de sîngele mușcăturilor de tăunî și mușcăturilor de bice, poate să mai dăinuiască un chinuit suflet de dobitoc.

La capătul tîrgului birjarul s'a oprit. Îi lipsește ceva pentru drum. Se ridică în picioare pe capră și cercetează foarte îngrijat în toate părțile. Sare jos și ne lămurește în stîrșit: se învoise cu un om ca să vie acolo și să-l înlocuiască, pentru că e Săbaș, așa încît el, cel cu țurțuri roșii, nu poate călători. Și acum omul nu e. Decî se duce să-l caute.

Avem decî răgazul de a observa pînă ce se întoarce (și aceasta ține mult, așa încît ne întrebăm dacă n'am avea dreptul să ne ducem singuri la Hotin cu trăsura părăsită). Trec într'una căruțele cu țerani vînjoși și mîndri. Lîngă locul unde s'a oprit trăsura, se zidește o casă, și trei jidănași scurmă neconținut, cu o deosebită mulțămire, în nisipul și praful pe care-l aruncă asupra noastră.

În stîrșit, birjarul se întoarce fugînd, sare pe capră pripit, și, întorcîndu-se spre noi, ni dă plăcuta veste că nu s'a putut găsi nici un om și că decî vom călători cu dînsul. Opt ruble, prețul cu care ne-am învoit pînă la Hotin, nu sînt bani de lepădat nici pentru un habotnic, care știe însemnătatea unui Sabăș bine păzit.

La un singur cuvînt de îndemn, cei patru cai mici, grași, focoși, se întind la goană. În calea lor, ei găsesc o largă întindere de pămînt scormonit și gropos, lipsit de pietre și scrijelat cu dungî adînci de glod uscat, — care se chiamă «drum de țară» și suplinește rolul ce se dă de obicei șoselelor. De aceasta nu li pasă călușilor basarabeni, în cari trăiește încă umila vitejie neobosită a cailor de oaste din vechea Moldovă; ei șchioapătă, se poticnesc, se zbuciumă și trec peste toate greutatețile; numai odată unul se risipi la pămînt, cu ochii holbați de strînsoarea ștreangurilor care-l țineau, dar el se ridică îndată și urmă mai departe, pînă în sară, ca și cum nu i s'ar fi întîmplat nimic.

La stînga, e linia de înălțimi a Bucovinei; aceeași țară de dealuri line se desfășură și aici. Lanuri de curînd arate, vinete-albastre lîngă pajiștile verzi, lîngă catifeaua grînelor de toamnă, lîngă desigurile ursuze ale secării, lîngă țepii noi ai grîului abia sămănat. E o țară hrănitore această bună Basarabie pierdută.

Pînă aici n'am văzut alți oameni decît drumeții din căruțele cu cai în socote, sau frumoși grăniceri mîndri, mergînd călări spre

hotarul cel rău, cu pușca în curmeziș pe spinare și șapca pe-o ureche. Acum însă, iată un sat, Dinăuți. Căsuțe în neregulă, date cu var albăstriu, prispă de jur împrejur; câte una cu stîlpî, toate acoperite cu înalte căpițe de stuh, așezat și mai bine și mai rău. Îngrădituri de pămînt, de holburî, de crengi întreșute. Biserică de lemn.

Aici birjarul strigă un «oi» de spaimă și calul cade cu ochii zgîiți în sus. Pînă ce toate se pun în orînduială, văd doi țeranî ce se apropie de noi. Unul e un băietan pîrlit și perpelit, cu cămașa murdară, pălărie de paie, picioarele goale și mai multe crucilițe de metal albe și galbene la gît. Cellalt e un moșneag nalt, slab, cu gura umflată și strîmbă. Amîndoi par mirați de sosirea acestor doi străini în trăsura cu patru cai, și cari nu-s nici jidanî, nici proprietari, nici nu poartă șapca tuturor funcționarilor, cinovnicilor.

Ei înfățișează două tipuri din Basarabia. Bătrînul e Moldoveanul cum l-a lăsat Dumnezeu și anul 1812: el știe că prin aceste locuri sînt Moldoveni, că școala e însă ru-sească, de oare ce în Basarabia nu e carte moldovenească ca în România: «Noi grăim moldovenește, dar cei ce merg la școală,

Un moș bătrîn.

rusește». În vorba lui chiar, se amestecă din cînd în cînd vorbe rusești.

Băiatul se chiamă Gavril Ivanovici Pavlov. Poate fi și Romîn și Rus-mic și Muscal și Țigan. A fost la școală. De sigur că în cei trei ani cît a stat acolo fiindcă a vrut — căci aici nu e îndatorit nimeni să învețe; din potrivă! — n'a deprins a ceti și scrie. Dar nici nu-î trebuie. În adevăr, el a învățat la școală acel adevăr mare că, orî Romîn, orî Rus, tot una e... «Toți hristiani.» Apoi: «Dumneavoastră tot hristiani?» Adecă, nu Evrei, căci aceia pot fi uciși din timp în timp pentru păcatele lor, și pentru păcate și mai grele care nu sînt ale lor. Crucilițele le-a căpătat de la fete.

— Cînd, la horă?

Nu înțelege.

— Ce jucați voi?

— Toate danțurile (pe rusește).

— Care anume?

— Bulgăreasca.

Maî știți? Poate să fie și Bulgar.

Dar cînd se gîndește că fetele i-au dat crucilițele, rîde de bucurie; și e hîd altfel, și murdar, și negru de mama focului!

Alte sate vin apoi la rînd: Cîrstineț, Zarojeni, Mălinești, Șerăuți, Nedăbăuți și altele. Prin multe locuri, nu sînt Romîni.

Vezi însă numai rare orî alt port decît al țăranilor noștri; cămașa roșă, pantalonii largi, șapca Muscalilor lipsesc. Cele mai multe chipuri sînt tocmai ca ale noastre: ochi negri, părul tăiat roată, ca în Moldova, pe cînd cei mai mulți din Bucovina au plete, coame negre și albe. Aici s'a săvîrșit, ca în Bucovina, procesul de desnaționalizare, fapta uciderii limbei noastre. Aceasta n'au făcut-o însă țărani muscali, ci Ruteni, biruatori din nordul Bucovinei.

— E bună apa, întrebăm la o fîntînă din cale.

Doi flăcăi se uită lung la noi.

— Niznai.

Nu știe!

Satele apar și dispar pe costișe de dealuri. Nu mai trecem prin nici-unul. Într'o vale, la Zarojeni, se văd coșurile unei fabrici de zahăr.

Pretutindenî, la fîntînile cu colac de lemn, proaste și rău ținute, se ridică înaltele cruci cu chipul răstignit, între raze de suliți; jos sînt puse scara, piroanele sau ciocanul; sus cîntă cocoșul, dînd lui Petru semnul trădării; dese orî Maica Domnului și un înger stau lîngă trup, în dreapta și în stînga lui. Crucile sînt cioplite, văpsite și împodobite, și

Țeranî basarabeni

obiceiul de a le ridica, așa de străin de Biserica ortodoxă, nu poate fi luat decît de la Poloniî vecinî, dacă n'a fost adus cîndva de Rutenî, cari aû venit întîiîu ca uniîi, trecînd numai pe urmă la «legea românească».

Multe turme și cîrduri de vite. Însă aici nu vezi ca în Bucovina trupurile grase, puternice, ale raselor apusene. E vechiul soiî moldovenesc, însă ticăloșit cu totul de traiul cel rău, de îngrijirea puțină. Seceta din anul trecut se simte în mersul molîu al vitelor slăbănoage.

Unele sate aû pometuri bine ținute. De la un timp înapoi, împrejmuirea nu e făcută cu holburî, crengî și șanțuri, ci cu ziduri de piatră, de bolovanî mari, albi, cu înfățișarea văroasă. Grămezî de astfel de pietre se vād rînduite pe cîmp la ieșirea din satul cel d'întîiîu care arată aceste ziduri încunjurătoare. Am intrat în Ținutul pietros, unde nu se mai află nici pămîntul gălbîcurat de pînă aici. Oamenii aû învățat, de sigur, de la Turci, stăpîni pînă la 1812 în această raiă a Hotinului, datina de a-și apăra astfel curțile și locuințele.

E în ajunul Sfîntului Gheorghe. Pe un maidan, s'a mîntuit jertfa unui porc, și țeranii cari l-aû tăiat, scormonesc prin trupul deschis și

Cu vilele.

taie cu băgare de samă pătura albă, groasă a slăniniî. Oricum, e o priveliște scîrboasă acest măcel în praful plămădit cu sînge.

Cu bucurie vedem un început de șosea. Ba încă e un adevărat caldarîm turcesc, cu lespezile mari. Dar el nu ține mult, și urmărm iarăși pe drumul de noroiu uscat, în care șchioapătă caii și se zguduie la fiecare pas trăsura tirîță repede.

Sîntem opriți în loc de un jandarm, înaintea unor căsuțe albe. El vine greoiu, cu pușca 'n spinare, purtată ca o sarcină, cere pasurile, se uită lung la ele, întreabă. D. Flondor, care știe rutenește și ceva muscălește chiar, îl lămurește. Dar atîta n'ajunge. Jandarmul se duce spre căsuță și aduce pe altul, cu ga-loane. Acum acesta ia de la capăt cercetarea, pe cînd cellalt păzește. Iarăși silabisirea pașpoartelor scrise cu slove puțin cunoscuta aici. Se deschide și valisa tovarășului mieu, și unul cîte unul se ieau elementele unui *nécessaire* de toaletă, borcănășele cu săpun, periuțele, sticla de *odol*, care se pare ciudată omului nostru. Cercetarea n'aduce nici-o ispravă, nici măcar un bacșiș. Un semn deznădăjduit cu mîna, și putem pleca.

Încă un deal răsare, de-acurmezișul, în ca-

lea noastră. Pe el mijesc de departe puncte albe, dese. Birjarul întinde într'acolo păroasa-î mînă roșcată;

«Hachin» (Hotin)!

2. Hotinul.

În marginea orașului aleargă birje ușoare, ducînd țeranî, tîrgoveți cu șapcă, bălanî, spîni, lucrători tineri, femei legate la cap cu basmale, și firește cîte un cinovnic gros, umflat, înfășurat în mantaua surie ca într'o plapomă, avînd în mînă cîte un bețișor. Nu lipsesc nici Jidaniî, cu toate că Vinerea de Sabăș îi ține pe acasă.

Hotinul anului 1905, care n'a împlinit încă o sută de ani de stăpînire rusească, începe printr'un drum mai bunișor. Se văd cîteva case mari pentru administrație, cu inscripții în slove cirilice. Gherete de pază, stîlpi vopsiți în colorî care sînt nouă pentru mine. E o mare iubire pentru coperemintele verzi și pentru tot felul de tîrcături.

Partea bunișoară se mîntuie răpede cu aceste cîteva case ale Statului. Se mai văd la stînga două-trei strade în care ai putea locui. În mijlocul unei grădini bine ținute, o biserică, una dintr'acele biserici rusești, care au coperemînt verde sau roșu, de tablă,

tot felul de cupole, umflături și stîlpi și care samănă cu o bătrînă gîrbovă ce poartă malacov și s'a sulemenit. În stînga, ajungem la otelul, la *gostinița* «centrală», numită așa pentru că pe aici e centrul tîrgului, dacă se poate vorbi de «centru» într'o biată așezare neorînduită și păcătoasă ca acest Hotin de astăzi.

Odată trebuie să fi fost aici o casă boierească într'o curte mare. Acum o grupă de Evrei face Sabășul în clădirea mai mărișoară: sînt stăpîniî. În dreapta, lîngă o gheretă, unde păzesc soldați cînd vine în gazdă vre-un general, sînt odăile de oaspeți, mai curate decît cum se poate aștepta; ele au un miros ciudat de săpun vechi, care nu se pierde nici cînd se deschid obloanele. Pat, masă, cîteva scaune, lavabo și pîreți goi.

«Domnul Șimen», unicul chelner al «otelului», persoană mică, roșcată, vorbareță și plină de îndrăzneală, vine să ne ajute, și-l luăm drept *cicerone*. Acest tip de Jidan rusesc e în stare să te soată din orice încurcătură, să-ți afle și să-ți facă orice, să pătrundă orișunde. N'ai decît să-l spui și să-l lași să-și facă un mic cîștig. Poți să-l vorbești oricum: cu binele sau cu răul, lăudîndu-l sau luîndu-l în batjocură; lui i-î tot una. Să se supere, știe că n'are drept. Să se bucure,

nu vrea pe de geaba, dar el e gata oricînd să se bucure de bucuria d-tale. Nemțește nu știe, românește ceva. «La Bălți», spune el, «acolo vorbește toată lumea moldovenește, *wolochesch*»; e un noroc că tovarășul meu înțelege jidovește, adică jido-nemțește și poate vorbi chiar în această ciudată stricăciune de limbă, în care «gross» e «grois», «was» e «wus», «essen» e «assen» și așa mai departe. Aici însă se mai adaugă o mulțime de cuvinte rusești, care s'aû încetățenit în jargon și-l fac și mai neînțeles. În sfîrșit, noțiunile lui Șimen sînt acelea ale vieții evreiești celei mai enigmatice, mai întunecate și mai sălbatece. Creștinul e *goi*, fără batjocură, iar boierul, *purăf*. Decî el e gata să îndrepte prin cetatea Hotinului pe acești doi *grois purăfi* după îmbrăcăminte, cari aû venit la «gostinița» stăpînului său.

Întîi trebuie căutată mîncare. Șimen ne duce la o «ceainărie». O odaie țerănească, unde trebuie să fie ascuns un samovar pe care nu-l putem descoperi. Două Ruște stau la o masă și cască ochii mari cînd intrăm. La întrebarea chelnerului, ele răspund că *acum* nu se poate face ceaiu. Ele dau din umeri, iar noi ieșim.

Acuma știe Șimen unde să-și ducă «purăfi». Un Evreu, care ține încă deschis la

ceasul intrării în Sabăș, are o prăvălie de delicatese, o băcălie, «bacaleiniî magazin». Aici e curat, și marfă destulă. Căutîndu-ne «icri», care nu-s bune, șvaițer și sardele, el face țandări o sticlură de muștar franțuzesc, iar, cît despre atîta pagubă, nu scoate cel mai mic «oi», ci urmează cu slujba noastră, pe cînd un tînăr Israelit începător mătură muștarul afară. Bere, «bere împărătească» — «țarscoe pivo» —, ouă proaspete și samovar, ni va da Șimen la întors.

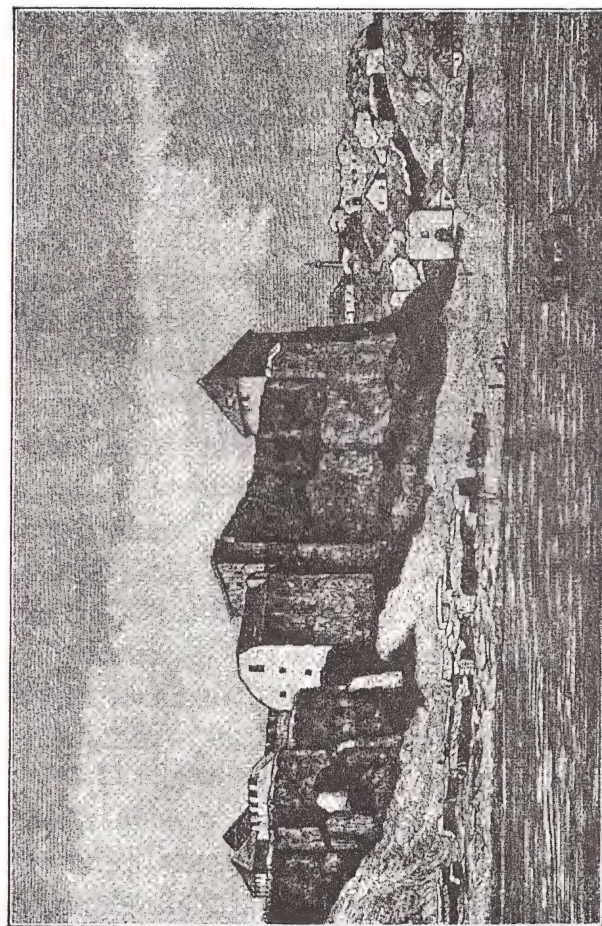
Mergem înainte cu *isvocicul* său birjarul, care e Muscal, dar știe românește. Birjă și cai buni, omul îmbrăcat ca un nevoiaș creștin, adecă mai curat decît un bogătaș evreu.

În strada mare, dincolo de biserică, vre-o cîteva case mai cum se cade: farmacie (neasămănat mai proastă de cît ale noastre), tipografie, fotografie. Apoi trecem printre case și țărăbi de lemn ale Evreilor. Ca la Noua-Suliță: același colb, același lip, aceiași ruină mucedă. Cotim printr'o stradă mai îngustă, unde ca și dincolo s'aû aprins luminile din policandrele Sîmbetei și toți locuitorii cu șapci, zuluși și caftane aû ieșit la răcoarea sărbători.

«Tercse gaz», zice Șimen, ca să înțelegem «Türkische Gasse».

Aceasta a fost în adevăr, pe vremuri, strada de negoț a Turcilor cari aveau de lucru cu cetatea, turcită și ea. Pe atunci îmi închipuiu o ulicioară între căsuțe îngrijite, ca acelea de la Adacalè, între grădinii de pomi și între vii cu rodul tare și dulce. Iar și mai departe zăresc târgul hotinean al Moldovenilor, care-și avea, peste multe case, — căci aici era loc de vamă, cel mai vestit vad, cea mai bogată trecătoare a Nistrului, între țara Craiului polon și aceia a Domnului moldovenesc, — un *voit* și doisprezece pîrgari.

În cuprinsul din alte vremuri al cetății se intră prin dărîmăturile unor porți ale Turcilor. Ici și colo stau în picioare bucăți mari de ziduri făcute din bolovanii pătrați. Colo la dreapta s'a clădit, după anexare, o biserică pravoslavnică, tărcată și vîrgată după obicei. În stînga se înalță, lângă părății rupte ai moscheii, minaretul, căruia, de vechime — în 1913 el va împlini în acest hal două sute de ani —, i-a căzut numai vîrful. Turnul se avîntă încă puternic și îndrăzneț; ne suim cu greu pe scări întunecate, care se încolăcesc îngust, și, cu picioarele fărîmate de oboseală, ajungem la o fereastră deschisă în gol, aproape de vîrf. De acolo privirea prinde Nistrul ce curge în vale, malul polon de altă

Celateia Hotinului

dată, cu grupele lui de arbori, căsuțele lui bune, drumul ce merge la stînga spre dușmanca statornică a Hotinului, vestita Cameniță a Podoliei, biserica rusească de astăzi și locuința, de minune așezată, a unui proprietar, adevărat — în coloare locală — a unui *purăț*. Aur de lumină, verde al primăverii, albastru al apei puternice și al cerului ce se gătește de seară. O mare liniște curată, prin care plutesc, pentru mine, înălțîndu-se de pe aceste ziduri, fantasmе în turbane albe, cu lungi haine țesute în aur, cu hangere cuprinse în tecă de pietre scumpe, luptători îndărătnici pentru o lege care s'a stîns aici, pentru o limbă care s'a dus, pentru o stăpînire care a perit, mucenici ai Islamului ale căror morminte s'a u spulberat de cucerirea necredincioșilor și a căror țărîna se calcă în picioare de «domnul Șimen» și de «purății» lui, pe cînd minaretul, gol de rugăciune, înalță o gură de mort, neagră și mută, spre cerul serii albastre.

Către apă, zidul turcesc e încă deplin, și numai o mare poartă s'a rupt pentru trecere; în cadrul negru, înalt ea cuprinde o icoană de veselie verde pe fond albastru, o icoană care nu pare un adevăr viu al naturii, ci o zugrăvire măiastră pe porțelan.

Acuma, după bolovanișii pătrați și cărămida Turcilor vine o altă cetate, pe care cea de-a doua a cuprins-o în ea, de și nu era vrednică de aceasta. În adevăr, cînd la 1713 Abdî-Pașa, serascherul, care avea chemarea de a face rege în Polonia pe Stanislav Leszczyński, prietenul lui Carol al XII-lea, se opri aici la Hotin, amînînd pentru totdeauna expediția sa peste Nistru, el găsi o cetate întregă, puternică și frumoasă. Din aceasta voia să facă el, cu ajutorul salahorilor moldoveni și munteni ai lui Nicolae Mavrocordat și lui Constantin Brîncoveanu, Domnișii noștri de atunci, platoșa Nistrului împotriva neastîmpărului rusesc, răspins cu doi ani în urmă la Stănilăștii. În cîteva luni de zile se făcuseră reparațiile de nevoie și însemnate adausuri, se dădu lui Allah casă de rugăciune și Pașei celui nou case de locuință, se destupară șanțurile, se curățiră odăile ostașilor și se așezară tunurile cele nouă.

Dar cetatea cea veche se desface astăzi foarte bine din cîrpelile și înădădirile grăbite și grosolane de la 1713, prin chibzuiala forme sale, frumuseța podoabelor, bunătatea materialului.

Lumea o crede genovesă, pe temeiul unor povești ale Tatarilor, cari numiau «cetate ge-

novesă» orice clădire uriașă a trecutului. De fapt, isteții și bogații negustori italieni n'aveau ce să caute aici, atât de departe de Marea Neagră, în locuri sărace, pustii și barbare.

Înainte de Moldovenii Mușatilor, lui Alexandru-cel-Bun și lui Ștefan-cel-Mare au mai fost, ce e drept, stăpîni în Hotin, dar aceia nu se poate să fi fost alții decît Polonii din Podolia și Rușii din Haliciu, pe cari i-a supus abia după 1350 în aceste părți Craiul leșesc. Acea cetate de la început era însă, de sigur, alta, una foarte mică și sălbatecă, un fel de Țețină, căci Țețina de lângă Cernăuți, Hotinul și un Hmilov, despre care nu mai putem ști unde se afla, au avut neconținut aceiași soartă.

Meșteri din Podolia sau Italieni au lucrat Hotinul cel nou, pe la 1400. Ei au făcut din piatră bine potrivită și amestecată cu lîni de cărămidă, pentru podoabă, un masiv rotund de zidărie strașnică, ce se ridică drept pe malul Nistrului puternic. Turnuri se umflă pe la colțuri, tot așa de uriaș plănute și aduse la îndeplinire. În centru se făcură încăperi de rugăciune și locuință, și printre năruiturile de acum, printre multele schimbări care au pierdut astăzi mai orice înălțare, rămîi uimit cînd vezi semnele deo-

sebitoare ale arhitecturii din veacul al XV-lea a Moldovei. Casele acestea care au fost spoite cu roșu pentru haremul vre-unui Pașă, au ferești de piatră albă, în arcuri sfărîmate, și o ușă de biserică în care se taie trei rînduri de lîni împodobite, ca la ușa bisericii din Scînteie, clădită de Ștefan-cel-Mare. Colosus, pe zidul acela măreț, ferești mai mici au ciubuce de piatră săpată, care se taie în unghiuri drepte, și se vede chiar prin spărturi o poartă cu șapte-opt arce în cadrele ei îndrăznețe, care e de sigur cea mai frumoasă din toate vechile clădiri românești. Ea e sfărîmată în parte, drumul la dînsa s'a rupt, și ar trebui să te cațări prin bolovani rișipiți ca s'o vezi mai bine.

Trecem acum pe malul Nistrului. Malul nu e tocmai înalt aici; apa, largă de tot, se strecură sticlind de ultimele raze; pe o lotcă, doi lucrători și o fată cu tulpan stau pe gînduri tăcuți. Nu se aude decît glasul lui Șimen, care știe toate și le spune la «purăți». Iar cetatea cea veche, cu ziduri galbi și pătate de cărămidă tare ca piatra, rîvnește să atingă uriașă cerul însuși cu zîmții ei de ruină.

Eu nu chem trecutul și nu-l mai aștept

în viitor. Știu că au murit pîrcălabii lui Ștefan, că e supt lespede de la Probata Petru Vodă Rareș, care a înfruntat cu Hotinul său puterea Polonilor și ar fi voit să ascundă aici nenorocirea sa din 1538; n'am uitat că s'au risipit de mult rămășițele lui Bogdan-Vodă Lăpușneanu, căruia 'i-a plăcut mult de Hotin și a plecat dese ori de aici după fetele frumoase din Polonia, înainte de a muri ca tînăr pribeag cu mințile pierdute. Nu mai caut cu gîndul nici locul unde, în singeroasa înfrîngere a Turcilor de către Sobieski la 1673, au stătut corturile Domnilor noștri cari trădară trecînd la creștini: Ștefan Petriceicu Moldoveanu și Grigorașcu din neamul de Arnăuți al Ghiculeștilor. O îndoită pîngărire a trecut pe aici, a Turcilor și a Evreilor. Locul pe care stă cetatea e robît la străini, și tocmai un elegant ofîter primblă pe ziduri niște doamne foarte bucuroase de curtea ce li se face. Dar mă plec jos, și ridic o tărîmă de piatră neagră, pe care o ascund de întrebările lui Șimen, și, ducînd-o acasă la Romîni liberî, voi păstra-o ca pe o moaște din oasele sfinților.

Și, cînd ne întoarcem spre trăsura, care așteaptă lîngă biserica împopoțonată, pentru ca să străbatem Jidănimea gătită de Sabăș,

cineva-mî spune parcă la ureche un cîntec vechi care pornește așa:

Hotine, Hotine,
Păzește-te bine,
Căci Muscalul vine
Cu oaste spre tine...

Așa cîntău Moldovenii acum o sută, două de ani Turcilor din cetate. Dar ei nu s'au păzit bine. În 1739 Muscalii au venit și s'au dus. O clipă, pîrcălabii moldoveni intrară iarăși în Hotinul pierdut; însă dărnicia turcească nu ținu mult. Iarăși, în 1769 malul pietros fu crușit de mult sînge, și Hotinul fu rusesc a doua oară. Și iarăși cuceritorii se duseră în zare la încheierea păcii.

Tot așa în 1788.

Numai în 1812, ei rămaseră.

*

Ne întoarcem la «gostinița» centrală, întovărășiți de Șimen ciceronele. Ceaiul lui nu e rău, și «berea împărătească» ni-o aduce foarte rece.

Cu aceasta se face sară. Pentru mai multă siguranță, pașapoartele trebuie arătate la poliție: aceasta e și părerea lui Șimen, care pleacă cu hîrțile la *ispravnic*, cel mai mare om din partea locului. Se întoarce într'un tîrziu, cam neliniștit. Ispravnicul nu e nici

la slujbă, nici acasă. Iarăși s'a zvonit că se vor bate Evreii, de hramul Sf. Gheorghe războinicul, și înaltul dregător a plecat să cerceteze prin toate ungherele. Doi țeranî, cari stricaseră geamuri, au și fost închiși. Dar Șimen nu se teme: cu un gest energic, el arată că data aceasta Evreii nu se vor mai lăsa bătuți.

Firește că astfel de fapte sînt sălbătici nedemne: un popor se poate apăra de cotropirea altuia prin alte mijloace decît ciomegele. Dacă Evreii din Hotin vor fi bătuți, ei vor fi vrednici de toată compătimirea și de tot ajutorul. Dar în felul cum Șimen dă vestea și cum se uită după aceia, rîzînd în mijlocul spaimei rîsul de maimuță al rasei sale, e ceva care înlătură cugetările de tragedie.

Cînd cu turburările din Chișinău — mi-a spus cineva în tren —, cîțiva Evrei au alergat plîngînd la un creștin, cerîndu-î să-î ascundă. Omul n'a primit bucuros, dar nici nu putea să arunce pe fugari în mijlocul bătaușilor. Aceștia, venind, au cercetat dacă nu sînt cumva Evrei în casă, și găzduitorul nenorociților a arătat cu mîna spre icoanele, înaintea cărora, ca în casa orîcărui pravoslavnic, ardea candela. Abia plecaseră prigonitori, și un Evreu, apoi altul, un al

treilea și la urmă toți ceilalți nu se putură răbda să nu scoată capetele îngălbenite pe fereastră :

«S'a dus ? S'a dus ?»

Li se părea *interesant* să vadă cum se duc cei cu ciomegele. Și, privind pe binefăcătorul lor, ei vor fi avut această ciudată căutătură glumeață a lui Șimen în astă seară.

Șimen s'a întors, dar fără pașapoarte. *Pamecînicul* ispravnicului e bucuros să le vizeze. Dar pentru aceasta mai trebuie ceva, ceva nobil: un dar către Crucea Roșie. La isprăvnicie, spune solul Crucii, este o cutie de alamă prinsă în părete și încuiată—adevărat încuiată, pentru răniți. Pentru dînșii să dăm și noi. O rublă, care aduce mai puțină ușurare luptătorilor din Manciuria, decît plăcere jandarmului care caligrafiază ceva pe pașapoartele noastre. «Așa e obiceiul funcționarilor noștri; trebuie să știe cineva cum să-i ieie», spune suspinînd un tovarăș de călătorie în tren.

CAP. II.

ȚINUTUL BĂLȚILOR.

I. Spre Bălți.

Rămîne învoiala pentru trăsura cu care vom merge la cea mai apropiată stație din drumul spre Bălți. De aici, zice Șimen, ne va lua *poisul*. *Pois* e trenul, după rusecul «podghiaz», dar din cîte cuvinte caraghioase se spun pe lume, nu pun nici pe unul mai presus decît *pois*. E un farmec deosebit să mă gîndesc că aici în Basarabia, nu voi călători cu un tren obișnuit, cu un «tug», cum zic țeraniî din Bucovina (*zug*), ci cu un *pois*.

Cel cu trăsura e, firește, Evreû. Unul mare, gras, soios, cu caftanul în floarea prafului. Vorbește și el rusește, jidovește—nemțește nu—și ceva moldovenește. Trăsura lui, cu patru cai, va veni să ne iea la două ceasuri de noapte, și-î vom da pentru aceasta șapte ruble. *Poisul* îl vom aștepta la stația de sat «moldovenesc» care se chiamă Mămăliga și se scrie rusește мамалыга.

Supt plop.

E o răcoroasă noapte cu nesfârșite stele limpezi. Se vede bine până departe, într'un vâl de taină aspră. Nu trec două ceasuri și se face ziuă. Peste întinderile dealurilor blânde lumina se revarsă în pînze albe. Cerul se face de un verde dulce; orice nouraș lipsește, și răsăritul soarelui n'are nici în această stepă cu aerul uscat perdelele sale de purpură. Soarele se ivește de-odată ca un ochi deasupra căruia s'a ridicat pleoapa. Are însă razele slabe, și dimineata e friguroasă.

La Mămăliga în stație așteaptă numai țeranii trenul ce vine de la Noua-Suliță. Aū portul nostru cu toți, dar cîte unul poartă șapcă muscălească. O bătrînică stă de-o parte; are tulpan negru peste un fes roșu, altă urmă a stăpînirii turcești din raiă, polcuță și fustă neagră. Ne aude vorbind și zice:

— Dumneavoastră iți fi Moldoveni din Moldova, că tare frumos vorbiți moldovenește...

— Da, unul din Bucovina, altul din Moldova.

— Și aiștia-s Moldoveni, zice femeia, arătînd cu mîna către țeranii, cari, cu toate ochirile jandarmului, s'aū strîns în jurul nostru. Da' ei știu și rusește. Ei pot vorbi și rusește.

Stă și se gîndește, apoi, uitîndu-se la noi cu ochii mici, strălucitori și buni:

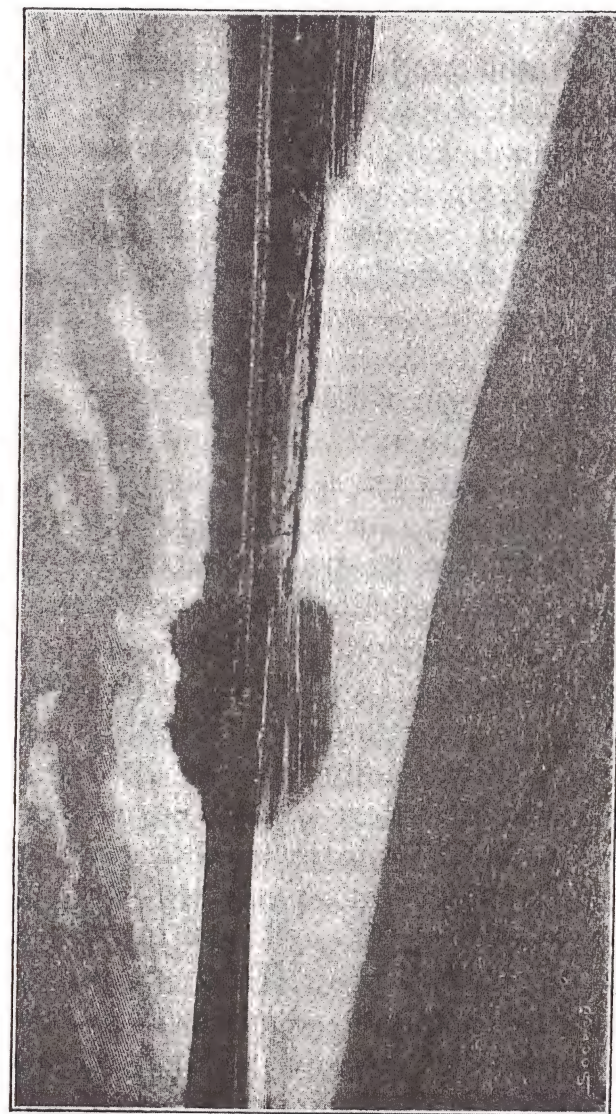
— Eū nu știu rusește. Eū sînt Moldovancă, și nu-mi plac Rușii... Apoi se grăbește să-și

strîngă legătura, în care-mî arată ștergarul alb, pe care-l poartă în sat, și care e de pînză, nu de «burungiuc» (borangic). După aceea se suie în tren, pe cînd ceilalți privesc lung în urmă, la dînsa și la noi.

Și să mai vie unul și altul să-mî spuie că simțul de neam e învățat în școală și nu se află și în sufletul curat al celui mai puțin cărturar dintre oameni!

Trenul e de marfă, acceleratul fiind cel de noapte. Abia se urnește, și are în toate stațiile opriri foarte lungi. Se văd bine astfel o mulțime de lucruri, pe lîngă care am lunea altfel fără folos.

Întîiî mergem pe lîngă Prut, a cărui dungă se ivește scînteietoare ici și colo. În vale se văd cirezî și turme, și răsar pe rînd grămăgioare de case acoperite cu stuf. Dincolo de apă, pe un deal înalt se perindează sate mari. Sînt Oroftiana, Rădăuți. Acolo sus e stăpînirea noastră, și acele frumoase dealuri verzi, întinse ca o catapiteazmă, sînt dealurile Moldovei românești, Moldovei noastre, Moldovei mele, în care m'am născut. Ține-o Doamne, supt paza aripilor tale, ține-o fiindcă nu cutez a zice: fă-o iarăși întreagă, așa cum a fost cînd ți s'au închinat bisericile și sufletele vitejilor morți în bătălii

Satul Dănuțeni, pe Prut.

pentru ca să se păstreze țara, cu Domni și datinile ei.

Cea d'întîi stație e Lipcani, numită așa după Tatarii Lipcani, cari apărau pentru Turci Hotinul. Lîngă un sat obișnuit, gara roșie, de cărămizi aparente, împestrițate cu dungii. Trenul se dezlipește pe încetul de valea Prutului; dealurile moldovenești rămîn tot mai departe, — verzi, albastre, fumuri.

Linia trece prin văi și rîpi, pe lîngă ușoare înălțimi basarabene, care scad neconținut, cu cît se înaintează spre Sud-Ost.

E ziua de Sf. Gheorghe, și gările sînt tot așa de goale ca și drumurile. Din partea lor, Evreii au Sîmbăta și stau pe acasă. Dar la trenuri nu așteaptă numai jandarmii mari, voinici, trufași, ci și alții: ostași în haine vechi, pătate, flendurite, în mîntăli în floarea pămîntului. Fața multora e tot așa, și la o parte ochii de durere ai femeilor, bătrînilor, copiilor cari pot abia înțelege că se duce la moarte tatăl lor, sînt ațintiți asupra bărbaților în uniformă, cari se învîrt din loc în loc și fumează neîntrerupt. Toate numerele de regimente și colorile se amestecă; e un tren de rezerviști care merge la război. La Ianăuți, la Văscăuți, la Romancăuți, aceiași oameni cu fața împietrită, aceleași rînduri de pără-

șiți cari plîng. O Lipoveancă, cu doi copii lași de mîna, s'a pus ca în genunchi înaintea soțului; se pleacă și plînge, plînge de se zguduie toată: el ține ochii mari, ficși, ca unul ce nu vrea să plîngă, și într'o clipă se apleacă în spre femeie și cu mîna lui aspră îi mîngîie lung, încet obrazul fierbinte. Aiurea o familie de «Moldoveni». El, soldatul celui Împărat care nu-l privește, un om îmbătrînit, obosit de muncă, stă în uniformă ruptă, stîngaci și împovărat. Doi copii mănunței lîngă dînsul. De-o parte nevasta, mama, moșneagul lui. Stau toți ca inlemniți și tac. Apoi trenul șuieră odată și conductorul cu căciulă de lînă neagră și fîreturi argintii pe redingotă, face un semn. Atunci omul iea un copil în brațe, se uită lung la el și-l sărută. Apoi pe cellalt. Își scoate șapca din cap și merge pe rînd la mamă, la tată și li sărută mîna; pe femeie o sărută pe obraz încet, cuminte. Apoi, călcînd rar, cu capul în piept, merge spre vagon. Și femeile prind a boci ca la mort, urlînd prelung, sălbatec. Toți au lacrimile în ochi, și chiar șeful de gară, care face semn nervos să plece odată trenul, să se mîntuie odată cu chinul.

În vagonul jertfelor se aud unele cîntece, fețe înroșite iese pe fereastră, pe cînd de supt șopronul gării se văd încă un timp mî-

nile întinse nemîngîiat. Afară, căruțe așteaptă, și cei ce se întorc singuri nu vor vedea pe cale nici primăvara, nici bucuria hramului celui mare, ci pe al lor atins de sabie și străpuns de gloanțe, pe față și pe minile iubite, pe trupul purtat din greu de mamă, hrănit îndelung de dînsa și acoperit de miș de ori de sărutările iubirii.

Înnainte, tot înnainte spre locul tînguirilor și omorurilor. La fiecare stație cite unul se coboară și bea la fîntînă, lung, cu lăcomie.

La Ocnița e un nod de linii: una, cea de Nord, merge spre Mohilău, Moghilevul de astăzi. Odată era aici un vestit iarmaroc sau bîlcîu de graniță, între Moldoveni și Poloni. Astăzi această trecătoare a Nistrului ar fi un oraș care se poate lăuda, cel puțin de Basarabenî, cari judecă după coclaurile colboase și putrede ale Hotinului. Cealaltă ramură se coboară în jos spre Bălți, căutînd apoi Nistrul mult mai în jos, la Rezina.

Drumul de la Ocnița la Bălți e mai puțin interesant. Unele lucruri le știu acum; altele nouă nu se văd.

Sînt stații cu nume de Tîrnova, Sofia, care-mî par că amintesc colonisări cu Bulgari, făcute după 1812.

Până la Ocnița, fusesem într'un vagon de clasa a II-a gol, în care se rătăcia numai pentru cîtva timp vre-un *nacealnic* cu biletul neplătit. Acuma se suie o Doamnă în rochie de mătăasă neagră, trecuțică și foarte văpsită, care nu-și află astimpăr. După dînsa, un funcționar bătrîn, gras, leneș, cu barbișon, pe care-l tîrăsc fetele lui îmbrăcate cu o cochetărie provocatoare, foarte frumoase și care vestesc această însușire cu o deosebită nerușinare: la fiecare stație ele se coboară, trec lumea în revistă, află vre-un cunoscut pe care-l pironesc de păreți cu ochii, îl string călduros de mîni, îi așează cravata une ori și apoi, hohotind de rîs, se răpăd înapoi în vagon. Ele vorbesc numai rusește și au un tip care, în acest nemai pomenit amestec de popoare europene și asiatice, nu se poate desluși.

În încăperea noastră rămîne un domn bălan, cu barba ascuțită și nasul coroiat, cu ochii albaștri șterși, cari arată că nu e Evreul ce s'ar putea crede după acea linie încîrjoiată a nasului. Ajută pe doamna văpsită, care a țupăit pe canapea ca un porumbel bătrîior și nu-și poate căra jos valisa pentru a o duce în «damschi cupè», în odaia damelor, și-î spune cîteva cuvinte politicoase, într'o franțuzească bunișoară. Pe încetul se dă la vorbă și cu noi, tot în franțuzește.

Știrile ce dă, prinse pe neașteptate, au preț și ajută mult la cunoștințele ce cîștig despre Basarabia.

El e Polon. A învățat dreptul la Petersburg, unde a fost prigonit «pentru două motive, ca student și ca Polon». Și în geamantan acum are cărți rusești de drept. A fost și pe la Paris. Poliția l-a expulsat din Podolia, unde stătuse întîi. A cumpărat moșie în Basarabia, pe sama mamei lui. Aici și-a păstrat toate ideile liberale; cetește foaia din Odesa, de nuanță înaintată, în care se spun lucruri foarte neplăcute despre război, între care acela că, în timpul retragerii de la Mucden, ofițerii trebuiau să împiedece pe soldați de a zvîrli în foc patroanele. Spune orice în gura mare, și nu-i pasă de nimeni. Totuși în vagon se tot poartă un judecător de pace, tip frumos parisian, cu barbă ascuțită și ochelari prinși pe nas, care se face a răsfoi printr'o carte mare nemțească.

Din Basarabia tovarășul nostru a luat unele datine ale vieții, și din eleganta lui valisă el scoate, pe lîngă plăcinta polonă, și cozonac de Paște, foarte bine făcut. «Moldovenește» nu știe; ar vrea să învețe însă, și cere să-i spun o gramatică, scrisă în franțuzește, nu în nemțește, căci, ca Polon, urăște, pentru Prusieni, pe toți Nemții. Mă întrebă însă

dacă o gramatică *românească* îl poate ajuta, căci moldovenește și românește sînt totuși «două limbi deosebite».

Are mult interes pentru chestii sociale. Spune că între țeranî fierbe ura împotriva Evreilor din orașe și proprietarilor: Moldoveni (d. Flondor are aici rude: Flondor, Calmuțchi), Greci, Armeni, Ruși, Poloni. Se așteaptă la tulburări. Întrebă ce s'a scris la noi despre chestia socială din... Basarabia. La asemenea întrebări trebuie să răspunzi totdeauna așa, încît nimeni să nu te poată pîrî.

— Noi nu ne ocupăm decît de ale noastre. În administrație, în învățămînt, în cultură avem măcar cincizeci de ani de lucru.

— Și cum, nu vă interesați de Basarabia? Doar sînt aici Moldoveni!

— Știm, dar nu ne privește.

— Dar alte părți, Ardealul? Acolo sînt Romîni ca și Moldovenii?

— Întocmai.

— Și nu te interesează pe d-ta, ca Romîn?

Cu cea mai nevinovată față răspund hotărît:

— Pe mine mai puțin de cît pe oricare altul. Eă sînt profesor de istorie, specialist.

— Curios... Și cu ce te ocupi?

— Aici în Basarabia cu monumente vechi, mai ales cu bisericele.

Și încep a-î vorbi de fereștile și ușile cetății Hotinului.

Pentru a-mî ajuta lucrul, d. G... îmi dă o bună hartă a Basarabiei, pe care o păstrează încă spre folosul mieu zilnic și în amintirea lui.

2. Bălțile

Ne coborîm la Bălți, unde ne întovărășește, la gară, și proprietarul polon. Stația e împodobită cu steaguri roșii și albe pe toți stîlpii.

— De ce această serbare? Vre-o biruință, întreb eu.

— Nu, nu, spune rîzînd în gura mare — și cîțiva ofițeri, foarte gătiți, se primblă pe lîngă noi, — nu e... nici-o biruință și nici-o retragere nouă. Trebuie să fie o serbare națională, o zi de nume a «cuiva».

De fapt, e aniversarea tinerei, frumoasei, bune și nenorocitei Împărătese Alexandra.

Ofițerii cari se primblă cu lentile de aur de-acurmezișul pieptului, ținînd sabia, nu merg la război, ci gustă plăcerile «micii garnisone». Ceî ce se duc sînt trași la sorți, și aceștia sînt bucuroși că sorțul i-a cruțat.

Afară, mulți *izvocici*, în dosul gării mari,

roșii, cu inscripția în litere slavone, împodobite. Sînt Evrei și cîte un creștin, care poartă șapca muscălească, orî de e «Moldovean», orî de sînt «Muscal». Vezi birje cu un cal: «odnoconi» și birje cu doi. Prețul pentru dusul în oraș, care se află destul de departe, e cincizeci de copeici.

Pe un drum pustiū, prăfos, nepietruit. Înainte se vede o apă, curgînd de vale, spîrcuită, revărsată în mlaștină, sălaș de broaște, ca Jijia, ca Bîrladul și alte ape din Moldova de peste Siretiū. În față, pe o costișă se răsfrî casele unui tîrg, avînd în mijlocul lor două biserici mari, albe, de un stil de împrumut, foarte prost și nou. Acesta e tîrgul Bălți, care e un *gorod*, un oraș.

Pe vremea moldovenească era mai mult un sat de răzăși curați. Numele-î venia, firește, de la așa de multe bălți pe care le lasă Răutul — el însuși un șir de băltoage — primăvara și care se fac iarna un noroiu ucigător. Aici a fost cea ciocnire între Poloniă refugiați ai confederației de la Bar și Rușii năvăliți împotriva lor, care a deschis războiul ruso-turc din 1768. După 1812, Cîrmuirea cea nouă, rusească, a îngăduit prefacerea satului într'o mare îngrămadire de Evrei. Pe aceștia îi chema aici însemnătatea negoțului cu grîne, în acest punct

Țiganî basarabeni.

central, așezat la mijlocul părților celor mai roditoare ale Basarabiei.

Peste Răut e un pod bun, înalt și lung: neapărat că-l aŭ în arendă Evreii, dar, fiind Sabăș, îl păzește un om voinic, cu barba tăiată rotund rusește, cu haine de *mujic*, cizme lungi și șapcă. Îi vorbim românește, și fața roșcovană a omului se luminează de bucurie. Iarăși întrebarea :

— Vorbiți frumos moldovenește, dumneavoastră. De unde sînteți? De bună samă din Moldova.

Ascultă răspunsul bucuros, și salută.

Cine a spus că Bălțile sînt mai bune decît Hotinul? Nu se poate aiurea o astfel de stradă și astfel de tainite, case ce staŭ să cadă, tărăbi de lemn negru ca pe la 1812. Sărbătoarea evreiască a închis toate dughe-nile și face pustiŭ uriciosul tîrg de magher-nițe spurcate.

Totuși în Bălți sînt peste 10.000 de locuitori, iar printre ei negustori de grîne foarte bogați, Evrei, Armeni. Proprietarii din Basarabia-de-sus vin adese ori la tîrguri. Cu multă muncă descoperi ici și colo cîte o căsuță în care ai putea locui. Încolo, prive-liștea unui tîrg sălbatec din Turchestan.

Ni s'a dat adresa otelului Londra. *Isvocicul* se oprește înaintea unei case vechi boierești, destul de bine ținută de un hangiu evreu. Și aici este un Șimen, mai mare, mult mai curat și mai «demn» — dacă pot zice așa — de cât cellalt. El ne duce într'o odăiță cu pat, canapea, lavabo, masă și un scaun, împodobită cu o frumoasă cromolitografie înfățișând pe Împărăteasa.

Abia am intrat și am pus pe masă carnetele de note și harta pe care o căpătăsăm în tren, și iată că ușa se deschide de mîna unui polițist. Mare, bine îmbrăcat, corect, cu ochii aspri. Îndată a pus mîna pe hartă, cerînd pasurile. Românește nu știe, său se face; franțuzește, nemțește, nici vorbă. Ne ajută tălmăcirea lui Șimen cel nou și cunoștințele de muscălească ale d-lui Flondor.

Un lucru nu înțelege cercetătorul nostru: ce căutăm în Basarabia. Răspunsul ar fi simplu: «căutăm pe dracul», dar atîta ni-ar trebui să zicem așa. Lămurim că e o călătorie de vacanță a unui profesor, care cercetează bisericile cele vechi de pe vremea Moldovenilor; d. Flondor se preface într'un văr al mieu și, foarte serios, expunem genealogia.

— A, va să zică d-ta ai venit să ieși planuri. Și cine ți-a dat voie?

Nu pot sta liniștit și mă mîiniiu, fie ce-o

fi. Omul rămîne foarte rece, ia pasurile și harta și se duce la raport. Nu știu cui îl va fi făcut, dar acela trebuie să fi fost un om mai deștept, mai cărturar, din Europa și din veacul nostru. Polițistul aduce îndată pasurile înapoi și ni le dă fără să spuie un cuvînt.

Stăm în cerdacul «hotelului» Londra de la Bălți. Lîngă noi, lucrători romîni și ruși lucrează la un trotoar: acesta se alcătuieste din bucăți de cărămidă și de piatră ruptă, așezate foarte ciudat unele lîngă altele. Așa un trotoar trebuie să coste foarte mult, și de aceea el se face numai înaintea casei unde ne aflăm.

Supraveghează un Evreu bătrîn, care se primblă în lung și în larg și împacă pe cîte un lucrător hărțăgit de băutură. Vorbește românește foarte bine, cu oarecare plăcere. Șimen îndrugă abia, și tot așa alți Evrei, habotnici și nehabotnici, cari răsar unul cîte unul din toate ungherele. Ei ni vorbesc de un Valdman din Moldova, care a venit de s'a așezat la Bălți și ar vrea să ne vadă.

— Dacă sînteți din Moldova, știți pe Valdman?

— Nu-l știm.

O ușă se deschide, și un om posomorît,

cu mustățile în jos și pălăria de paie, se suie într-o trăsură de casă, vorbind românește vizitiului. E un arendaș grec din împrejurimi. Ca înaintea de 1812, Grecii rămași Greci sînt mulți aice, și la Chișinău ei își au biserica lor deosebită, unul din cele mai frumoase monumente ale orașului. Frații Sina-dinò, dintre cari unul a murit dăunazăi, lăsînd mai mulți fii, sînt cei mai bogați oameni din Basarabia. Grecul e vestit aici pentru încăpățînarea lui națională, pentru daniile ce obișnuiește a face așezămintelor din Grecia și pentru desăvîrșita lui lipsă de milă față de țeran.

Înaintea otelului și «trotoarului», e o piață foarte mare, plină de paie și înăsprită de glod uscat: nu înțeleg cum se va fi ieșind dintr'însa cînd plouă.

Un *isvocic* muscal ne duce întîi la poștă, la poșta particulară și la poșta «cazonî», a Statului, unde vrem să tocim o trăsură spre Soroca. La cea d'întîi e un Evreu care vorbește bine românește și zice «cocoane»: cere vre-o 19 ruble! La cealaltă răsare o Evreică groasă și un Ovreaș, bărbatul ei, cari ne întrebă dacă avem *noî* faitoane, la care să dea ei caii după tariful Statului. Neavînd faiton, trebuie să luăm hotărîrea cea

mai cuminte și economicoasă: a merge la Florești cu trenul și a lua numai de aici o trăsură spre Soroca.

Acum, la o a treia poștă, a scrisorilor. De aici dau o telegramă și scriem cărți poștale. Poșta e curățică, și băiețandru care ne servește e așa de uimit că expediază o telegramă în franțuzește, încît dă restul de la o rublă în sumă de mai mult decît o rublă, iar, la observație, se face roșu, crezînd că... mai cer încă ceva, pe care ar fi în stare să-l dea.

Încă o raită prin țîrg. O panoramă, cîteva case mai bune, răzlețe, pustiî. Ca trecători, cîte o cocoană gătită, cîte un funcționar cu șapcă înnotînd în praf. În fund, se vede drumul mare pornind printre movile verzi.

La plată, *isvocicul* protestă cînd i se dau patruzeci de copeici. Da. Aceasta este, în adevăr, taxa, dar el ne-a dus la primblare, el ni-a arătat țîrgul: am fost cu el la «cătare». Abia se împacă cu 60 de copeice, pe cînd Șimen II stă de față și filosofează în gînd asupra «boierilor moldoveni» și *isvocicilor* din Bălți.

Vom cină la restaurantul gării. Ne ducem

într'acolo pe jos. Strada pe care o cunoaștem. Apa Răutului, pe malul căreia zburdă căluți de rasă moldovenească, păziți de Evreii. La pod, Evreii și-au luat locul. Căci s'a mințuit odihna Sîmbetei: în stînga soarele apune, fără nici-un joc de lumină, palid, în cerul uscat.

La gară nu e nimeni. Un tren vine abia pe la 10 și jumătate. Cu greu descoperim pe restaurator, care ni dă șuncă și ni fierbe ouă; bere rece, bună. Omul vorbește rușeste rău, nu înțelege o boabă românește și se îndeasă cu franțuzeasca, în care nu poate spune sunetul *j*. Se descopere că e Grec, Grec din Constantinopole și, la întîmplare, căpătăm de la el lămuriri complementare în cuvinte homerice, cu *ἄμαξα* pentru... birja de la Bălți! O nemuritoră aeză, pentru ce atîi cîntat frumuseța Elenei și faptele lui Achille!

O *ἄμαξα* e adusă pentru noi din oraș, unde ne întoarcem pentru noapte. A sosit, dar șeful gării ni cere să-l luăm și pe el, și la urmă aflăm că a luat-o numai pentru el. Noroc că alt Evreu a venit la gară în apropierea trenului de 10. Cînd ajungem în oraș cu dînsul, ne întîlnim însă cu cel d'întîi, care cere să-l plătim și noi după ce-l plătise șeful. Se rățoiește strașnic, în moldovenește.

Merge după noi la otel. Aici capătă un brînciș și un bacșiș; trebuia și una și alta ca să scăpăm de dînsul. Dintr'o odaie vecină apare acum un călător rus, care a privit scena; ochii i se încruntă, pare că vrea să se răpadă asupra Jidanului; într'o românească stricată, el mormăie: «Ce, să prade străinul, ce?». E un comentariu viu la prigonirile împotriva Evreilor.

Noapte temută, dar care și aici se mințuie fără ploșnițe. Paturile sunt însă tari ca lemnul, cu toate saltelele ce s'aun adaus. A trebuit o cerere deosebită pentru a se schimba perinile, pătate de bale sîngerate.

2. Spre Soroca

Plecare spre gară la 6 ceasuri, cu mult înainte de timp, după lămuriri mincinoase, pentru ca birjarul să mai poată lua și pe alții. Gara e plină de lume: funcționari, școlari în uniforme încărcate, luate după ale oștirii, fetișcane obraznice, care se ghiontesc, cad și rîd, fruntași din partea locului. O grupă din ei cuprinde femei slabe, foarte negricioase, cu sprincenele mari, îmbătrînite înainte de vreme, un bătrîn cu barbă imbielșugată și părul nalt, aspru, un tînăr sup-

țiratec, cu înfățișarea hotărît orientală, un burtos care samănă a Evreu și copii foarte frumoși, serioși, măreți la umblet. E o familie de Armeni răsăriteni. Alții sînt Armenii uniți, cari vin din Galiția și poartă, uniți din ei, titluri austriace. Văd îndată și pe un foarte bogat reprezentant al acestui tip: mic, gras, amabil; pare un samsar, și e unul din cei mai mari stăpînitori ai Basarabiei.

Trenul e plin și în clasa I-a: la 8 ceasuri călătorii ce vin din sus, dorm încă greoiu, înășurați în șaluri. Mulți școlari ce se întorc după sfîrșitul vacanței de Paște. Familia armenescă — și ea se culcă îndată — îndeplinește locurile goale.

Până la Florești mai este numai o stație. Răutul se vede neconținut risipit în bălți ce scînteie la soarele de dimineață. Locuri rîpoase, așezări rare, case acoperite cu stuf: văzute de sus, asemenea sate par mușiroaie uriașe de gunoiu vechiu.

CAP. III.

ȚINUTUL SOROCEI

1. De la Florești la Soroca.

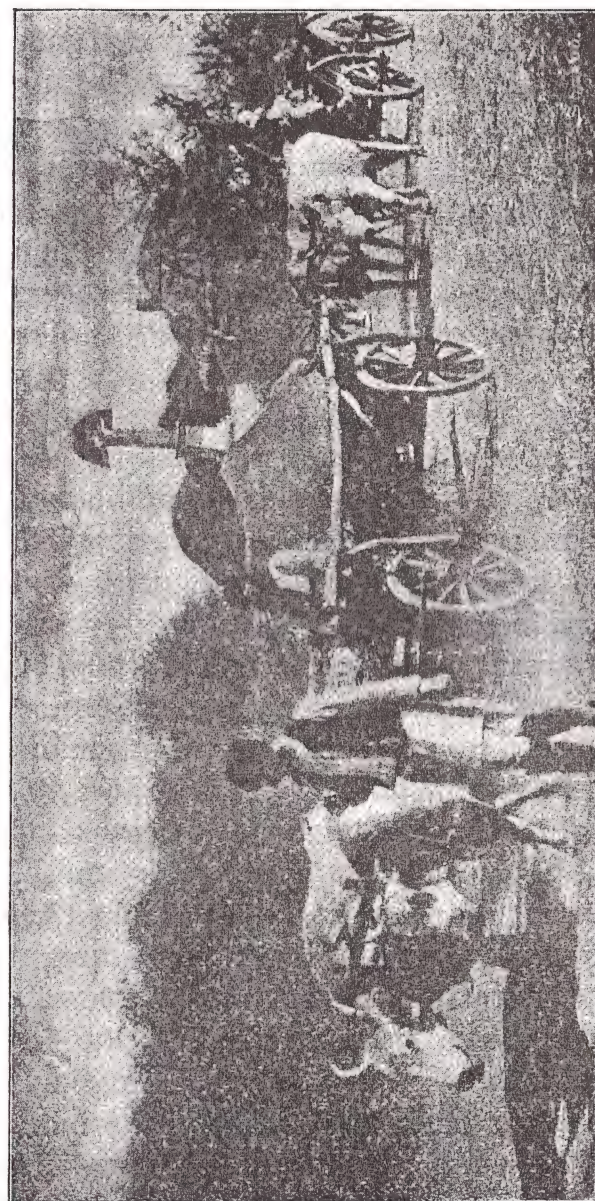
De la Florești la Soroca se merge vre-o trei ceasuri, și știm de 'nnainte că se plătesc trei ruble. Ne coborîm între multele trăsurile ce așteaptă — între birjari și unul cu cilindrul cenușiū lărgit la vîrf și caftanul lung, de aceeași culoare, al *isvocicilor* din Chișinău, Odesa și Moscova —, cu această ofertă. Un bărbos vrea să-mi dea arvună, și, cînd află că plecăm în clipă, ne dă în primirea vizitiului său, un Muscal bun și îndatoritor. Trei cai focoși ne vor scoate cu bine din toate rătăcăurile unui drum de dealuri.

Până acuma n'am văzut în Basarabia atîta frumuseță. Pe costișe și în văi sînt lanuri de grîu, de săcară cum nu se poate mai frumoase. Locuri întinse sînt acoperite de pășuni fragete, care îmbălsămează. Cocosțîrci calcă alene, cu pliscu 'n piept, măsurînd întinderea cîmpului; în potriva credinții poporului că răul făcut cocosțîrcului se răzbună, unul zace 'n iarbă cu aripile rășchirate. Des-

tul de aproape de drumul trăsurilor, merg dropii, una câte una, mari, încete, sămănînd din loc în loc pete roșcate care se mișcă. Cruci cu răstignirea se văd numai foarte puține. În locul fîntînilor cu colac de lemn sau de piatră, puțuri cu cumpănă-și întind de departe pîrghiile aplecate, sus în albastru.

E un Ținut curat românesc, păstrat neatins din vechea Moldovă. La Rădulenî, la Dubna, la Vădenî, Părcanî și Volova sînt tot casele după datina noastră, așternute pe cite o costișă de lut. Copereminte mai mult de stuf, ochi mărunți de fereastră, doi de-o parte, doi de alta a ușii, cerdac pe stîlpi, streșini, garduri de nuiele, mai rare ori de pietre clădite ca un zid. Căruțele cu un cal — un cal bun în părțile acestea —, cu jugul înalt de-asupra capului, ca prin Botoșanî, aleargă în toate părțile, în această zi de Duminică. Cei din căruță sînt oameni a căror față singură îi destăinuește ca Moldoveni, acea față bună, cu ochii luminoși. Bătrîniî aî chipuri de boieri, de Voevoziî din vremurile care s'aî îngropat aiciî în fundul pămîntului de unde nu mai pot să iasă. Cutare e însuși Gheorghe Ștefan-Vodă, care pe la 1650 a fost și Domnul acestor Ținuturi.

Acești oameni sînt mai mult decît țeraniî

La cruce.

obișnuiți. Din cele mai depărtate vremuri ei au avut acest mal de Nistru. Coboritori de adevărați boieri, mazili cu sînge bun în vinele lor, ei se simt acasă, cu neputință de clintit, plugari și domni ai țărinelor, stăpîni ai cirezilor și turmelor. În trecut ei erau grănicerii viteji ai marginii de apă, siguri păzitori ai vadurilor, pe unde putea pătrunde dușmanul, Tatarul sau Cazacul. Înțeleși cu pîrcălabii din Hotin, din Soroca și Orhei, din Bender, ei pîndiau neprecurmat și erau gata oricînd să frîngă cu pieptul lor voinic valul de cotropire. Pe aceste costișe au venit așa de dese ori pîlcurile păgînilor galbeni cu capul ras și ochii mici, gonindu-și caii mărunți, sau mustăcioșii războinici de la Nistru, cu sabia lungă și flinta pe umeri. De atîtea ori s'a strigat de pe aceste culmi veste de Domnie nouă pentru vre-un tînăr fiu de Vodă care vîna Scaunul părintesc al Moldovei. Și, tot de atîtea ori, Soroceni, Orheieni, mai jos Lăpușnenii de către Prut, au apărut vale de vale, trecătoare după trecătoare, dînd răgaz oștilor domnești să se adune în dosul Prutului.

Credința lor față de țară era însă mai mare decît aceia față de Voevodul ei. Ca ostași, ei știa să prețuiască ostașul. Cine venia cu vitejie și dreptate, putea să capete

și sprijinul lor, și năvălitorul venia atunci cu grănicerii după dînsul. De bicisnici li era scîrbă, iar pe apăsători nu-i suferiau. Aici s'a ridicat steagul de răscoală al lui Durac și Hîncul asupra lui Duca-Vodă în 1671 și biruința a fost o bucată de vreme a răzvrătiților. «Vodă vrea, ci Hîncul ba», spunea țara strîngătorilor de biruri, și vorba aceasta, veche de peste două sute de ani, răsună și pînă astăzi între Moldoveni. De aici în stîrșit, s'a ridicat, trecînd prin Cîmpulungul bucovinean, acel neam de oameni buni și de cinste, Calmășii, Calimahii, cari au dat patru Domni Moldovei: Ioan, Grigore, Alexandru, Scarlat —, drepti Orheieni după strămoși.

Portul nu mai este aici cel de pe la Hotin, portul țerănesc, nici cel împrumutat de la Ruși, ci portul tîrgoveților și «neamurilor» de odinioară, portul mazilesc de baștină. Căciula înaltă, dreaptă, fără țuguiu, — căciulă de boier! —, surtuc strîmt și pantalon largi, din acel postav suptire, cenușiu, cafeniu, în care li place a se îmbrăca și mazelilor din Moldova. Cizme mari pînă peste genunchi. N'au plete, își lasă mustățile groase, dîrze, sfădalnic asupra gurii, care știe răspunde și cîrti, și adesea ori poartă barbă scurtă, rotundă. Femeile au port de

tîrg, cu barez, polcuță și fustă, de lînă saŭ de cit; colorile ce aleg sînt cele întunecate, pe cînd Ruștele caută de obiceiŭ ceia ce este mai tîrcat și mai înflorit de podoabe.

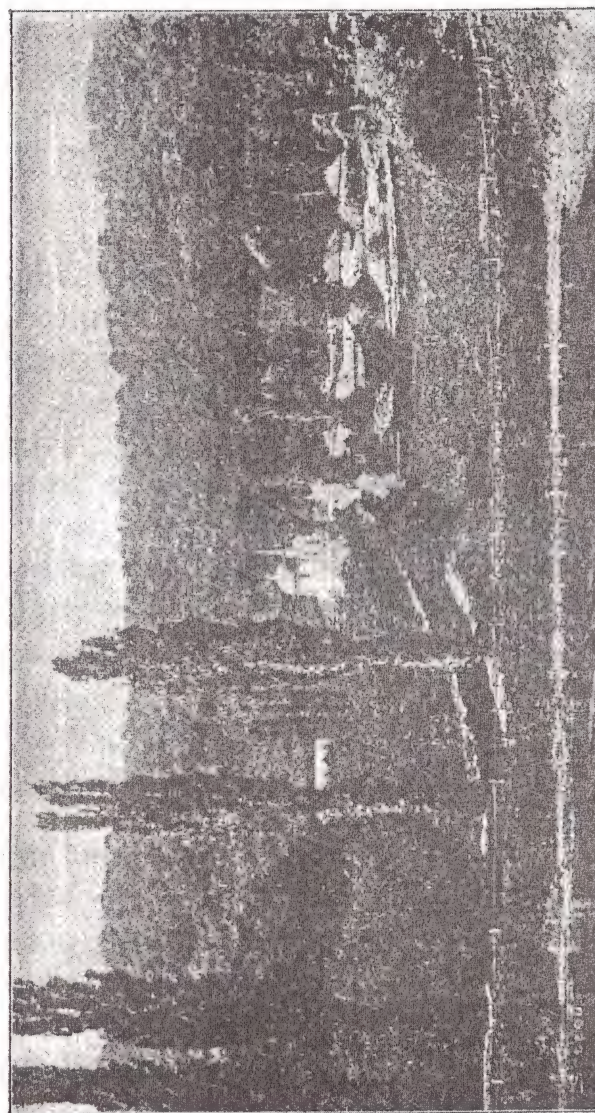
Volova în deosebî lasă întipărirea unei văi de fericire, de patriarhală bogăție în roadele pămîntului. Aici vremea a stat în loc. Schimbarea de stăpînire se simte doar în stilul bisericii, în vre-o firmă rusească, două, în acel biet tînăr cu piciorul de lemn și șapcă, în care vîd un rănit ce s'a întors acasă cu cît i-a mai rămas din trupul ciuntit. Niște femeî staŭ la umbră. Le întreb cît mai este pînă la Soroca. Îmî răspund frumos moldovenește:

- Eî, a mai ci pîn'acolo.
- N'a plouat pe-aici de mult? zic altora.
- De mult, de mult, încă din postul mare.

Și pare că se miră și ele, vorbind, de acești «domnî» cari n'aŭ șapcă de cinovnicî și întreabă în graiŭ românesc. Dar, vor fi zicînd ele în gîndul lor, vremile astea de azi sînt așa de ciudate...

Un băiețaș, cu șapcă acesta, și în straie de acelea fără coloare lămurită, straie de praf și de muncă, mînă o turmă de oi. Ce-o fi muscălașul acela?

- A'cuî sînt oile, băiețele?

Mănăstire basarabeană (Hirjauca, din ținutul Orheiului).

— A' cui să cie? A' mele!?

...Mai încapă vorbă? Dar ale cui să fie oile pe care le mîină feciorul de mazil, urmașul boierilor celor mari ai Moldovei răsăritene? Firește că ale lui! Să i le ție Dumnezeu!

Și este acum la capătul satului o pădurice destul de mare, care va fi a locuitorilor, pe cînd celelalte mai vechi, din urmă, au trecut de la mănăstiri la Stat, care a secularizat și aice, și sînt «cazonî». Trecem printre înalții copaci suptîri, și la capătul lor se mai ridică un deal, tras drept înaintea drumului, ca un zid. Departe se năzăresc case în lumina de amiază, și se înțelege bine că pe acolo e o mare surpătură a pămîntului pietros.

Birjarul rus întinde spre Răsărit varga de care e legat biciul, și zice «Soroca», apoi o pleacă în jos și spune «Nistrul».

Sorocă, cuibul vultanilor neamului mieu, Nistru, apă sfințită cu atîta sînge care e întocmai ca acel ce mă însuflețește acumă, — Sorocă și Nistru, am trăit să vă văd...

Pămîntul e aici în două cu piatră: pare că ar fi el însuși un zid, o cetate. În față se scot lespezii albe, și stîncă tăiată strălu-

cește la razele soarelui, în fețe mari luminoase, prin care se sapă gropi, cîte o înfundătură ca de uși și ferești. De-asupra, însă, la dreapta, la stînga, pe alte costișe și culmi, e verdeața triumfătoare a lui Maiu. Pîlcuiri-pîlcuiri merg pădurile spre vîrfuri. Iar, de unde sîntem noi pînă la Soroca, vișini, cireși, zarzări, sînt numai un omăt de floare. Și cu atîta albastru de-asupra, cu atîta pajiște din toate părțile, pare că ești în grădină, în grădina frumoasă și plină de primejdie, unde cresc merele de aur pentru Făt-Frumosul care va ști să le fure.

Se va naște cîndva în neamul nostru acel Făt-Frumos? Se vor înlătura vre-odată acele «șapte hotare» care ni spîrcuie carnea sîngerată? Vom fi vre-odată la olaltă, toți noi aceștia, noi proștii și bunii și blînzi și supuși, de la Hustul Maramureșului pînă la această Sorocă a Nistrului? Doamne, Doamne!

2. Soroca.

Soroca se înfățișează întăiu cu mult mai bine decît tot ce am văzut pînă acum din Basarabia. Cînd ai ajuns supt dealul care o sprijină, cînd ți-ai saturat ochii de priveștiștea vîlului de argint care se mișcă și tremură de bucuria soarelui, cînd ai răzbătut

cu vederea până la dealurile, tot așa de verzi, ale Podoliei din față, — ești pe o cale bine pietruită, între case destul de mari și foarte plăcute. Ajută de sigur dealul din față, unde se găsesc atâtea case de țară, făcînd un sat întins până departe, și apa mareață, care lunecă jos. Dar și fără aceasta e alb și curat.

Dar iată că sîntem acum într'o piață unde e o mare încurcătură de căruțe, de oameni în portul răzășesc, de Evrei săraci și gălăgioși, de vite ce se frămîntă printre frînturile de pănuși. E zi de tîrg, și oamenii din împrejurimi au venit în Soroca Muscalilor de la 1905 întocmai ca în Soroca Moldovenilor de la 1405. Toată lumea vorbește «moldovenește», hotărît moldovenește, cu «cie» în loc de «fie», dar fără moleșitura răs-pingătoare care se observă în graiul celor de la orașe din Moldova de astăzi.

Ne-am coborît la alt otel Londra (aici mai este unul Paris, ceia ce e talmăcesc: «puriș»...). Îl ține Wierzbowski, Evreu polon, cu șapcă și barbă, care vorbește foarte bine moldovenește, are mai degrabă înfățișarea și omenia, bunătatea îndatoritoare a mazelilor noștri. E nu numai hangiu, ci și negustor de grîne, și unul din fruntașii tîrgului, căruia vin creștinii și-i întind mîna; are o

avere destul de mare pentru a se gîndi la cumpărături în preț de 100.000 de lei, dar trăiește, după datina strîngătoare a Evreului, în subsolul casei care găzduiește pe oaspeți. De otel se îngrijesc un Șimen al treilea, brun, iar nu roșcat ca ceilalți doi, decît cari e mult mai prost, și un băiețandru, care se declară cu mîndrie «Jidan» (așa-și zic toți), dar vorbește mai bucuros rusește, iar românește abia dacă poate să îndruga cîte ceva. Șimen al treilea se chiamă Strul, și botezăm Strul cel mic pe ajutorul său, băietanul cel gras cu mutră de Rus.

Iarăși odaie bunișoară, împodobită cu un *cromo* rusesc, care dă chipul unei copile cu capul cît jumătate din trup. O altă podoabă apare întâiu pe haina mea și apoi pe perina unde doarme d. Flondor: e specia lungăreață a ploșnițelor, o specie rară.

Un *isvocic* cu perciuni și calul răpănos pleacă cu noi spre cetate. Întăiu străbatem și aici Jidovimea, — nu se poate mai ticăloasă. Un vuiet, un plînet, un strigăt, o putoare ieșind din dărîmături ca niște peșteri de fiare. Cum se pot hrăni toți acești nenorociți din negoțul de lemne ce trece pe Nistru, din cîștigul sărac de la mazili ce vin la tîrg Dumineca și în sărbătorii? Văd o

clădire mare, în care supt pajure se spune ceva rusește despre Evreii, dar școală pentru ei sau pentru alții n'am văzut, de și trebuie să fie undeva vre-o șură de acelea, umedă și înfundată în pământ, în care se dă aici, în Basarabia, lumina sufletului. Și oamenii sînt decî așa de înapoiați, așa de încîlciciți la minte, încît te sperie une ori.

Pe ulicioarele în care înnoți în praf — noroc că este Nistrul care-l mai înghite, dar de sigur n'a fost lăsat să curgă pentru aceasta! — zac lîngă copii în zdrențe, capre, dobitocul preferit al Evreilor, lăptos și ieften, vaci slabe, cîte un porc ce grohăiește plictisit de lipsa lăturilor trebuitoare. Maidane mari se întind fără capăt. Mari biserici bine ținute, două la număr, se încunjură de un zid jos. Vechi sau nouă, ele nu mai cuprind astăzi nimic deosebit și nimic care să-ți trezească amintiri: cîrpeala, adăugeala, spoiala și vopseala muscălească au trecut asupra lor. Evlavia gospodărească a stăpînilor celor noi n'a cruțat astfel nimic din aceste monumente de artă ale Moldovenilor. Și în această privință totul a trebuit să înceapă de la 1812.

Poate ar fi dat jos și cetățile românești cînd ele nu mai puteau sluji în războaiele

cele nouă, dar ele apăsau prea greu asupra pămîntului ca să fie spulberate ca urmele celelalte din trecu ul nostru. Cetatea Sorocei se vede de-odată în rătăcirile acestea colboase ale birjarului evreu. Uimitor de limpede, răsar ca din pământ, drept pe malul apei, zidurile negre, rotunde, străjuite la colțuri de patru turnuri.

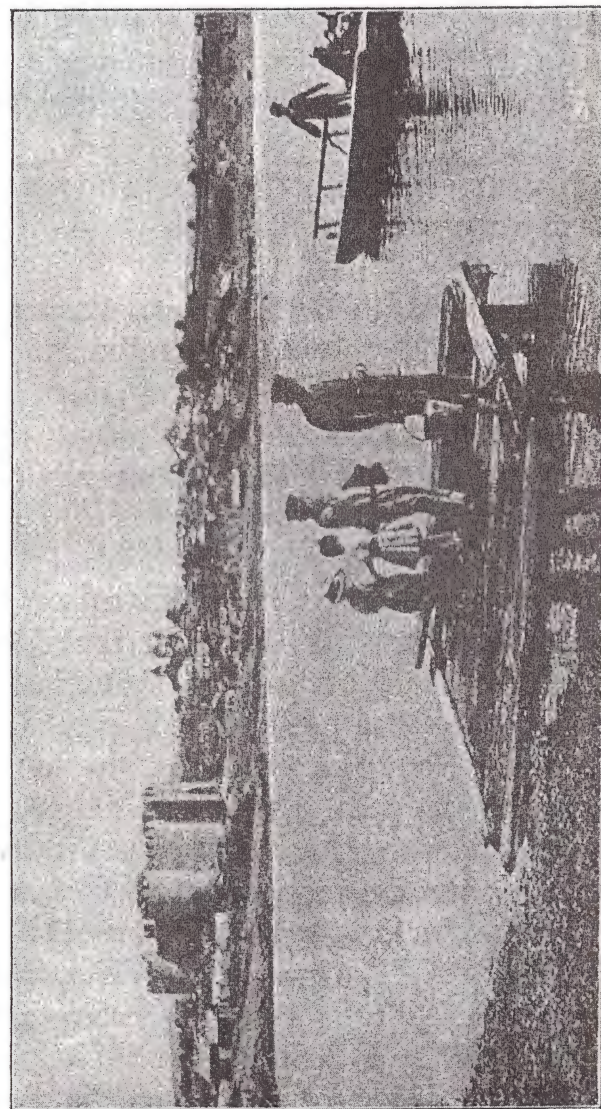
Soroca e mult mai nouă decît Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu acesta, nici în cuprins, nici în meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea Tatarilor, făcută pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, puternic, dar în pripă, din bolovanii greoi, culeși prin aceste rîpi înalte. Lucrătorii s'au luat după Hotin, dar ei nu erau chemați să facă altceva decît un adăpost de pîndari, pentru cîțiva arcași și pentru pîrcălabii cari mai târziu, după 1500, supt Rareș, au stat în fruntea lor. Se văd încă sus, unde n'a căzut creasta turnurilor, fereștile înguste, dese, din care se privia până departe, pe coasta din sus și pe cea din jos, pînă adînc în văile podolene, pe unde obișnuiau să vie călăreții stepelor pustii. Încă de pe la 1550 însă, rostul Sorocei s'a încheiat. Turcii n'au luat-o, fiindcă n'avea însemnătate militară, dar Tatarii și-au cerut-o odată pentru locuință, după 1713, cînd s'a cotropit Hotinul.

Rușii au luat-o totdeauna fără luptă. De aceia, cruțate de bătăile tunurilor, au rămas întregi toate fețele cetății și ar fi rămas și podoabele ei, dacă ar fi fost podoabe. Astăzi, dincolo de o nespusă murdărie de latrină publică pentru Jidani, o poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porți de stejar ferecate. Printre scînduri se văd încăperi de apărare, dărăpănate, și tăpșane de iarbă sălbatecă de-asupra maldărului înalt al pietrelor căzute. Cheia nu se știe la cine este, de și birjarul mieu e gata s'o caute, cu acea grabă de a întreba, de a cerceta, pe care o arată Evreul, cînd e vorba chiar de lucrul cel mai cu neputință.

Plecăm de lîngă ziduri urmăriți de spurcata duhoare și de nourii de praf murdar cari aleargă pe toate cărările. La un podeț, care e făcut *de-asupra* drumului, ca să mergi prin rîpă dedesupt, un mazil trece și-l întrebăm înadins ca să-i auzim graiul. Simțim parecă nevoia de a ni auzi limba în vecinătatea acestui loc de lupte ale înaintașilor noștri.

— Sînt vechi bisericile, moșule?

Omul nu se miră, ci, cu acea cuviință sigură care deosebește oriunde pe ai noștri, cu acea înțelepciune apăsată, care e la dînșii datina, el spune așa:

Cetatea Sorocei.

— E veche cea de colo. A făcut-o un ghinărar rus.

— Va să zică nu e de tot veche, de cînd... de cînd erau Voevozii Moldovenilor pe aici?

— Nu, nu, tot rusească, de cînd s'a așezat Basarabia.

Așa zice învățătura Statului: Basarabia, ca și Moldova cealaltă, erau tulburate, neorînduite, supuse la tot felul de jafuri și năpăstuirii, pînă ce a venit stăpînirea «creștină» și toate s'a «așezat», ca să nu se mai clinească și tulbure în veci!

O veste bună pentru noi: Nistrul pe care gîndiam să ne coborîm în *lotcă* încă de la Hotin, e navigabil. Rușii au îndeplinit un vechi plan al Domnilor noștri și i-au îndreptat cursul larg pînă în jos, la limanul Mării, la Maiac și la alte ziduri negre, mai tarî decît chiar ale Hotinului, ziduri italiene, genoveze de pe la 1300, ziduri moldovenești de la Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare, ziduri turcești de după anul de cucerire 1484, zidurile Cetății-Albe, care asigura și îmbogăția Moldova cea mai veche. Vapoare merg pînă la Bender; unul trece la 11 de noapte, altul a doua zi la 8. Ploșnițele, gîn-

Zidurile Cetății Albe.

dul de a vedea cît mai mult ne hotăresc să alegem pe cel d'întăiu pentru frumoasa călătorie.

Pînă atunci mergem la «librăria» Sorocei. E o dugheniță ținută de un creștin pletos și slăbănog, Rus care vorbește și ceva românește. Are în rafturile lui cărți rusești de școală, nouă și vechi, și cărți ilustrate, de cele mai porcoase. Între trupurile dezgolite pe care le cumpără tinerii *cinovnici* cînd au de scris cîte ceva la iubitele lor dolo-fane, culegem cîteva vederi de pe Nistru și chipuri de scriitori ruși: Dostoievski, Cehov, pe care le trimetem pe acasă împodobite cu frumoasa mărcuță roșie, de 4 copeici.

Prînz bun cu borș neacru, în care buru-iene de tot felul au fiert în smîntînă, cu costițe de porc și bere bună, rusească. Ploș-nițele, sfioase în cursul zilei, ni îngăduie cîteva ceasuri de odihnă, pe care le dormim în vederea priveliștilor ce ni păstrează noaptea.

E noapte, — frumoasă, destul de caldă. «Parohodul» — așa i se zice vaporului — n'a sosit la ceasul obișnuit. Așteptăm în stradă, căci Agenție și stație nu se pomenește nici cîiri în călătoria pe Nistru. Luminează numai stelele, căci abia ici și colo se vede cîte un felinar chior, în care zace o urmă de

gaz. O cofetărie, o bărbierie sînt deschise. Trec din cînd în cînd primblîndu-se pe «bulvard» lucrători cu șăpci, ducîndu-și iubitele sau nevestele, cocoane foșnind din mătăsuri, în această provincie rusească cu mult mai nebunește și prostește luxoasă și petrecătoare decît provincia noastră. Vorba e tot în rusește. Evreii au de lucru totdeauna; ei nu se primblă decît Sîmbăta; harhătul jargonului lor nemțesc, amestecat cu cuvinte rusești, tace. «Moldovenește» vorbește numai Wierzbowski și un marinar bețiv care-mi povestește cum a fost la Galați, care e «oraș mare, nu ca aici calicie», cum își așteaptă rîndul să plece cu «dobrovolni flota» (flota voluntară) și cum . . . n'are parale, pe cînd eu se chiamă că am, și de aceea Rusul nu mă mai slăbește cu o dragoste miloagă, de care mă furișez și fug.

Pe la 10 se aude mugetul «parohodului», care a sosit. Printr'o ulicioară ajungem la mal. În apa neagră sînt împlîntate două corăbi, un vaporas «cazon», care scînteie din toate ferestruiele lui, și «parohodul nostru» mai mare, care fumegă.

Coborîrea și intrarea se face printr'o scîndură zvîrlită pe mal în întunec; singura piedecă ce se pune căderii e o funie întinsă

alături. În același timp, unul vine în sus și altul în jos, amîndoi cu bagaje. Femeile calcă fricoase, ba cîte una ține și copilul în brațe. E o mirare cum nu cade ni eni în apă.

Vaporul vine de la Mohilău și e plin pentru oricine decît pentru stăpînii săi, cari vor îndesa neconținut la «pasageri» de «treti clas» (clasa a treia), cari se chiamă că n'au voie să se suie nici pe copertă, ci-și duhlesc unul altuia pe băncile de lemn soios pe care se întind cu hainele lor pline de slin, cu cizmele lor încleiate de glod, nouă zecimi de Jidanî, cîțiva muncitori și soldați în ferfenițe. În clasa a doua, abia dacă este cineva, iar în cea d'întăiu d. Flondor, eu și un Muscal pașnic, care doarme ca acasă la dînsul.

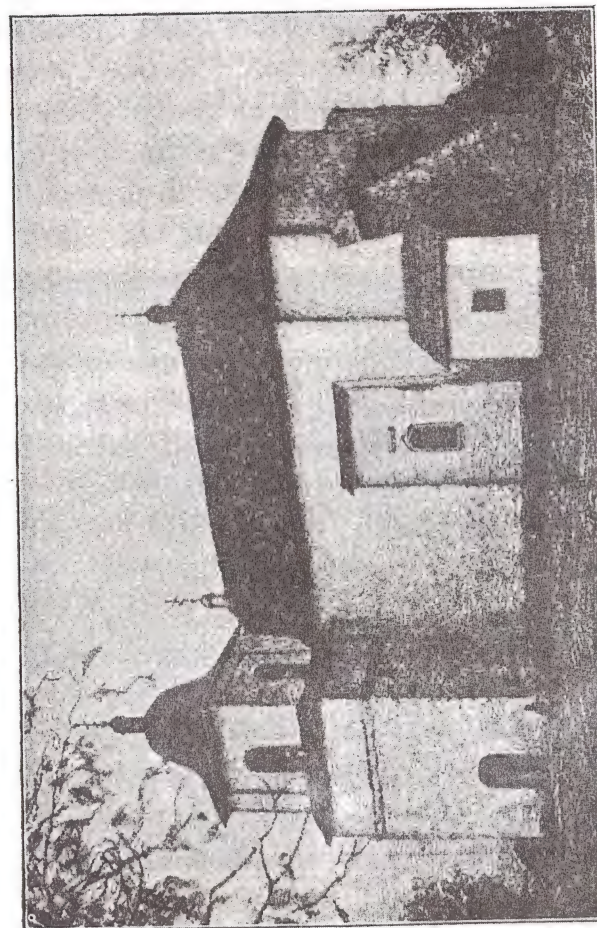
Sînt patru-cinci oameni de echipaj, supt comanda unui căpitan sărăcăcios, cu barbișon lung, blond și șapca veche foarte aurită. Este însă cineva și mai mare decît dînsul, cineva care are dreptul să-l strige simplu pe nume: e «domnul Ușer», un tînăr palid, cu fața prelungă, ochii mari, pălăria moale, caftan lung și cizme. Adecă «domnul Ușer» — personagiu cușer, — e frate cu antreprenorul «parohodului», așa încît acesta nu e proprietatea nici-unei companii, ci a unui «Ji-

dan». Wierzbowski ar fi dat bucuros 30.000 de carboave ca să cumpere această mare vechitură răpănoasă, care e minată înaintea de o mașină veche de treizeci și cinci de ani și în care pînă și roatele sînt cîrpite cu lemn de frasin. Wierzbowski, care e și mare negustor de grîne, are într'adevăr și șlepurî pe Nistru. Dar fratele lui Ușer i-a luat înaintea. Decî el ne recomandă acestuia și prin învoială cu dînsul plătim cîte 5—6 ruble pentru drumul pînă la capăt, la «Vadul-lui-Vodă» — ce veche ispravă domnească se pomeneste în acest nume, din care Rușii au făcut în hartă «Vadu-Livadi»? — și pentru traiectul cu birja la Chișinău.

Aș fi vrut să văd și Orheiul, — căruia i se spune de Ruși și de Evrei «Orgheiev» — măcar pentru biserica de la Vasile Lupu, cine știe ce tărcață și ea astăzi. Dar nu e de chip cu cîți bani am, cu cît timp îmi rămîne și cu puținele înlesniri ce sînt. Ar trebui să mă cobor pe la Vadul-lui-Jora, în locul căruia «domnul Ușer» îngîna nu știu ce nume rusesc și atunci în mijlocul nopții să caut prin sat străin și ca străin însumi o trăsură spre oraș. De acolo, ce e dreptul, m'aș putea coborî, pe o șosea bună, în vre-o patru-cinci ceasuri la Chișinău; dar începu-

tul e de sigur prea greu și nesigur. Asupra Orheiului decî n'am, pe lîngă cunoștințele mele despre pîrcălabii din vremea lui Ștefan-cel-Mare și despre prădăciunile tătărești de pe la 1600, decît mărturisirea lui Wierzbowski că e un tîrg prost, mai urît decît Soroca și unde nu mai e nici-o urmă de cetate moldovenească. Mașinistul care se căznește jos pe lîngă roata cîrpită, e, de alminterea, un Orheian, urmaș al celor cari slujiau altuia decît unui Ușer și cu alte unelte. El spune cu mîndrie că la Orhei sînt numai și numai Moldoveni.

Vaporul s'a încărcat în sfîrșit. Totuși pe mal rămîne o mare harmalaie de Evrei, numai de Evrei. Sînt foarte bucuroși că din tîrgul *lor*, de lîngă cetatea unde-și fac murdăriile *lor* pleacă «parohodul» *lor*, ducînd mai ales de-ai *lor*. Se fac glume, se cîntă, femeile, curtenite prea de aproape, țipă. În sfîrșit, după un răcnet nou al bătrînei mașine, plecăm prin învîrtituri stîngace ale marelui vapor dărăpănat și încărcat peste măsură. Tremură tot, ca pe valurile mării.

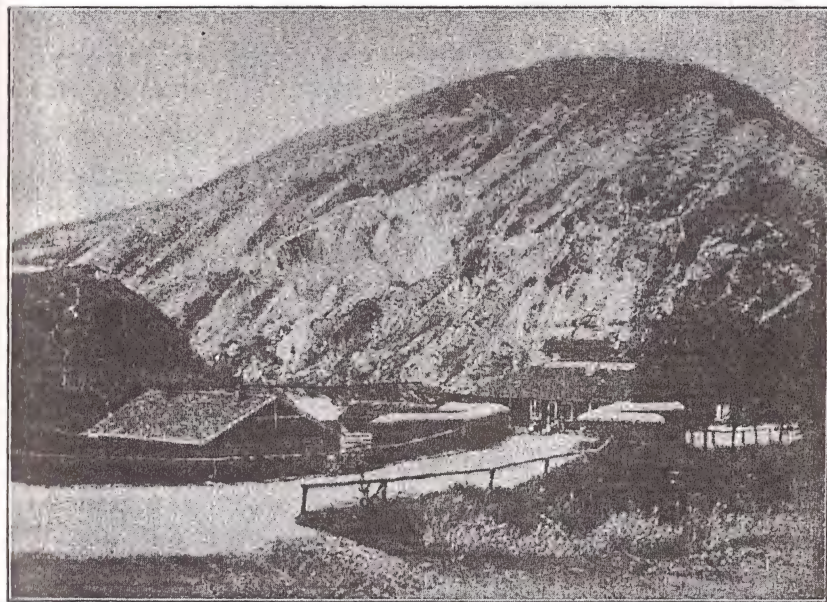
Biserica Sf. Dumitru din Orhei.

3. De la Soroca la Vadul-lui-Vodă.

Mergem acum. Apa e tot în cotituri, și întunerecul unei încovoieri taie neconținut luciul alb ca al unui lac. Soroca pierde odată'n urmă cu luminile ei multe și rare presărate pe sus. În dreapta și în stînga sînt tot înălțimi, doi pîreți de întunerec catifelat. E, sus, un strălucit zbor de stele care clipocesc, tremură, se clintesc ca scînteii ce trec sau fulgeră ca un șiroi de lumină, căzînd. Apa clatină icoana lor, într'un linciurit de aur. Sate nu sînt; numai foarte rar cîte un punct roșu, foarte departe, care dă cine știe ce veste de veghe și durere nopții piriene. Din pomi în floare vîntul trimete adieri care te înnebunesc, de dulci. Și din păduricea din dreapta, din păduricea din stînga, din livezile malului, din toată acea deasă umbră, izvor de miresme, vine cîntecul de slavă al pasărilor ce nu dorm, de iubire. Sînt șuier de mierle, prelungite, încheiate, începute din nou, cu un avînt de moarte, șuier care par că încunjură și învâluiesc toate de la o zare pînă la cealaltă, ca și cum o singură pasăre, aceeași în toate locurile, tot înaintea, de-alungul întregii ape, ar cînta. Și, încercări, întrebări sfioase, tri-luri de dor și bucurie ale privighetoarelor,

se desfac, se zbat în văzduhul dulce, luminos, rece.

Dacă aș fi singur cu cîrmaciul, m'aș întinde aici pe proră și aș adormi; dacă aș fi singur pe lume, aș vrea să mor acum aici, și apele să mă ducă tot înaintea printre arborii în floare, în acest prohod de cîntece, în jos spre liman, spre Marea cu apele multe, în care se poate pierde urma morților.

Stinca Sorocei.

La 4 ceasuri sînt iarași pe bord. Lumina vine din stînga, de la soarele ascuns încă după dealurile Podoliei; ea lovește sus cul-

mile basarabene care se înroşesc ca de jăratec. O mare linişte pluteşte încă în aier; vaporul în care dorm toţi afară de cei de la cîrmă, înaintează tăcut. Iar în copaci cari acopăr înălţimile, cîntările nopţii n'au încetat, ci urmează proslăvind răsăritul.

Pe alocurea dealurile sînt despoiate de po-doaba lor şi apar gălbuî, golaşe, triste. În curînd vom ajunge la sate şi tîrguri mari, la vestite vaduri.

Iată Raşcovul, răspîndit pe malul Podoliei. Şi aici ca şi în tot drumul, acest mal ceva mai jos şi mai sărac decît acela pe care să-mi fie îngăduit să-l numesc: al nostru, e locuit după obiceiurile noastre şi arată să fi avut din capul locului sătenii romîni. Aceleaşi case buhoase, cu ochi mici de fereşti, aceiaşi şerpuire a cărărilor galbene, aceiaşi alegere a costişelor drepte, aceiaşi iubire pentru pometuri, pentru împrejmuirile de crengi. Nu poţi numi nicăiri această parte o parte străină. Străin e şi aici numai portul, cu şapcă şi haine de oraş, dar vezi une ori şi căciula, cămaşa albă, briul roşu al ţeranului din părţile hotinene. Străine sînt bisericile clădite totdeauna ca un semn de stăpînire, ca un trofeu, mari, greoaie, fără nici-o formă lămurită.

Raşcovul e legat de noi însă şi prin amin-

Drumeţe

tirî. Prin veacul al XVII-lea, el a ajuns un târg de Cazaci, și de aici a pornit uritul și grosolanul fiu de Hatman Timuș, cu fața stricată de vărsat, pentru a se cunună în Iași cu fata ca o floare a lui Vasile-Vodă Moldoveanul. După ce Timuș i-a fost adus în raclă de la Suceava, pe care o apăraseră vitejește pentru socrul său, Doamna Ruxanda, văduva lui, a stat aici, între Moldoveni, avînd înaintea ei, din cutare casă veche boierească, dărîmată acum de mult, privescînd Moldovei sale. Îi plăcea așa de bine în acest loc înalt, între păduri, de-asupra apeî minunate, curgînd neconținut zi și noapte, cu cîntecele, miresmele și poveștile ei, încît ea n'a vrut să mai vie în țară, nici cînd a poftit-o cu stăruință fratele ei vitreg Ștefăniță, ajuns acum și el la Domnie. Atunci și pentru aceasta, Moldovenii au prădat Rașcovul. Dar Doamna fugise. Numai la bătrînețe, după ce asupra Cazacilor nu mai domniă neamul bărbatului ei, s'a dus Ruxanda iarăși prin locurile unde-și petrecuse anii tinereții. Cazaciî leșești, năvălind în țară cu regele Sobieski, o găsiră la mănăstioara din Cetatea Neamțului, unde se adăpostise, și-i tăiară capul pe pragul ușii.

În mintea mea se deșteaptă această poveste de frumuseță, de nuntă fără iubire,

de văduvie pașnică, de strașnic sfîrșit. E ciudat cum toate lucrurile acestea s'aun dus pentru totdeauna, ca și cum nu ar fi fost nici-odată, s'aun dus așa cu totul, cum cu totul până la praful oaselor noastre, până la ultimul fir de cenușă de unde a fost gîndul nostru, ne vom duce și noi; e ciudat cum de nu pot vedea nicăiri pe Cazaciî lui Timuș adăpînd în Nistru caiî obosiți de raite prădalnice, cum nu pot să știu unde între aceste case învălmășite supt copereminte galbene și negre, unde șade acum Doamna Ruxanda, a lui Vasile-Vodă, Domnul și oblăduitorul nostru, privind din cerdacul ei pe stîlpi cum răsare soarele de-asupra apeî, ca să-i mai privească odată frumuseța.

Un sat mare de partea basarabeană. Se încarcă lemne supt comanda lui Ușer. E o lungă oprire, și mulți călători se dau jos de privesc la încărcare. Aceasta se mai face și în alte dăți, și muncitoriî ce se întrebuințează sînt și Moldoveni, cari glumesc, aruncă vorbe la cîte o nevastă — odată aud: «Ileană, iubita mea» — și fac și ei haz de năcaz și sărăcie. Alte ori femeî strigă de pe maluri, se fac a chema pe drumeți din malul unde-și spală rufele cu picioarele albe muiate în apa înghețată. Copii, cîte trei-patru și mai mulți,

pescuiesc cu undiți din crenguțe tinere, și frații mai mărunței, surorile stau de se uită la isprava lor. Cîte odată e o grămadă de sătenî veniți să privească «parohodul» rusc al Jidanilor. Unele fete, îmbrăcate în stofe de tîrg, vorbesc pe rînd românește și rusește.

Pe Nistru.

Maî pretutindenî însă, e o îngrămădire de Evrei. Ei stau pe țerm, strigînd și făcînd semne, se suie și se coboară, duc mărfuri, aleargă încoace și încolo, cu căruțele și luntrile. Ei sînt viața ce se vede și se aude maî mult în aceste părți; prin ei se face orișice. În

această țară de ură pentru lege, de prigo-nire și ucideri, ei sînt totuși stăpîniți, de și ascund aceasta supt cainări și umilință.

Cei din vapor vin unul cîte unul pe coperta unde s'a făcut cald. Nu-i interesează de loc drumul cu minunile lui schimbătoare, cu petele de soare ce tremură în ape. Ei vreau să se înțeleagă, să-și dezbată afacerile, să doarmă la soare somnul lor de Orientali, le-neșî în fond, cu tot neastîmpărul lor zgomotos. Sînt multe tipuri: negricioși cu bărbî lungi, cari par că vin de-a dreptul din Asia în-focată, roșcați cu pistruie, uniî finî ca niște Arabi, alții grămădiți la față, micî, strîmbi, galbeni, cu părul negru foarte tare și rar, cari par Mongoli și arată o înrîurire caza-rică în alcătuirea lor. Și haina-i deosebește: de la caftanul lung, negru, ochii îi merg la surtucul de orice stofă, pătat de unsoare, rupt ici și colo și cu gulerul totdeauna ri-dicat peste gîtul gol. Femeile sînt legate la cap cu barizuri, au rochiî bătătoare la ochi, cam trecute și ghete scîlceiate. Dar într'un colț s'așezat și fac *flirt* o Jidăncuță foarte vioaie, elegantă, cu părul în *filet* și ochii provocători, și doi băieți de școală, unul roșu, altul negru și foarte fuduli amîn-doî de uniformele lor negre cu lampasuri albastre și podoabe argintii. Pe fetiță o chiamă

Șapsa, e rudă cu d. Ușer și e vorba s'o luăm cu noi, dar la Vadul-lui-Vodă ea nu vrea să se despartă de tovarășii ei, dintre cari cel roșcat, foarte obraznic la paisprezece-cinsprezece ani, mai că n'ar vrea să se coboare din trăsura noastră. Astfel lăsarăm pe Șapsa în tovarășia administratorilor ei...

Sînt și soldați evrei său, cum se zice aici, «Muscali» evrei, uniți în uniformă întreagă, dar fără arme, alții numai cu șapci, mîntăli și cizme «cazone», pe care le și schimbă în cursul drumului. Unul mai ales, foarte mic și urît, pierdut în haine largi și lungi, cu centironul strîmb și șapca pe-o ureche, e foarte caraghios. Povestește mult și lăudăros cîrmaciului, firește despre război.

— Dar d-ta ai fost acolo? îl întreabă d. Flondor.

— Cum nu! Am fost odată și acum mă duc iarăși. Dar nu e hrană destulă...

— Unde, la război?

— Ba nu... La Chișinău.

Încep a zugrăvi pe acest erou care ațipește de somn. Trezîndu-se în rîsete, el se cam supără, nu vrea să se recunoască și fuge de pe copertă. Cînd ieau din nou creionul în mînă, așa fac și ceilalți.

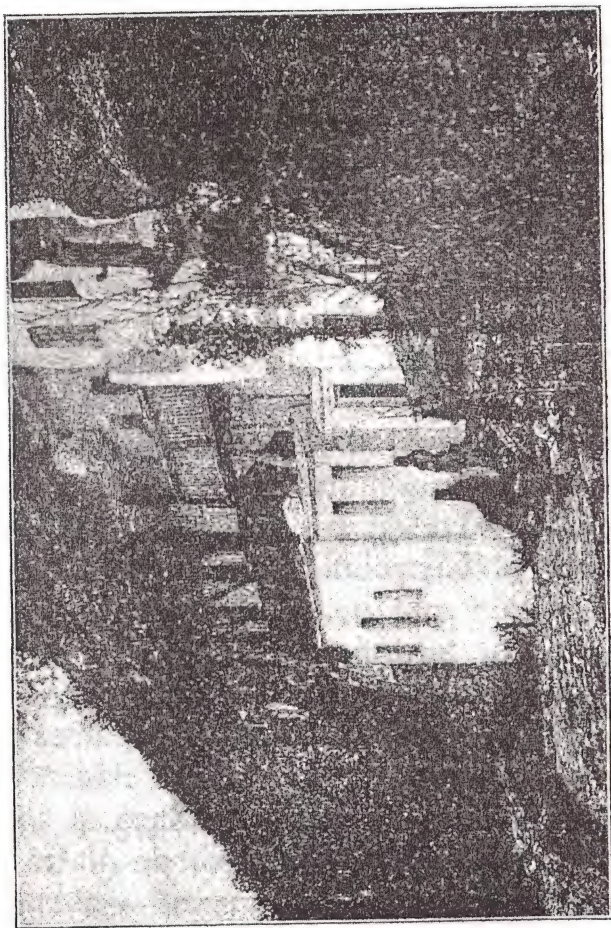
Rezina are un doc în care acum se repară

două vapurașe: «Tovariș» și «Dniestreț». Un pod de fier leagă amîndouă malurile; de-a-supra trece trenul ce vine de la Bălți, de de-supt, e loc pentru trăsuri și călători pe jos. Malurile sînt așa de înalte aici, încît «Benderiul» nostru — adică al lui Ușer, pe care tovarășul meu îl numește «amiralul» — trece fără să-și plece catargurile.

Une ori vezi pe înălțimi foarte frumoase case de boieri ai acestor locuri, — odată chiar un adevărat palat, cu foarte multe ferești în cele două rînduri ale sale. Proprietarul de acolo e un Evreu, și cîrmaciul cuprinde toată zarea arătînd cu mîna că ale lui sînt și Rezina și Rașcovul și tot ce este aici, pe malul drept al Nistrului.

O apariție mai neașteptată e o mănăstire în stîncă, pe țărmul basarabean. Între copaci de pădure se descopere o fațadă albă. Dar nu e o clădire, ci numai închipuirea prin stilpi, sau ferești și uși a unor clădiri. Cele două rînduri sînt săpate în stîncă, și tot așa o casuță alături. În cuprinsul de piatră stau decîi călugări ruși sau romîni — ale căror haine se văd filfiind în cerdace la bătaia vîntului și cari lunecă încoace și încolo ca niște umbre.

De la o vreme, malurile nu mai sînt așa

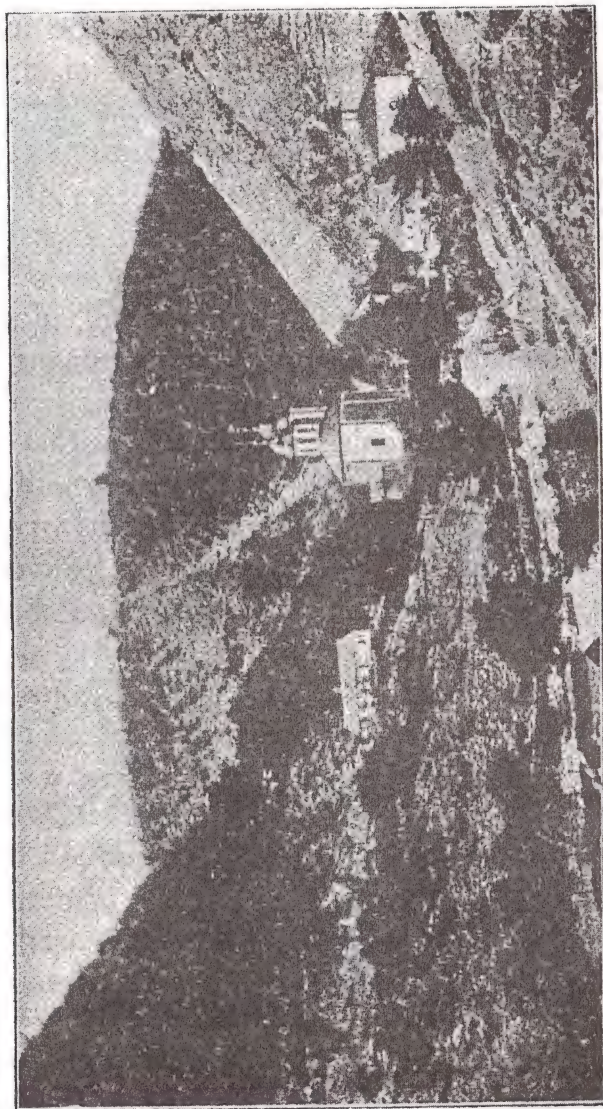

Mănăstirea Grădiștea sau Peștera.

de prăpăstuite: vederea poate pătrunde până la alte șiruri de înălțimi în fund. Se întind ca niște scoarțe lanurile de grâu și de săcară, arăturile proaspete.

În niște scorburi se varsă Răutul, la Dubăsari. În față, mai sus, e târgul, așezat deci în Podolia. Numele-î e însă românesc și vine de la «dubăsari», cei ce țineau la acest vad podul pe «dubase» sau pe luntri. Și, începutul târgușorului e în legătură cu desrășurarea și întinderea vechii Moldove. Până la 1812 au fost Romini acolo, și încă și astăzi găsești un număr destul de însemnat de ai noștri. Altfel târgul e foarte păcătos și maul il ascunde mai tot. Dar că e mare, se vede după mulțimea Evreilor ce se grămădesc să se suie pe corabie.

De aici Nistrul se înfundă în pământul basarabean, făcând o mulțime de coturi mari, care taie neconținut vederea. Cea d'întîi oprire, care e și cea din urmă a călătoriei «Benderiului», e la Vadul-lui-Vodă. Cîteva căruțe în marginea rîului și birje păcatoase, asupra cărora se aruncă toți acei cari nu așteaptă vaporul spre Bender, ci merg la Chișinău. Noi doi, după tocmeala ce am avut cu d. Ușer, luăm singuri o trăsură, iar ceilalți se îngrămădesc jidovește cîte șese-șapte, în biete briști, cărucioare și ha-

Mănăstirea Saharneni.

rabale pe care trebuie să le urce la deal exemplarele cele mai nenorocite din speța cailor.

Adio Ușer, adio amiralule! Poate în veci nu voiū mai călători în «parohodul» tău de treizeci și cinci de ani! Adio Ivanușca cu cămașa roșie, care mî-aî adus așa de bun borș și așa de bune pîrjoale! Adio, tu ostaș împărătesc, credincios și viteaz, care te-aî luptat cu «Iapanții» la Chișinău! Să nu-ți dea Dumnezeuul părinților tăi să-î vezî aiurea! Creștinul cel mai rău, *goiul* cel mai hapsin, purățul cel mai aplecat spre caricaturi tot e mai bun decît micul drac galben...

CAP. IV.

ȚINUTUL CHIȘINĂULUI

1. Spre Chişinău.

Drumul spre Chişinău ţine vre-o două ceasuri. E un urcuş neconţinut, o rătăcire îndelungă printr'o ţară de lut scormonit. Lucrul cîmpului e mult mai rău aici decît în părţile fericite ale Sorocei. Locuitorii sunt mai rari; pădurile lipsesc. Am trecut printr'un singur sat, Budeşti. Îl împodobeşte o strălucită reşedinţă a «boierului», care a isprăvit-o ruinîndu-se şi o ţine pustie şi pînă astăzi, — o casă de piatră, largă şi împodobită ca la Chişinău. Acest om luxos se cheamă Costiţa. Poate să fie un Român. S'ar şi înţelege mai uşor un gust ca acesta.

Numele satului mi-l spune un băieţas, Moldovean după grai, faţă şi îmbrăcămintă (poartă căciulă). Dincolo de casa lui Costiţa, pe un tăpşan de iarbă verde stă o nevestă cu fata ei şi doi băiaţi — toţi frumoşi, oacheşi, cu privirile limpezi şi bune.

— E departe Chişinăul?

— Nu aşa de departe, după dealul ceala.

Român din satele Basarabiei.

— V'itî fi ducînd pe jos acolo?

— Cum nu! Da d-voastră de pe unde, Moldoveni?

— Da, Moldoveni din Bucovina și din Moldova.

— Așa, înțeleg. Da pe la d-voastră a plouat? Că, vezi, aici n'a mai căzut ploaie din postul mare.

Și aici sînt Moldoveni, așa cum aū fost din vechile timpuri. Par mulțămii. Aū pămînt. Nu-i supără nimeni. Cîrmuirea cere puțin ca să nu facă nimic. Doar cîte un războiū care seceră feciori.

Ostrovul.

Și mă gîndesc la cellalt pămînt moldovenesc smuls, la Bucovina, la satele ei românești, în grîul cărora s'aū amestecat Nemții, s'a sămănat neghina pierzătoare a Rute-

nilor. Aud plîngerea pentru birurile țeriî, pentru birurile comunelor, pentru vînzări, pentru trecerea drumurilor, pentru orîșice. Văd norul de lăcuste evreiești aruncate asupra oamenilor cu mintea nepregătită pentru răfueli și socotelî prea multe. Îmi amintesc de vornicul evreu, de consiliul comunal evreu, de medicul, de moașa, de avocatul, de funcționarul, evreî; pe cînd aici un pristav român stă în satul fără nici-un amestec evreiesc. Îmi dau samă că aici camăta nu strivește ca dincolo și că, orîcît de greu ar apăsa proprietarul grec, armean, rus, polon, «moldovean», el nu întrece pe marele moșier evreu de dincolo.

De unde ar ieși că o administrație scandalos de rea, o administrație nulă poate fi în unele împrejurări mai prielnică decît o administrație prea bună. Aceasta ajută «civilisația», impune formele și aparențele, dar nu e oare ceva mai înalt decît dînsele devoltarea firească a unui popor, care nu se poate pripi fără a-l ucide, cum nu se poate deschide mugurul fără să piară frunza și nu se poate răsfira bobocul fără a ofili floarea?

Birjarul lui Ușer nu poate fi decît Evreu, și un Ovreaș mic, slab, nervos, înfășurat

Căsuța din deal.

în haine ce par luate din gunoiu ; perciuni rari îi tremură supt șapca soioasă. Abia poate să mine bieteale două drîgle slabe, care, dacă ar avea glas de plîngere ca alte dobitoace, ar geme supt loviturile de harapnic, care le mișcă din loc în loc.

Din gura lui iese însă, pe jidovește, spuse care te fac să-l tot întrebî.

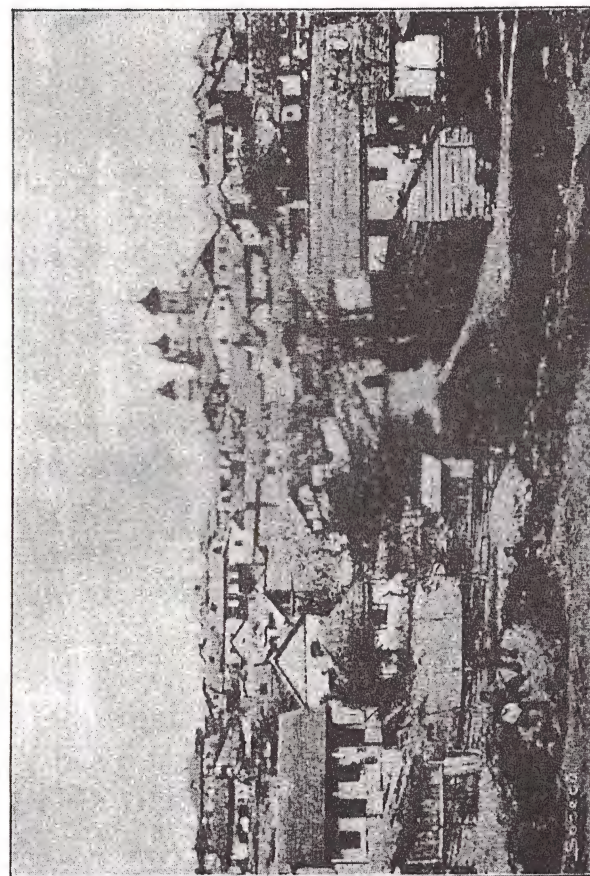
Se întoarce de-odată spre noi și zice:

— La Ungheni aū omorît un purăț, purățul care avea moșia. Teraniî aū voit s'o împartă. El a ieșit cu slugile. Și l-aū ucis.

Flișchî, flișchî cu biciușca. Evreul își pleacă apoi capul și întoarce iarăși spre noi fața lui stoarsă, hămesită, cu părul rar, atîrnîndu-î în neregulă.

— Asta este sfîrșitul lumii. Atunci se vor omorî oamenii unul pe altul. Zice la noi, la cartea Sefer, că vor fi zile rele pentru Evrei, îi vor omorî și va curge sînge mult. Atunci va fi sfîrșitul lumii. Și tot ce zice în cartea lui Sefer e adevărat. Oî, oî!

Perciuniî slăbănogî tremură în vîntul rece al serii. Iarăși cîteva bice cumplite cad pe spinările ascuțite ale cailor. Trăsura trece huruind pe un podeț, supt care broaștele cîntă laudele Bîcului, care e Dîmbovița Chișinăului. În față, urcîndu-se la deal se ză-

Chișinăul, văzut din mahalale.

rește un amestec sur, cu turnuri albe, care e capitala Basarabiei. Am ajuns.

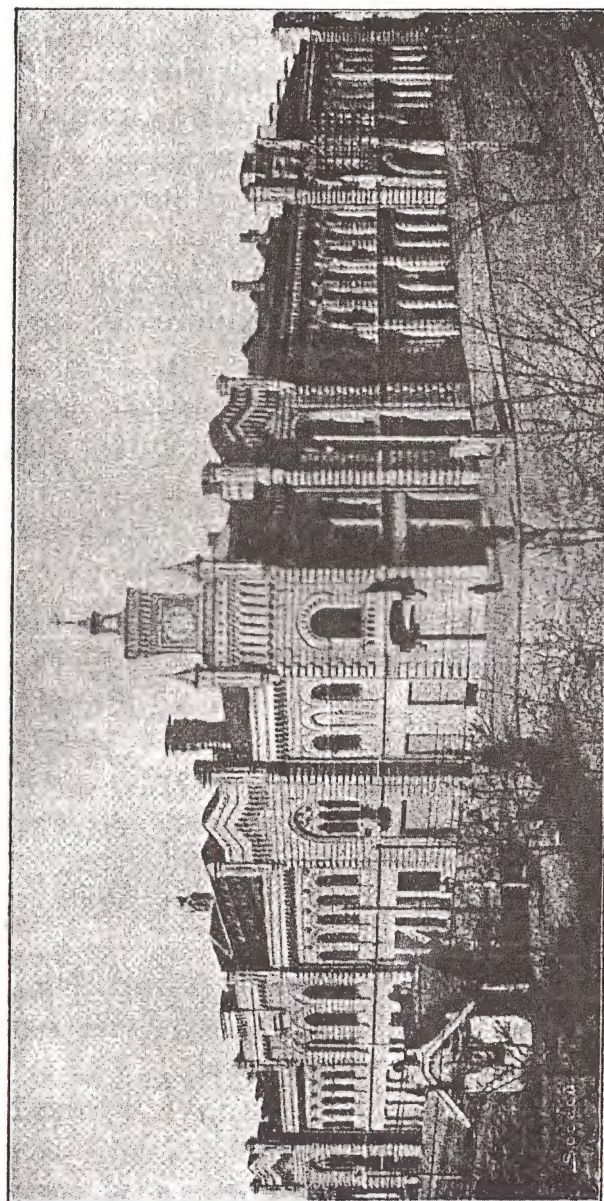
2. Chișinăul.

Deocamdată-mi dau samă că o stradă largă, lungă de nu-î vezi capătul, se desfășură drept înaintea, printre căsuțe urite. Strada nu e pavată cum trebuie și brișca Evreului tremură pe caldarîmul neregulat. Felinarele de gaz nu sînt aprinse fiindcă sus Craiū-Noū strălucește,—între multe altele și pentru a lumina Chișinăul.

Cotim în dreapta așa de bine, încît nemerim asupra unei căruțe care vine din sus. Strada cea nouă e cea d'întăiu între stradele Chișinăului, marea Alexandrovscăia însăși, strada Împăratului Alexandru. E despărțită în două printr'o aleie și are o lărgime neobișnuită.

Aceasta face multă vreme singura ei frumuseță. Casele ce se văd, de și aū în parte două rînduri și sînt destul de mari unele din ele, n'aū nimic deosebit saū măcar plăcut în ele. Dar de la casele risipite și joase ale unui sat s'a ajuns la un tîrg bunișor. Aici felinarele luminează. E cel d'întăiu pas spre mai bine.

Deodată lumina electrică scoate la iveală

Pasagiul din Chișinău.

cu limpeziciune un cartier de palate albe, de mari clădiri ale negustorilor. Vitrine scînteie de o parte și de alta. Înainte e o mare grădină, o biserică spațioasă în fundul ei și un turn cu ceasornicul luminat. Aici e centrul, un centru frumos.

Iarăși felinare cu gaz, și cotim la dreapta, într'un bulevard întunecos. Bietul birjar evreu, zăpăcit de strălucitele echipage ce au trecut strigînd pe lîngă dinsul, se oprește la otelul ce ni fusese recomandat: Otelul de Svițera, sau «svițerscaia gostinița».

Înainte de a merge prin oraș intrăm în restaurant. E așa de bine ținut în acest mare otel, încît ne rușinăm de biata noastră îmbrăcăminte de pe drum. La o masă ieau prînzul un domn blond și două domnișoare, care par Armence. Și numele proprietarului, Muracov, sună armeneste. Armenii moldoveni și alții, veniți pe urmă, au jucat și joacă un mare rol în viața economică basarabeană. Moșii mari sînt ale lor, și ei au milioane în mînă.

Cer «ham and eggs», pronunțînd cum se scrie, ca să fiu înțeles mai bine. Aceasta pune pe gînduri pe chelneri.

— Haman, hamîn, aceasta e evreiește.

E ca vechia vorbă «șibolet», care se cerea de către Evrei Cananeilor, ca să se vadă

dacă sînt străini și trebuie uciși. Bănuiala că am fi Evrei a trecut o clipă pe lîngă noi. Mai știți? poate că ar fi de ajuns ca să ni se arăte ușa. Asemenea lucruri se pot critica, dar se pot și înțelege. Liberalii Americani, oameni iără prejudecăți — nu-i așa? — nu primesc pe negri în unele restaurante mai suptiri.

Ca să ne dovedim creștinii buni, cerem și cotlete de porc.

Dăm o raită chiar atunci seara prin centru, unde prăvăliile cele mari nu s'au închis încă. Argintăriile sînt foarte bogate: un Evreu din Otac, pe Nistru, care poartă numele, rusec, de Atațchi, vinde frumoase colane de plăci de argint, lucrate mai mult sau mai puțin în Caucas, dar care poartă hangere și litere care amintesc această țară. Caucasiane mai vrea să fie mînere de umbrelă, condeie și cîte altele. Dacă arată cineva îndoieli asupra adevărului și a prețului, Atațchi se jură în tot felul și se arată gata să plătească sute și miî de ruble dacă a mințit. Vinde și în România, la Iași, altor Evrei, schimbă bani austriaci foarte bucuroși și se pricepe a-și scoate la sfîrșit tot prețul lui. Vorbește binișor românește, și e un tip interesant.

Intrăm apoi într'o papetărie ca să cumpărăm frumoasele vederi din Basarabia pe

Soborul.

Și

Gimnaziul de băieți din Chișinău.

care le-a editat firma Wolkenberg, un alt papetier evreu, așezat chiar lângă otelul nostru. Vînzătorul e un Ovreiaș strîns în umeri. Și el rupe moldovenește și, aflînd de unde sîntem, pune o sumă de întrebări ca acestea :

— La voi sînt Jidanî?

— Nu la voi, ci la dumneavoastră.

— La voi, la dumneavoastră sînt Jidanî?

— Dar unde nu sînt? Crezi că în raiu nu sînt!

— Și ce fac ei acolo? Ce drepturi au?

— Multe.

— Măcar dreptul de a trăi, pe care nu-l aveți aici, întregeste d. Flondor.

— Așa? Eă vreaă să merg undeva, oriunde, în America. Aici nu-î cîștig.

Apoi, mai gîndindu-se...

— Și voi din Moldova ce ziceți de ce este pe aici?

— Nu voi, dumneavoastră.

— Dumneavoastră, etc.

— Noi nu zicem nimica.

— Se poate? Eă am auzit că vine Moldova aici cu oaste moldovenească.

— D-ta-î fi auzit; noi nu.

E neașteptat să-ți auzi cele mai nebune și nesocotite visuri spuse, de frica măcelurilor ca acel de dăunăzi, prin gura acestui biet băietan cu mintea slabă și neluminată!

Pe stradă se mișcă multă lume, cuprinzind tot trotuarul din dreapta, înaintea dughenilor scînteietoare. Mulți sînt Evrei și Evreice, foarte gătiți. Cîțiva funcționari cu familiile. Studenți în uniforme. Tineri intelectuali cu plete lungi, gulere ridicate, căutături întunecate. Ofițeri stați răzimați de perete, foarte cocheti în uniformele lor perfect ținute.

Se aud adesea, cu toată frica de prigoniri și ura de care sînt încurajați Evreii, accentele cîntătoare, jalnice ale jargonului evreo-german: «vuăs», «niștu» (was, nicht) îți sună din cînd în cînd la ureche. Cei mai mulți însă, toți creștinii și unii Evrei cărturari, emancipați, trecuți prin Universitățile Rusiei, vorbesc rusește. Nicî-un cuvînt românesc, precum mai nicî-odată n'auzi, chiar din partea Romînilor, un cuvînt românesc pe stradele Cernăuțului.

Lipsa de cultură a păstrat așa de românești satele. Cei ce fac școala rusește încep însă a vorbi ca băiatul de la Dinăuți, un fel de grai ruso-românesc, precum graiul Evreilor de aici e germano-rusesc. Cine trece la «gimnasiul întîiu» sau la «gimnasiul al doilea» din Chișinău, la seminariul din același oraș, la institute și orfelinate, acela pierde pe încetul tot simțul pentru limbă. La Universi-

tate, care nicî nu se află în Basarabia, ci la Odesa, chiar la Moscova, la Petersburg, înstrăinarea merge mai departe. «Intelighen-tul» e Rus ca limbă, cu toate că de un timp începe a se recunoaște naționalicește ca Romîn. Cînd alți studenți *neruși*, Finlandezi de pildă, îi cer să spuie ceva despre limba, datinile, trecutul poporului său, bietul băiat se simte foarte încurcat, căci, de fapt, nu știe nimic din ce-a știut și nicî ceva nou cu privire la ai săi, cei ce i-au dat trupul în care se sălășluiește acum sufletul străin.

Mai știi? poate că tînărul oacheș care cetia în librărie cărți rusești, cu căciula de astrahan pe cap (în April) și cu palton blănit cu astrahan în spate, era un Romîn de aceștia. Dar poate și un Armean, un Grec, un Rus, un Polon, un Bulgar, un Evreu, toate neamuri foarte bine represintate în această Basarabie cu orașele și tîrgurile de mosaic.

Aveam o cunoștință aici, pe avocatul G..., care a fost și prin București pentru a-și găsi spița neamului. De la el așteptam îndreptări și sfaturi. Se întîmplă însă că e plecat fără soroc. Mă gîndisem iarăși la arhivarul Halipa, care a tipărit două volume groase de acte, unele românești, cu privire la trecutul Basarabiei; dar nimeni nu-i

poate da de capăt. Orice gînd de a pătrunde în Archiva Senatorilor, unde se păstrează toate hîrțile administrației rusești la noi, în anii 1806—12, trebuie părăsit. De alminterea nici nu mai am vreme, și tovarășul mieu, din parte-î, se gătește de plecare pentru mine, Lunî. Ne vom mulțami decî să cîntreierăm orașul cu un *isvodic*.

În otel sînt și Romîni; una din scrisorile ce așteaptă în cutie e din România și are adresa unui Dragomir, din familia actorului de la Iași, poate. A doua zi am auzit vorbindu-se românește, așa și așa, de doi domni în vîrstă, pe terasa otelului. Încolo însă, par a fi numai străini. Toți umblă foarte măreț, chiar și un moșneag pleșuv, care are un cucui mare, ca un nasture, drept în vîrf golicuniî capului său. Femeile, toate pudrate, foșnesc din rochiî de mătăsă. Mă gîndesc la echipajele de o înaltă și scumpă eleganță, trase de cai focoși, care aû fulgerat pe lîngă birja nenorocitului ce ne-a adus aici. Am văzut și rochiî de dantele tîrîte prin praful stradelor. Aici ne-aû întrecut.

E interesant și personalul otelului svițerian, stăpînit de un Armean. Portarul cu favorite lungî negre e un Polon din Came-nița Podoliei, și e foarte bucuros că d. Flon-

dor îi poate vorbi în limba lui. Femeia de la odă e Moldoveancă, nu din Chișinău, ci «de afară», de la un sat. Cutare chelner știe bine moldovenește, altul mai puțin; mulți, de loc. Dumnezeu îi știe ce-or fi fiind aceștia: par Ruși, dar de aiurea decît din Basarabia.

Despre otel trebuie să spun că doresc lașului, cu spurcatele-î tainite jidovești, unul așa de bun, de bine orînduit și servit, de ieften și de elegant ca acesta. Și nu e singurul otel de «întîiul rang» în Chișinău. Cu mai puțin de cincî lei pe zi are cineva o odaie care nu lasă nimic de dorit.

De mult n'am avut o noapte așa de liniștită ca aceasta...

Mă trezesc în cîntecele sălbatece, de război, durere și moarte, ale soldaților, «Muscalilor» ce trec pe bulevard. Corul lor răsună, prevestitor de tulburări și vărsări de sînge, pare că, în acest oraș unde 80.000 de Jidanî stau în calea a 40.000 de creștinî cari nu se vor putea împăca nicîdată cu ființa și cîștigul acestor «necredincioși».

Isvodicul din Chișinău are pălărie naltă cenușie, mantă de aceiași culoare cu două rînduri de nasturi argintii la spate și o cin-

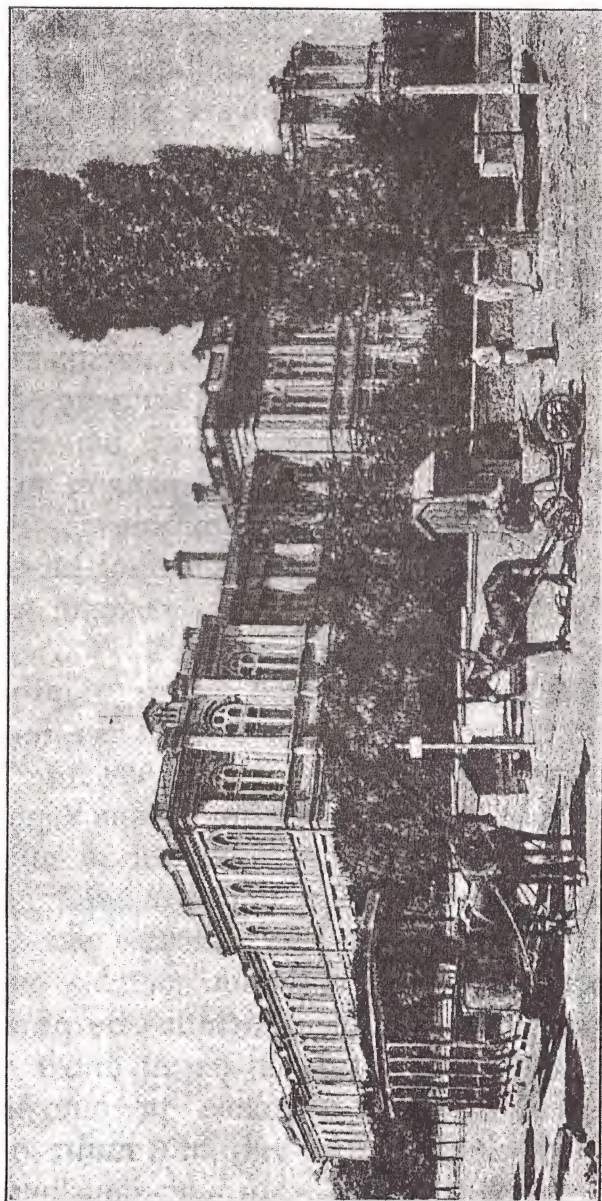
gătoare de piele cu alămuri. Trăsura lui e joasă, foarte ușoară, dar destul de largă ca să poată cuprinde comod doi oameni. De cele mai multe ori un singur cal. La Evrei, el e destul de păcătos, pe cînd caii creștinilor, Ruși sau Moldoveni, mari, grași, plini de foc și de avînt, sînt neîntrecuți ca frumuseță și iuțeală. «Isvocicul», de alminterea, nu-î lasă nici-odată să meargă în voia lor și nici nu-î croiește jidovește cu biciul. Abia dacă-î atinge cu sîrcul; încolo, el îi îndeamnă printr'o hățuire dibace la fiecă clipă. Nici-unul nu vrea să se lase întrecut de altul, și un drum la gară e o adevărată întrecere, în care și caii par a simți că e o datorie de cinste să nu rămîie în urmă, cît se mai poate,

Drumul acesta la gară e foarte puțin plătit cu o jumătate de rublă (vre un leu și 25 de bani). Oara în oraș e numai 60 de copeici. Tarifele se văd pe toate trăsurile, și pe spatele birjarului atîrnă un pătrat de metal cu numărul lui. Ceia ce nu împiedecă pe *isvocic* de a-și cerca norocul în sama mușteriuului. Mai ales dacă acesta i-a dat încă de la început prea mult.

Într'o astfel de birjă vedem dimineța cartierele funcționărești și militare, care alcătuiesc decî un al patrulea oraș, — cel

mai frumos din toate. Unele case sînt mici, acoperite cu olane roșii, umflate, după moda anilor 1830—40, cînd au fost zidite, pe vremea cînd poetul Pușchin, care și-a aflat sfîrșitul într'un duel aice, făcea farmecul caselor primitoare din Chișinău și Costachi Negruzzi al nostru se întîlnia poate cu dînsul. Felul de clădire nu samănă cu acela obișnuit la noi. Fațada casei privește totdeauna strada și de-asupra ușei de intrare se boltește adesea un pridvor pe stilpi. Coloarea nu e nici-odată alta decît cea albă. Aproape nu mai întîlnești locuințe care să-ți amintească vechiul tip de casă boierească, ce a trebuit să existe totuși, pînă pe la jumătatea veacului trecut și aici ca în toată această țară.

Stradele sînt desăvîrșit drepte, tăiate geometric. Basarabeanul s'a deprins așa de mult cu aceste orașe făcute, iar nu născute, încît orice însușire a Bucureștilor dispăre pentru ei înaintea cusurului hotărîtor al ulițelor înguste și strîmbe. La capăt, se văd copaci aliniați și un petec de albastru pe care-l pătează însă colbul năvalnic cu care neconținut se joacă vîntul, ridicîndu-l de pe acele strade unde e gros de un deget. Într'o mică parte din oraș sînt trotoare pe margine și lespezi la mijloc. De cele mai multe ori, ai șosea, care e strașnică, sau macadam bunișor.

Stradă Centrală.

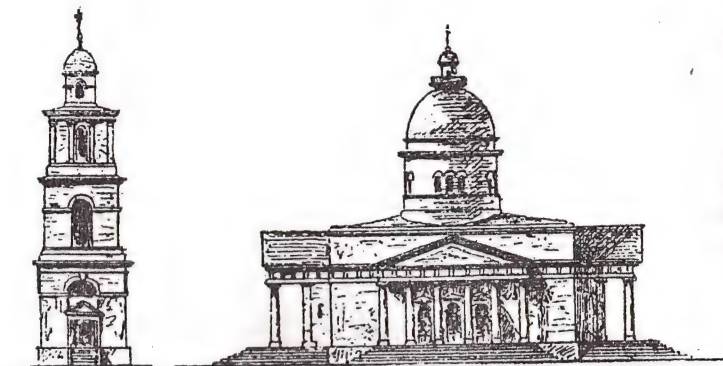
Pentru un oraș așa de mare, capitala unei gubernii de 2.000.000 de locuitori, mai cît o treime din România, se poate crede că e prea puțin.

Unele maidane neîngrădi e aș plantatî rău ținute. Multe grădinî însă pot sluji drept model, și în toate părțile daî numai de grădinî. Ba am văzut un petec din stradă îngrădit pentru ca să se samene în el iarbă și să se sădească pomî. Pretutindene se încearcă bulevarde.

Chișinăul e un oraș bisericos. Prin toate părțile, pe jos și în trăsurî, vezi preoții chemați pentru deosebite pricinî la Mitropolitul-exarh al țării, care e astăzi un Rus. Ei se înfățișează neobișnuit pentru noi: pălărie neagră, tare saū moale, fără marginî mari, un lung anteriu de coloare cenușie, pantaloni cari se văd dedesupt. Poartă părul împletit în coadă saū răsfrat în vițe neunse, care filfiie sălbatec. Pe piept li atîrnă o cruce argintie prinsă cu un lanț de grumaz. Merg rău, răpede și nu fac nici-o impresie de demnitate cucernică, în alergăturile acestea ale lor.

Bisericile sînt multe, din toate stilurile. Una pare a-și aduce aminte de clădirile moldovenești, dar, cînd te uiți bine, vezi că are,

în litere de aur, o inscripție polonă. Altele au tot felul de umflături, turnulețe, copere-minte verzi. Am văzut chiar un paraclis, la școala de fete, care era săpat în piatră, cu

Biserica Soborului din Chișinău (după Romstorfer).

o deosebită îngrijire. Cui îi place stilul muscălesc poate să le admire: oricum, sînt mari, curate și bine încunjurate.

Multe clădiri publice mărețe. Tribunal, palat al guvernului, două gimnasil de băieți, gimnasiu de fete, școală eparchială de fete, urcată sus, cu o cupolă de biserică, în drumul spre gară, orfelinat al nobililor, club al nobilimii, fundația bătrînului Balș, mort acum vre-o cincisprezece ani, muzeu, care se clădește în stil maur cu briul de smalt. Se vede că Împărăția aceasta nemărgenită a vrut să-și vădească prin aceste enorme mase de

piatră puterea și trăinicia ei, pe care nimic nu le poate zgudui, și prin gospodăria cu care sînt ținute, disciplina ei ostășească, introdusă în toate. Pare că răsufli greu cînd

Biserica Zufliscaia din Chișinău.

vezi aceste uriașe fațade de piatră albă care apasă și pămîntul și sufletele. Gicești o temniță după acele împrejurimi totdeauna închise, după acele uși lăcătuite, după acele ferești moarte. Pare că acea pajure de sus stă să-și înfigă ghiarele și în inima ta. Ceia ce s'ar potrivi aiurea, în orașe mari, de o potrivă de monumentale și de curate, uimește și înspăimîntă aici, mai mult decît cîștigă.

Nici vorbă de o potrivire cu obiceiurile sau gusturile noastre. Totul e ca la Petersburg și Moscova. Cine nu și-a deprins ochii trebuie să simtă o mirare desplăcută văzînd unele turnuri de pază, unele biserici așa de urît împleticite și înzorzonate.

O strălucire, o bogăție sălbatecă se desface din ele.

Nu prea văd case mari ale particularilor, de și boierimea stă destulă vreme în Chișinău, iarna, pentru petreceri mai ales. Numai într-o mare casă cu două rînduri, deasupra căreia flutură steagul alb-roș-albăstru, mi se spune că ar locui un mare bogătaş. Unii proprietari stau pe la moșii, căutîndu-le singuri, sau păstrîndu-și măcar casa, grădina, via. Alții băciuiesc prin Petersburg. Sînt și puțini, căci Armenii și Evreii îmbogății, ba chiar cutare Rus sau Polon, om modern de afaceri, nu pot intra în socoteală.

Și e grozav acest lucru că aici nu poate fi vorba în nici-un alt strat decît țeranii de o viață românească, oricît de slabă. Negustorii, cîți sînt, «intelighenția», destul de multă la număr, boierimea aproape toată, sînt rusificați. Aici să te ferești de a cerceta pe cineva acasă, nu numai pentru că prin aceasta poți să-l pui rău cu poliția rusească, dar și

pentru că n'ai ce vorbi cu el. Graiul lui va fi împestrîțat sălbatec cu vorbe rusești, franțuzești, nemțești. El nu te va înțelege și tu nu-l vei înțelege. Idealele tale nu sînt ale lui; precum nu e nici-o carte românească la Biblioteca publică, nici în librării, așa nu o vei afla nici la purtătorii celor mai bune nume românești. Ei se simt bine; în școală au învățat că sînt Slavî, că limba «moldovenească» e o limbă slavă, că Moldova a fost o umilă provincie turcească, foarte barbară, că România de astăzi e o nimica toată și că în ea nici nu se vorbește «moldovenește», ci o limbă amestecată cu franțuzisme, pe care Basarabeanul n'o poate înțelege. Măreția rolului și chemării Rusiei le strivește sufletele. Apoi fiecare se găsește bine. Preotul e foarte bine privit și are venituri frumoase; de ce n'ar cînta și ceti numai slovenește în biserică? Funcționarul poate ajunge și ministru plenipotențiar, ca Onu de la Atena; unde-l pot da Românii așa ceva? Boierul are privilegiul de clasă, și în România ele au fost de mult înlăturate. «Tînărul generos» din Universități se gîndește mai mult la chestia socială în toată lumea, la nedreptatea ce sufăr cei săraci, cei mici fără deosebire de neam. Alții, ca bietul Sîrcu, ca Buzescu, autorul unei cărți frumoase despre antichitatea greacă, în-

țeleg bine că o situație la Petersburg e lucru frumos, și ei scriu rusește, numai rusește, ba poate nici n'ar putea scrie românește. Nu vorbi nimic acestor oameni; ei au ajuns prea străini de tine.

Totuși sînt legături de familie și legături de interese cu Moldova, chiar cu Bucureștii. Se fac călătorii, dar nu se vede de la noi decît răul. Firește că Bucureștii nu se pot compara cu strălucita Odesă, dar cît de mult te doare cînd ți-o spune un Român, care nu mai are nici fața, nici de multe ori graiul Românului! Și în aceleași cercuri cu ei se învîrte și Germanul din coloniă, al cărui tată chiar a stat în Rusia de prin 1812, dar care e născut din mamă germană, și-a luat o Germană de soție, vorbește perfect nemțește, fiindcă, zice el, ca funcționar rus, e «limba sa» și are de sigur acasă la locul de cinste clasicii Germaniei, din cari se soarbe frumuseță și înțelepciune.

De fapt, Basarabenii naționaliști sînt numai aceia cari au trecut la noi din deosebite pricini. Astfel, d. B. P. Hasdeu, născut în părțile Hotinului, dintr'o veche și vestită familie românească, în care s'a amestecat însă prin căsătorii un covârșitor sînge străin, e un mare dușman al Rusiei și lumea vede în d-sa de mult timp un reprezentant al

«românismului». Dacă acești Romîni din Basarabia ar face, cu toată prudența care poate să împiedece o nenorocire, acasă la ei a suta parte din ce zic la noi, lucrurile ar avea pentru neam o altă față dincolo de Prut.

Aceasta fără să am de gînd a supăra anumite persoane, ci numai ca o mărturisire de adevăr.

Dar Evreii va zice cineva? Aceia pe cari i au ucis acum cîteva luni, aceia pe cari-i amenință un nou măcel?

Puținii vor crede că în Chișinău Evreii se simt mai puțin decît aiurea. Va fi fiind undeva și aici o mahala evreiască, cu crîșme eftene («vino» și «pivo», însă nu rachiù!), cu prăvălii de nimica toată, cu sărăcie, murdărie și sălbătăcie. Dar aceste părți nu se văd. Și nu se prea văd nici locuitorii lor pe stradele mai mult umblate. Doar dacă vor fi fiind mulți în piața murdară, cu bărânci de lemn urîte.

Ei nu se ascund, dar se pare că aici privigherea administrației și asprul regim militar al Capitalei i-au mai cioplit. Pe Alexandrovscaia, în care e strîns tot negoțul — se poate zice cu adevărat: tot, — dacă veți urmări firmele de «magazine de stofe și haine»

(sucnoiu), de papetărie, librărie, argintărie, de băcănie, de pitărie, ș. a., vei găsi al de «Groisman» (Grossman, pronunțat evreiește), «Veisman» (Weissmann, așijderea), Grobdrucu» (Grobdruck) și câte multe de acest fel. Însă aceștia sînt Evrei cari, de și între ei vorbesc dialectul, au luat haina vremilor noastre, știu rusește bine, ba chiar franțuzește — ca la Wolkendorf, unde și mușterii aristocratice întrebuințează această limbă «aleasă» — și nu chiamă asupra lor desprețul și ura prin înfățișarea lor chiar.

Dar, bogați și săraci, la un loc, ei fac, mi se spune, vre-o 80.000 din 120.000 de locuitori ai Chișinăului. Cam proporția de la Iași, unde Jidovimea se vede însă cu mult mai mult și unde pe departe nu este viața vîoie de aici, strînsă în cîteva strade largi, pe cînd dincolo ea se risipește prin multele strădițe singuratece ale părților creștine. 80.000 de Evrei, dintre cari doar 3.000 să facă vre-un meșteșug sau vre-un negoț cu rostul lui, pe cînd ceilalți umblă cu șoalda pentru a stoarce copeica prin care, fără muncă, să-și poată tîri zilele oricît de păcătos. Așa zice Crușevan.

Cine e Crușevan, știe să-ți spuie orice om din Basarabia. «E cunoscut și... în Anglia», mi-a spus proprietarul din trenul spre

Bălți; «cum de nu-l știți d-ta?» «Domnul Crușevan», cum i se spune, merită să fie cunoscut, căci el e redactorul vestitei foi «Besarabeț», care a întetit pentru vărsările de sînge din Chișinău. Tot poporul cetia «Besarabețul»,

Muscali la câmp.

adecă poporul de lucrători din ȋrguri, care știe rusește fiindcă a trecut prin școli; l-am văzut și în mîna unui marinar din vaporul rusesc pe Dunăre, care n'a vrut cu nici-un preț să-mi vîndă foaia. Crușevan e «Moldovean», și el a și scris un articol «Doina» în care plînge asupra morții poporului nostru. Dar, altfel, el e Rus, gazetar rus. Menirea lui e să predice lupte împotriva Evreimii, —

aceasta însă în așa fel, încît să fie împăcată și censura. «Dacă-l întrebî», mi se spune, «el răspunde că n'are nimic cu Evreii, că el iubește pe Evreii». Și același adaugă: «El e cam nebun; știî».

Cum am ajuns la Chișinău, m'am gîndit să ieaî «Besarabețul». Tocmai se vînd pe Alexandrovscia gazetele, de niște hamali greoi cu șăpci, Ruși cari știî și ceva moldovenește. Aî ziare din Chiev, din Odesa, din această «Iujno-Rossii», din această Rusie de-jos, în care intră și gubernia Basarabiei. «Besarabețul» pare că-l vîd la unul, dar, cînd îl cer, mi se oferă altă foaie, «Drugî». N'o primesc, între altele și pentru că mi s'a spus că a cere alt ceva decît «Besarabețul», și mai ales a refusa «Besarabețul» face pe cineva bănuî că ar fi Evreî. «Eî, cum vezî, am tip evreiesc», îmi spunea un domn, de neam polon, și odată, trecînd prin Chișinău, un vînzător îmi întinde «Besarabețul», pe care n'am vrut să-l cumpăr. Eî bine, o doamnă la spatele mele a strigat vînzătorului: Cum îți vine să vinzi «Besarabețul» la Jidanî; e doar o foaie pentru creștinî. Decî, pentru aceste motive, eî nu vreaî altă gazetă decît «Besarabețul». Dar vînzătorul se ține după mine și îmi spune stăruîtor că «Besarabețul» nu mai este acum

al lui Crușevan, ci a rămas în mîinile altuia, că «Drugî» e acum «foaia cea bună». Mă încredințez decî, și o cumpăr.

E o gazetă mare, tipărită pe o hîrtie licioasă și moale. Începe cu anunțuri și are foaia din urmă plină de anunțuri. Foarte multe telegrame, poate de împrumut. Știri despre «hotare», despre războiî. Pe pagina a doua, un lung articol tipărit cu slove mari: acela va fi cuprinzînd propaganda antisemită. Pe pagina a treia, știri mărunte, serbarea aniversării Împărătesei la Chișinău și altele. Noutăți basarabene, după scrisori: la Hotin, de pildă, un teatru de amatori a dat două piese rusești, pentru funcționari și ofițeri, cu succesul cel mai mare.

Crușevan a fost silit, se pare, a-și schimba titlul gazetei după tulburările pe care ea le-a stîrnit. I s'a îngăduit să scoată altă foaie cu același scop. Ura împotriva Evreilor e așa de răspîndită, în adevăr, încît uci-gașii săî schingiuitorii chiar aî scăpat la judecată cu mai nimic. Mulți erau Moldoveni, de acei cari abia știî rusește. Unul din apărătorii lor *ex officio*, îmi spunea că președintele li-a cerut să vorbească rusește.

— Dar nu știm.

— Orîcum știî!

Și ei aî vorbit în așa chip rusește, încît

președintele și-a astupat urechile și i-a rugat călduros să urmeze înnainte tot moldoveneste.

În propaganda aceasta antisemită este însă și ceva pozitiv. Ici și colo vei vedea, în Chișinău și în târgurile basarabene, prăvălioare pe care se cetește numele «Besarabețului». Sînt magazine de consum ale săracilor, cari ei înșiși aduc și vînd ce li trebuie. Ce se va izbuti pe această cale, nu se poate ști. Mi s'a spus că Evreii sînt gata să distrugă asemenea dughene, lăsînd mărfurile lor pe prețuri neuzite de ieftine.

Chișinăul e un mare centru militar. Trăsura se întoarce iute înapoi dintr'o stradă unde intrase: în fund se văd soldații venind. Merg în front desfășurat larg, cîntînd; puștile mari fac cu adevărat un «gard înalt de sulii». Toată zarea e prinsă de mulțimea mișcătoare, străbătută de fiorul baionetelor. Și această oaste, acești «Muscali», cum li se zice, și de Ruși, prin înnaintarea lor puternică și greoaie apasă sufletul în același fel ca și marile clădiri de piatră pecetluite cu vulturul rășchirat și, ca și la dînsese, se amestecă o întipărire de sălbătăcie ciudată, venită din locuri foarte depărtate.

Barbari năvălitori, mulți, foarte mulți, avînd încă mai mulți, mi de mi, miriade în urmă, par că trec printre ziduri ciclopice și monumente de Faraoni, făcute cu munca robilor și legate cu sîngele lor.

Căsărmî în toate părțile, musicî care încearcă imnuri războinice, ofițeri în grupe strălucitoare, sau singurateci, pe jos, în trăsurî, pe velocipede. Această Basarabie rău ciștigată e o țară bine păzită.

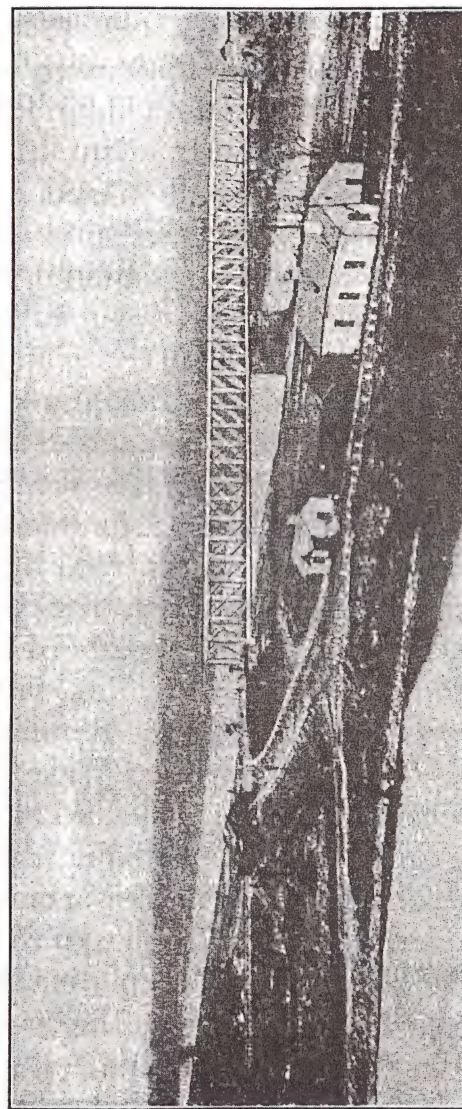
De la Bălți am telegrafiat la București cerînd să mi se împrășteze baniî, pe cari-i plătiți d-voastră, cei cari cetiți această carte. Sînt trei zile de atunci și mă duc să întreb la *poste-restante*. Poșta e o clădire neîncăpătoare și proastă. În zădar ai căuta o împărțire potrivită și toate acele forme care se obișnuiesc în alte părți. Funcționarii în uniforme și jumătăți de uniforme staî, ca la ei acasă, lîngă mașinile de socotit, care se întrebuintează — și nu fără motiv — foarte mult aici. În fața lor e numai o masă lungă, goală. Trebuie să aibă o mare dibăcie ca să îndeplinească bine, cu asemenea datini patriarhale, sarcina corespondenței întinse a unui oraș mare. Bătrînul de la *poste-restante* nu prea poate ceti cu litere latine, și-l ajutăm să transcrie

cu cirilice adresa unei cărți postale venite din Iași. Altfel, toți sînt oameni de omenie și nu se supără dacă li vorbești «moldovenește».

Tovarășul mieu pleacă spre casă, luînd linia care duce spre Apus, în două ceasuri și jumătate, la bariera tricoloră de de-asupra Prutului, la Ungheni. El duce cu sine o convorbire variată și plină de interes, o mare bucurie de a îndatori și cunoștințele de rusește și de jidovește care ni-au slujit așa de mult. În Nicu Flondor am cunoscut un adevărat boier român de rasă, care a luat de la cultura austriacă numai elementele care pot folosi neamului nostru.

E rîndul mieu să plec. Plătesc odaia, care e foarte ieftină, și un comisionar rus, care nu mă poate de mirare că nu pot vorbi rusește. În tren aflu cu desperare că... am luat cheia odăii mele cu mine. Conducătorul, care are aici și atribuții polițienești, e gata însă să o ducă înapoi, și pecetluiesc cu jumătate de carboavă făgăduiala lui.

Am sosit la gară într'o alergare nebună. Trăsura mea a fost întrecută de un cal a b, mare, dar toate silințele altui isvocic de a întrece au rămas zadarnice. Zburam ca vîntul. Am ajuns înaintea cu un cap de cal.

Podul de peste Prut la Ungheni.

E o mare învălmășire în stație, unde poate să intre oricine, fără să-și plătească biletul de peron. Evrei furnică în toate părțile, aținându-se după gheșefturi. Elevi în uniformă. În fiecare colț ai câte ceva de văzut. O familie armenească se desparte de o rudă care venise din Armenia însăși, judecînd după căciula înaltă de astrahan și caftanul cel lung, negru ce poartă; sărută lung niște copii, cari par să fie ai lui, lăsați la Chișinău, ca să umble la școală. Un *cinovnic* cu drept de clasa întîia la tren ieia cu dînsul un copilăș blond, pe care nu-l poate scoate destul de răpede pe fereastră cînd sună de plecare; și mama care nu știe ce să facă de frică... Aceștia sînt Ruși adevărați. Rusoaică e și fata aceia bătrînă cu fața galbenă și părul gros, sămănat cu fire tari, albe, tăiat scurt, și pe care o întovărășesc, ca domnișoare de companie, două tipuri albe, grase, blonde. Soldați încarcă bagaje, plecînd la luptă. Sînt bine gătiți; uniî aû șăpcî roșî, alțiî albe, pantalonî negri în cizme, sabia li atîrnă de cingătoarea prinsă de gît, peste tunica de *kaki* verziu, lucios. Nu par să aibă nici-o teamă și nici-o durere; merg mîndru, zvîrlind din cale pe oricine și sfîindu-se foarte puțin de ofițeriî lor chiar. Uniî dintre aceștia aû legături negre la mîneacă; de

brațul unuia se ține o doamnă bătrînă, în rochie cernită. Mîne va pleca poate și fiul cel mic spre locul unde se ucide.

Trenul pleacă în urale. Și de aici la fiecare stație până la Bender, vagoanele de a treia clasă, înțesate de soldați, răsună de cîntece, cîntate altfel de fiecare, cîntece răcnite mai mult, — imnuri sălbatece către moarte. Le auzim cu toțiî și tăcem, pe gînduri.

Din vagonul de clasa întîiu se coboară un domn și o doamnă cari vorbesc românește. N'am vreme să fac cunoștința lor, care mi-ar fi folositoare. El poartă căciulă de catifea înaltă și un lung pardesiû negru, care par să înfățișeze aici eleganța; e slab, vioiû, mîndru. În vagon găsesc o garafă goală.

Vagonul nu cuprinde acum decît un funcționar și un ofițer. Acesta pare să meargă acolo unde se duc soldațiî cari se închină morțiî. Un om urît, fălcos, negru, cu ochelariî pe nasul gros, strivit. Înaintea lui merge prin coridoare, fredonînd cîntece parisiene, o domnișoară cu apucături destrăbălate. E dintre acelea care pregătesc, pentru mulțiî dintre ofițeriî bogați și nobili, cari sînt chemați la războiû, drumul jertfei celei mari.

CAP. V.

ȚINUTUL BENDERULUI SAŢ TIGHINEI.

I. Spre Bender.

Drum printre căsuțe gospodărești. Apoi foarte frumoase dealuri verzi. Bicul se ivește în fâșii late de argint, în mlaștină zdrențuită și prinse pe alocurea de buruienile nouă. Mai târziu numai, ele se adună într'un singur curs, frumos, liniștit, care înaintează către Nistru. Aici i se zice Gura Bîcului.

Cu carele.

Stații sînt numai două, Mireni, sat de răzăși înstăriți, și Bulboaca. În amîndouă, stau Moldoveni curați.

Proprietarul din Bulboaca se suie în tren. Și el merge la Bender. D. M. . . e rudă cu un magistrat și un avocat din România. A făcut studii de drept, cultivă via și vinde vinuri pe o scară largă, încercînd să concureze pe cele, foarte răspîndite în Basarabia, ale principelui Trubețcoi. E președinte al *zemstvei*, al «comitetului permanent», am zice, din Bender, și se duce acolo pentru a doua oară în această zi. Față blondă, cu barbă lungă: samănă foarte bine a Rus, de și familia e neapărat grecească.

Gura Bîcului pare că se pierde într'o adîncitură. Acolo curge, dar nu se vede printre malurile verzi, Nistrul. Ce se înalță în față, e Podolia. Dar ici și acolo se amestecă iarăși Basarabia, căci cursul marelui riū e și aici foarte bogat în șerpuirile acelea largi care-l deosebesc în mai toată lungimea sa. Departe, unde se văd două turnuri de biserică, e mănăstirea Chițcanilor, despre care se zice că ar fi veche.

Un șir de case face un sat colburiu, fără copaci, pe marginea apei chiar.

— Asta e Varnița.

Varnița? Mușiroiul acesta de stuh și lut stă decî pe locul unde s'a petrecut acum două sute de ani una din cele mai mari

nenorociri pe care le pomeneste istoria, una din coborîrile cele mai prăpăstioase. Venind de pe un cîmp de bătaie unde cununa lui de lauri zăcea tăvălită în sîngele ostașilor morți, Carol al XII-lea, tînărul rege al Suediei, sosise fugar la vadul Nistrului. Pașa din Bender se închină înaintea unui astfel de învins. Cu învoirea Împăratului său, care știa să prețuiască și vitejia fără noroc, el îl adăposti în umbra vechilor ziduri negre pecetluite cu semiluna. I se făcu loc pe acest pămînt al Varniței.

Din căsuța de modă moldovenească ce i se clădi aici, îndărătnicul craiū neînfrînt va fi privit dese ori în amurgurile roșii, cînd din minaretele Benderului se destăcea în picuri clare rugăciunea muezzinului, la întinderile podoliene, dincolo de care, departe, se ascundea Pultava, înălțată sus printre alte locuri prin surparea puterii lui.

De aici unelti el un război între Ruși și Turci, care se mîntui prin încunjurarea celor d'întîi de cei din urmă în tabăra de secetă și foamete de la Stănilești. Vizirul se învoi însă la o pace prielnică pentru Împăratul primejduit în ființa sa însăși. Carol simți și durerea de a vedea pe dușmanul său ieșind din mreaja îndelung țesută în jurul lui. Atunci rupse el cu pîntenul rochia de

mătasă a Vizirului celui Mare și plecă din cortul lui fără să-și iea rămas bun. Se întoarse iarăși la Varnița, așteptînd alt război, alt mijloc de răzbunare. Acesta nu se întîmplă, și într'o zi el fu poftit să plece, să se ducă de aici, cu suita sa, cu ostașii săi, cu cheltuielile sale, spre Suedia. Nu primi, și se ajunse așa de departe, între îndărătnicia unuia și îndărătnicia, tot așa de mare, a celorlanți, în-cît Ienicerimea din Bender năvăli cu foc și sabie asupra casei oaspetelui, *mosafirului* stăpînului lor. «Șvedul», de care ei se apropiară numai cu sfială, ca de un mai mare între toți vitejii, trecu cu sabia în mînă dintr'o casă aprinsă în alta. Împleticindu-se în luptă, el căzu, și minî se întinseră din toate părțile, nu pentru a-l lovi, ci pentru a-l prinde, a-l cuprinde, ca pe un copil iubit care se zbugiumă în neastîmpăr. Așa-l duseră în lagăr, și a doua zi pleca, în mijlocul unui mare și zgomotos alai, carăta în care stătea, înfășurat în cîrpe ca un mort, acela care străbătuse ținuturile Țarului ca un biruator. În stepa arsă de soare se înfundară călăreții, iar în urma lor Varnița rămase cu dărîmăturile ei pîrlite de foc, cu acoperemintele dărîmate ale locuinții crăiești. Unul și altul a luat din ele ceia ce-î trebuia pentru bordeiașul lui, și peste cîtiva ani nu s'a mai știut nici

locul unde a cugetat îndrăzneț acel mare om foarte străin, unde s'a cetit scrisori ale Împăraților și regilor lumii, unde s'a zbatut în ultimele ei spazme o mărire căzută, o viață stricată.

Astăzi Varnița e un biet locușor de țară, unde fumegă în cerul de sară ogeagurile căsuțelor, pe cînd Nistrul își mînă în jos valurile multe.

Acum vine Benderul, «stația I», mai mică și veche. Apoi «stația II», cea nouă, foarte mare și frumoasă, pe care și Wolkendorf o pomenește în cărțile lui ilustrate basarabene.

De aici trenul merge peste Nistru, spre Odesa, strălucitul port al Rusiei Sudice și poate cel mai impunător oraș din toate aceste părți răsăritene.

Din partea lui, Nistrul își urmează, depăr-tîndu-se tot mai mult spre Răsărit, mersul său sîrguitor către Mare. De la un timp, el se pierde în limanul pe care acesta i-l trimete înaintea, și pe malul stîng stă Cetatea Albă.

Pînă acolo nu se coboară «parohodurile» evreiești. Nicî-un tren nu pătrunde așa de departe. Lipsește pînă și o șosea mai bună.

Călătorii ce vin de la Bender trebuie să meargă pînă la Odesa, să se întoarcă de acolo spre Nistru cu trenul, să iea la Ovidiopol vaporeșul peste liman și să intre în sfîrșit în vechea cetate pe care o încunjoară astăzi un tîrgușor ca Benderul, plin de tot felul de oameni și, firește, mai mult de Evrei, pe cînd Germani stau în satele de prin prejur.

Deocamdată nu mă pot duce să văd aceastăaltă verigă din lanțul apărării răsăritene a vechii Moldove. Poate altă dată voi fi mai norocit. Acum voi spune cîte ceva cetitorului din cele ce știu din cărți asupra cetății celei mai vechi din toată țara Romînilor.

Duși de dorința cutezătoare a cîștigului, Genovesii au nemerit aici, unde ruinele cetății grecești, romane, Tyras se spulberaseră de mult și unde nu vor mai fi fost multe urme nici din întăritura bizantină care fusese zidită pe urmă. La mijlocul de drum spre Crimeia, negustorii italieni ridicară aici frumoase ziduri, în care stătură ostași plătiți de dînșii, mai mult dintre Romîni de prin aceste părți.

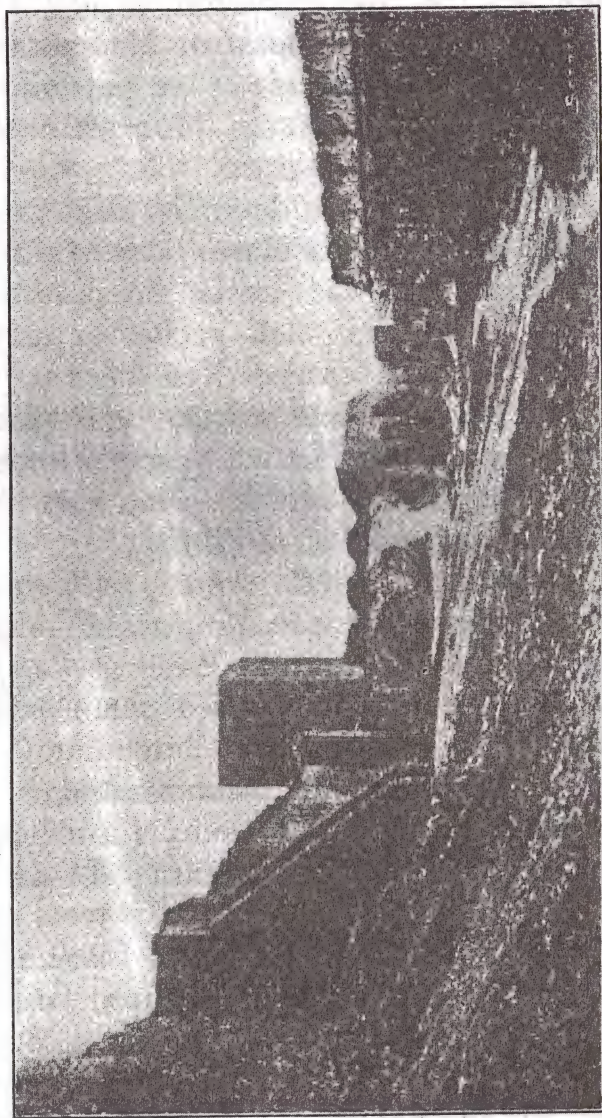
După dărîmăturile ce se mai păstrasera ici și colo, Bizantinii au fost numit locul

Cetatea-Neagră, Maurokastron, și de aici Genovesii au făcut Mauocastro, Maocastro și, în sfîrșit, Moncastro, ceia ce se potrivea mai bine cu limba italiană. În Moncastro decî, au stat ei pînă după 1400.

Atunci Domni Moldovei își ziceau «stăpîni pînă la Marea cea Mare», dar ei n'aveau și cheia acesteia. De aceia Alexandru-cel-Bun a strămutat de aici vechea episcopie și oasele Sfîntului Ioan cel Nou, pentru paza cărora ea fusese întemeiată. Ioan fusese ucis în chinuri de Tatarî, cari domniseră o clipă în cuprinsul cetății, și se mai arată și astăzi locul unde el a pătimit.

Nu trecu însă multă vreme, și Cetatea-Albă — căci așa-i ziceau Moldovenii — trecu în stăpînirea Domnilor din Suceava așa de depărtată. Pentru dînșii păzirea acum străjerii romîni cu ochii asupra limanului. Alexandru-cel-Bun, fiul lui, Ștefan-cel-Mare, au adaus ziduri nouă, moldovenesti la cele din alte vremuri. Turcii o cercară de cîteva ori în zadar.

Apoi în anul 1484, Sultanul Baiazid cel de al doilea căzu năprasnic asupra orașului, și pîrcălabii, lăsați fără ajutor, nu se putură ținea mult. Aici stăpîniră decî mai întăiu păgîni, cu cincizeci de ani înainte de a face din Tighinea noastră Benderul lor.

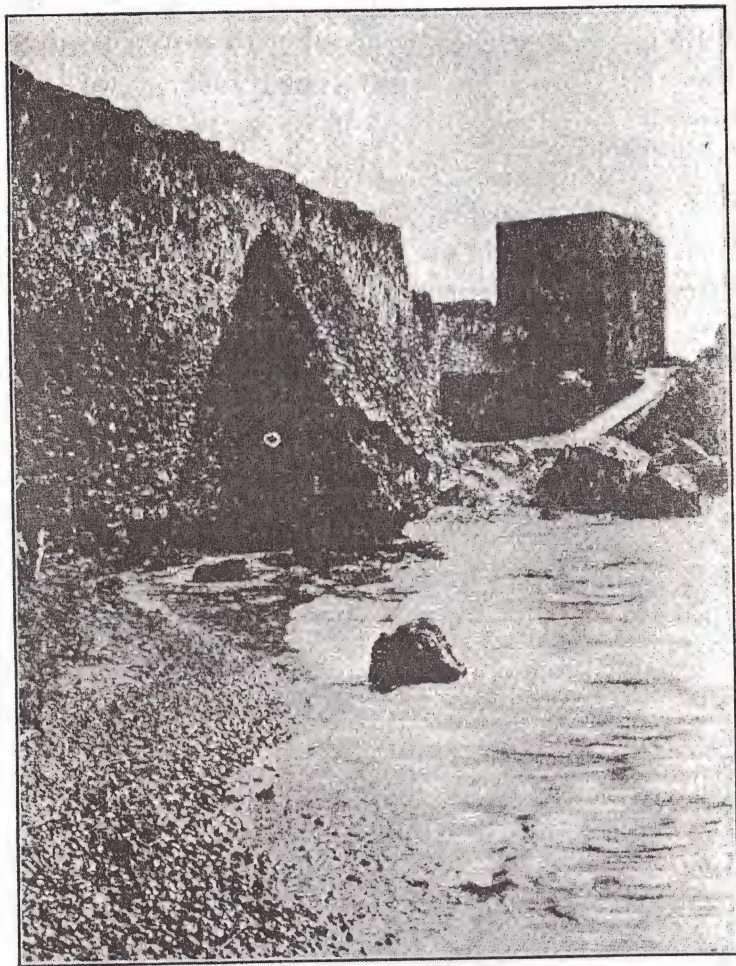

Din zidurile Cetății-Albe.

De acum Ienicerii își avură paza în Cetatea-Albă. Rușii îi goniră de câteva ori, până ce în 1806 ei îi scoaseră pentru totdeauna. Noi stăpîni nu mai avură însă nevoie de cetate, care se dărîmă în parte și se tot dărîmă. O gravură de prin 1850 o înfățișează încă mîndră și întreagă. Astăzi a rămas dintr'însa, cum văd din fotografii, numai muchi, colțuri, turnuri sparte și revărsări negre de pietre rostogolite asupra malului. Ele vestesc însă de departe ce a fost aici.

2. Benderul.

Dorința de a îndatori a tovarășului meu de drum mă face să asist la o ședință a comitetului permanent din Ținutul Benderului. E o asă joasă, întinsă, cum sînt mai toate casele zidite în Basarabia îndată după așezare. Încăperi mari, spoite cu var. Mese lungi, scaune, dar și canapele; înfățișarea nu e de loc a unei «autorități». Funcționari nu se văd: odaia de dezbateri are însă o ferestuiță de lemn, prin care se cer și se capătă lămuriri. Odată numai intră unul, cu botfori, nasturi argintii și epolette de fir. Vin pe rînd Evreii ce stau în picioare — aș mai mult un tip armenesc — și alți oameni cu afaceri, cari sînt poștiți pe scaun.

Turn al Cetății-Albe.

Pe mese sînt probe de porumb. Consiliul are în adevăr între chemările sale. — «Ce chemări n'avem noi?», se răspunde la o întrebare a mea — și aceia de-a ajuta cu porumb populația, care iese abia dintr'o secetă îngrozitoare, ce i-a ucis o mare parte din bogăția de căpetenie a vitelor. Porumbul se aduce din Caucas sau iese din magazinele unor proprietari cari-l țineau de cîte doi ani. Pe o fereastă, o colecție de fluturi și gîndaci. O bibliotecă și un repertoriu alfabetic. Cîteva portrete. Țarul în cromolitografie, Alexandru al II-lea, odată deosebit, altă dată împreună cu ajutorii săi în marea operă de dezrobire a țăranilor.

— Aceasta e o instituție liberală. Ispravnicul n'are a face cu noi. De el se ține administrația. Noi nu vrem să-l știm.

Consiliul permanent, de trei membri, unul fiind președinte (dreptul de numire e al guvernului), e ales din consiliul județean și acesta, la rîndul lui, vine din voturile unui corp de alegători împărțiți în trei colegii, după venitul socotit în galbeni. E chiar și un al patrulea colegiu, din cei mai săraci, dar așezați și neatinși de vre-o pedeapsă, cari votează prin delegați.

Atribuțiile Consiliului cuprind grija drumurilor — cele mai rele din lume —, a aju-

toarelor ce se dau sărăcimii și cîte altele. Acum s'a adaus aceia de a se ținea familiile ostașilor ce pleacă în război; fiecare cap de femeie sau de copil rămîne să fie plătit de țară, pentru războiul Împăratului, cu 5 ruble pe lună.

Ceasuri de ședință sînt și noaptea; clopoțel, deschidere de ședință, discursuri nu-s. Ceî trei membri fumează și bea cearuri, pe care le gătește un aprod în uniformă, gros, roșu, bețiv și lingău, care mai că s'ar tîrî pe burtă. Hotărîrile se scriu pe cîte o fițuică și se trec pe fereastra de lemn. Dezbaterile — care nu sînt de loc dezbateri — țin pînă la nouă ceasuri, cînd sînt lăsat în sama aprodului ca să-mi caute un otel.

Dacă nu mi-am priceput rostul în Senatul benderliu, am cules cel puțin ici încă un tablou din viața basarabeană.

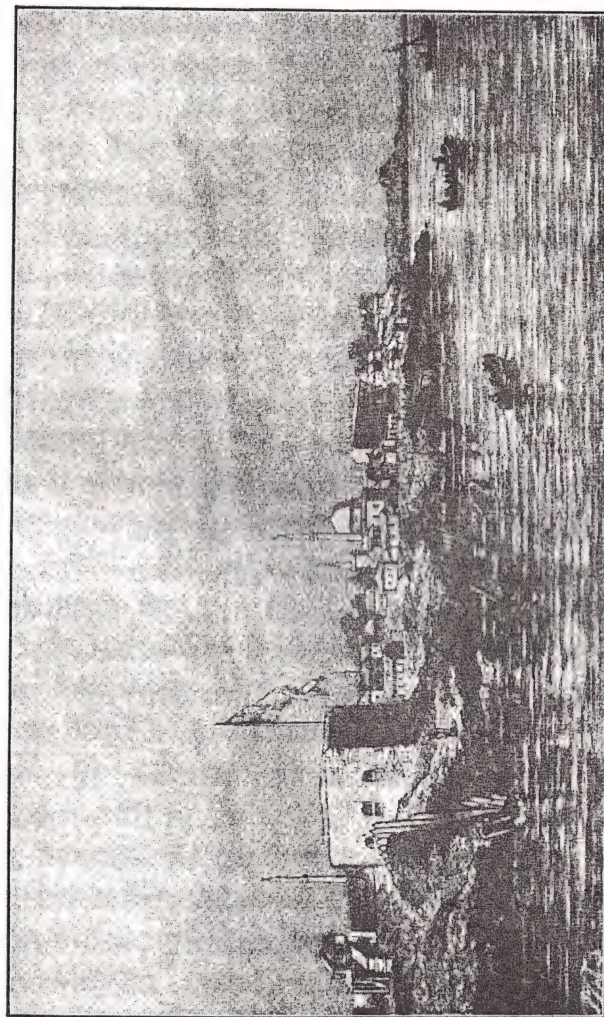
Afară de d. M..., au lucrat acolo un proprietar român, C..., om brun, gros, de o cultură mai mică, avînd firea bună și cam greoaie a boierului moldovean. Poate se coboară din cutare alcătuitor de condică de legi, care prin 1770 purta acest nume. Apoi un German, născut dintr'un Șvab, soldat napoleonian, rămas în Rusia la 1812, și dintr'o Bavaresă, căsătorit el însuși cu o Ger-

mană și bucuros să vorbească nemțește. Aceștia alți doi consilieri stau în Odesa și vin la Bender pentru afaceri, precum vine președintele de la moșia lui arendată, de la via lui, pe care o caută singur.

Un *izvocic* român mă suie prin strade largi, întunecoase, cu case mici, moarte. Se oprește la «goștinița Sanct-Petersburg» (mai este una: Paris, de care mă ferește Dumnezeu). Mă primește un proprietar, Evreu, îmbrăcat rusește, un chelner mare, care vorbește și nemțește fiindcă a fost peste Nistru, la Tiraspol, și altul mic, care mirîie numai în jargon. Odaia e mare, bună, închisă cu obloane, tapetată din nou cu hîrtie. Dorm liniștit într'o mare tăcere. Lîngă odaia mea sforăie o familie de actori. Căci Benderul, oraș de garnisonă mare, își îngăduie luxul musicilor militare ce cîntă vara în piață și al teatrelor de «gostiniță».

Am făcut învoială să merg a doua zi la Căușani cu cai de poștă. Vasile, aprodul, a adus «Măriei Sale» călătorului care se cunoaște cu președintele, pe antreprenorul poștei, și ne învoim răpede cu 3 ruble pînă la reședința de odinioară a Hanilor Crîmului în țara Bugeacului.

Căci dincolo de Bîc e vechiul Bugeac. După luarea de către Turci, în 1484, a Chilieș și Cetății-Albe, s'a făcut raiă o mare parte din pămîntul de lîngă dîsele. Tatarî nu erau încă decît peste Nistru, unde se revărsa în cîmpii, în vestitele cîmpii goale, nelucrate ale Cetății-Albe, venind din Crîm. Dar Mihaî Viteazul și vecinii săi din Moldova, Aron, Răzvan, se ridicară împotriva Împărăției turcești. Atunci, pe la 1600, Nogaii sînt aduși aici pentru a păzi granița și a privighia în fiecare clipă pe Domniî Moldovei și Țerii-Românești. Ei vin tot mai mulți, fac sate în care stăpînirea o are boierul tatar, *mîrzacul*, munca, robii creștinî, iar grija războiului, a prăzii Nogaiul însuși. Din *ciamur*, lut amestecat cu paie, se ridică multe case risipite pe malurile lutoase. Din moscheie păcătoase, Allah își primește rugăciunile. Tătărimea se urcă pe încetul, cu plugurile ei de lemn, cu oile sale până la Bîc, călcînd în picioare toate hotarele. Domnului, ei ar trebui să-i dea două dăjdii, *alîmul* și *ușurul*, dar cine-i poate sili? Așa stătură lucrurile până ce războaiele cu Rușii îi turburară, iar acela din 1768-74 îi scoase chiar din așezările lor. Abia ici și colo mai rămase cîte un sătucean sărac. Încolo, oamenii se întoarseră în Crîm sau trecură în

Ismailul.

Dobrogea, unde se văd și până astăzi fețele galbene, cu ochii cîrpiți, mustățile plecate în jos și barbișonul de capră. Iar în locul caselor tătărești creștinii își făcură — dar tot din *ciamur*, tot cu îngrădituri din acest lut sau din pietre, a la Turci, — satele cele nouă, moldovenești.

La 7 ceasuri trăsura mă așteaptă. Birtașul îmi face o socoteală de 2 ruble și băiețandrul care mi-o aduce are încă nerușinarea de a cere un bacșiș. Pe capră stă, în cămașă înfoiată, de cit cu flori, în pantaloni largi de floarea colbului, cu șapcă și cizme un Moldovean spîn și oacheș, care slujește la poștă pentru zece ruble pe lună, fără mîncare. E deci foarte sărac, și ca dînsul sînt mulți prin aceste părți unde răzăși sînt rari și puțin chiar țeranii fără spiță de neam cari aș până la 10 deseatine. Anul trecut, a fost așa o lipsă, încît femeile aș vîndut până și cusăturile lor de zestre, alțițele cusute pe umăr, scoarțele frumoase, «la Jidanî, pe nimica» (în adevăr, și la otel erau scoarțe foarte bune, pe lîngă covoarele nouă). Desertorii din România, cari năvălesc aici cu sutele, necinstind uniforma pe care o aruncă între străini, își mușcă mîinile de năcaz pentru ce aș făcut. Ei se plîng la început că «oastea e grea acuma și că-î bate»,

dar pe urmă văd ce aș găsit, în schimb pentru scutirea de oaste a lor și a copiilor lor.

— Ai să vezi la Căușanî pe badea Ne-culaî, spunea birjarul; el a venit de acolo cînd era mic, de 13 ani, și sînt peste 20 de ani de atunci. Dar tot îî pare rău.

Fără pămînt, fără bani, fără sprijin, fără știința limbii străine, în care vorbește și popa și cel din urmă funcționar, desertorii se tocmesc slugi pe la hanuri. «Li dă cîte 3 ruble pe lună și mîncare; vai de capul lor!» De capul lor *cel nebun*! Și ar trebui să fie vai de toți aceia cari prin purtări proaste, de ciocoî sălbateci, gonesc pe pămînturile Țarului flăcăii împodobiți cu uniforma țerii și cifra Regelui! Nu e nici-o pedeapsă prea aspră pentru asemenea nemernici, cari întă-țișează ofițerul român ca pe un călău.

Aș vrea să merg la cetatea Benderului. Am văzut-o din tren, dar ea servește astăzi, dacă, nu apărării basarabene, cel puțin pazei vadului de căpetenie al Nistrului atunci cînd s'ar îndeplini gîndul Jidănașului de la Chișinău și Moldovenii ar fi în arme dincoace de Prut. Nu se văd de acolo decît movilele acoperite cu iarbă care deosebesc întăriturile de astăzi, și o biserică, din cele trei ale tîrgului. Și aici ca și la Hotin și Soroca, nu

se descopere de pe uscat, de pe malul înalt cetatea, care izbucnește drept de pe marginea apei și înfrunta astfel pe dușmanul ce venia de peste Nistru. Astăzi acest dușman a cucerit Benderul, s'a așezat în el cu multe oști, cu tunuri, cu ofițeri mari, cu biserica și prăvăliile lui, și marea cetate rotundă, cu turnuri la capete, făcută din piatră neagră, împodobită pe alocurea, nu mai slujește la nimic, pe când împotriva altui năvălitor, de spre Apus, unde așteaptă vechiul stăpîn al țerii, se îndreaptă lucrările de tăinuită inginerie ale militariei moderne. Spre Bender aleargă din două părți, și din sus de la Chișinău și din jos de la Reni, trenurile; oricînd, pot să vie în patru-cinci ceasuri trupele din Odesa.

Din vechi timpuri, era aici Tighinea noastră, pe care însă și noi o primiserăm de la alții. Prin vama ei se mergea peste Nistru, pe drumul tătăresc, spre Crimeia, cu strălucita ei cetate Caffa. Negustorii armeni și nemți din Galiția au luat dese ori această cale, până ce în 1538, Soliman cel Mare, răpuind pe Petru Rareș, ajunse la Tighinea, în care văzu răpede însemnătatea unei trecători ca aceasta și făcu deci din ea o cetate nouă, turcească. Îi puse numele Bender, adecă

«poartă». Ai noștri au uitat răpede numele cel vechiu și au zis și ei tot pe turcește întăriturilor Împăratului turcesc. Însă din Benderul curat ei au făcut *Binderiū*, căci acesta, și nu altul e numele ce se dă astăzi orașului.

Cetatea n'am putut-o vedea sara. D. M. . . a fost așa de îndatoritor pentru mine, cea-iurile curgeau așa de răpede unul după altul, ședința comitetului permanent din Bender, lungile dezbateri rusești în care aș fi înțeles tot așa de puțin dacă ar fi fost vorba să mi să taie capul, — toate m'au împiedecat de a vedea și această veche strajă a neamului mieu, în care stau astăzi de cei cu șapca rotundă și sabia spînzurată de gît.

Parcă e un fapt. Nicî acum dimineața, în drumul spre Căușanî, nu pot să dau ochii cu dînsa. Birjarul zice — de la dînsul său de la alții — că e prea departe, cu totul pe aiurea. Mai tîrziu însă, el adaugă că e o cetate prea frumoasă, bine ținută, în care s'a dres tot ce se stricase, și că neconținut trec pe acolo carele oamenilor ce merg la Varnița. Păcat! Acuma e prea tîrziu ca să mă mai întorc îndărăt.

Am văzut însă Benderul. E mult mai bun decît tot ce am întilnit în Basarabia, afară

de capitală, firește. Prăvăliile sînt mult mai bune, și este oarecare grijă de a ținea curat. Nu sînt nici aici vremile nouă, dar, în trecut, e ceva mai înnaintat, mai curat.

— Rusia, vezi d-ta, mi-a zis în tren un tînr foarte simpatic, bun și inteligent, docent de Universitate rusească, ce mergea pentru studii în străinătate, — Rusia are un popor din secolul al VIII-lea și un guvern din secolul al XIV-lea.

CAP. VI.

BUGEACUL.

I. Spre Căușani.

Cînd ieși din Bender, trebuie să suî dealul pe o șosea, care începe ca să se mîntuie îndată și este numai pentru acest urcuș, raritate între marile albiî de praf. Încetul cu încetul se desfășoară în urmă orașul, și totmai î margine, acolo de unde pleacă Nistrul, care pătează ici și colo zarea în plăci argintii, acolo e rotunjirea uriașă a cetății, pe care un smoc de raze o fulgeră, poleind-o ca platoșa unui viteaz. De pe culme se vede încă mai bine, împreună cu viile verzi în care lucrează săteniî, — rămășiță a datiniî turcești de cultură a viei, pentru struguri, și nu pentru vin —, împreună cu lanurile de catifea, cu arăturile vioriî în lumina dimineții și multe drumulețe galbene, ce fug în toate părțile ca șuvițele unei ape revărsate. Departe de tot, se simte o scufundare a pămîntului, și birjarul zice :

— Nestrul !

— Nistrul, nu Nestrul.

— Rușii zic Nistru, Dnistru, noi știm de Nestru.

Ca ostroave de flori albe în verde, cad sate în fund de văi. Omul mieu le înseamnă și pe dînsule unul cîte unul, cu varga biciului.

Rusoaice la lucru.

— Chișcărenii, turnurile de la mănăstirea Chițcanilor, Hagiuma, Sfîrlădani, Lipcanii.
— Moldoveni?

— Da, Moldoveni și Ruși. Dar mai mult Moldoveni.

— Și se amestecă în căsătorie cu Rușii?

— Cum să nu!

— Și copiii ce sînt?

— Dacă tata e Rus, Ruși. Dacă tata e Moldovean, ei știu și rusește și românește.

— Dar ce se țin că sînt, atunci?

— Moldoveni!

— Și aveți voi datinele voastre?

— Toate.

— Cum jucați? Știți hora?

— Noi jucăm hora. O joacă și Rușii, cari mai au însă și jocurile lor.

— Și ce cîntați?

— Cîntecele sînt rusești. Dar avem și de-ale noastre. Rusești sînt mai mult ale Muscalilor.

«Muscalii» sînt ostași ruși. Și aud acum că lor, Moldovenilor, cînd sînt «Muscali», nu li se îngăduie a vorbi altă limbă decît rusește; și, la început, cînd bieții oameni nu știu, li vine așa de greu să se uite la rudele lor, la prietenii și vecinii lor din oaste, cu cari nu pot schimba o vorbă. Pe urmă, se deprind.

— Dar cînd mîntuie oastea?

— Atunci parcă nici n'aș mai fost pe acolo; tot Moldoveni rămîn.

Băiatul n'a fost la oaste, și e cu desăvîrșire analfabet.

Acum e vorba de război. Omul nu se plînge și nici nu se arată că s'ar plînge alții. I se pare firesc ca noaptea, ca frigul, ca moartea.

— Merg mulți la război?

— Merg.

— Și nu se tem?

Băiatul stă de se uită lung la mine, ca la un om ciudat, care nu știe ce spune, apoi, scurt:

— Nici ca cum!

— Și ce spun cei ce se întorc acasă?

— Ce să spuie? Doar nu e mai mult de cît că sta unu la cître altu. Și vîiește tare. Și numai uite că a picat jos.

— Răi Iapanții (Iaponesii)... Strașnici oameni!

— Nu-s răi; tocmai ca noi. Dar — *iuți*!

În față, se vede acum un deal pe care sînt țintuite căsuțe. Ele nu par albe, cum nici în alte părți basarabene. Coperișurile numai, de stuf vechiu, păreții de ciamur pămîntiu, împrejurimile coperite tot cu lut le fac să se piardă cu totul în culoarea gălbuie a încunjurimii. E, dacă vrea să vorbesc pentru oamenii învățați, o adaptare la mediu,

aceiași care face șopîrla verde ca iarba, care îmbracă pe țeran în haine brune-surii, ca lanurile.

— Iaca și Căușeni.

— E mare?

— Nu. Ce-are a face? E așa un sat numai.

Însă, ca farte multe sate basarabene, el trece, nu ca *selo* sau *miasto* (loc), ci ca *gorod*, tîrg.

— Cică a fost de de mult Tataii.

Și-i spun flăcăulu cum stătea Hanul sus pe culme, în case de cărămidă cu stîlpi și cămări multe și sorbia căldura bună a soarelui în aceste locuri frumoase din preajma cetății puternice, și cite altele din această viață păgîină de odinioară.

El n'a auzit nici-odată despre aceste lucruri, vechi numai de 150 de ani, și zîmbește gîndindu-se că aș putut fi și astfel de oameni pe aici.

Trecem pe lîngă linia ferată, unde birjarul vorbește rusește cu un acar, apoi pe lîngă o mare movilă rotundă, care trebuie să cuprindă ceva în măruntaiele ei, și intrăm în tîrg.

O stradă largă de sat. O piață calică. Oamenii cu căciuli nalte și hainele în floarea prafului. Ei vorbesc moldovenește. O biserică înfioată și înfumurată.

Calea moșului.

— Bade cutare, unde e biserica cea veche? zice birjarul.

— Uite colo chiar.

D. M... mi-a vorbit despre această veche clădire, căreia poporul, în dărnicia lui, i-ar fi dînd două miî de anî —; dăunăzî a fost acolo și guvernatorul. Întrebuințez aceste cunoștințî pentru ca să cîștig încrederea oamenilor și să pot vedea. Ca să-mî deschidă biserica, aû venit un țeran bătrîn, care e *deseatnicul* din Căușanî (un fel de vătăjel), un altul, și mai bătrîn, și doi băiețî. Întăiû, ei încep vorba într'o românească stricată prin amestecul cu rusește, apoi, văzînd cum li vorbesc eû, se daû la brazdă și zic ca și mine.

Deocamdată, biserica mi s'a părut să fie o veche moscheie prefăcută, căci e încunjurată cu un zid jos de bolovanî, e cufundată în pămînt, are în părețî tot numai bolovanî de aceia din împrejurimî, e foarte joasă, cu acoperemîntul lat și acoperită, cred, cu olane. Cîteva zgîrieturî pe poartă nu mă ajută mult. Ele nu sînt în slavonește, ci în rusește, și, cu toată vechimea lor aparentă, găsesc într'un colț data de 1884.

De-asupra ușîi de intrare sînt trei inscripțîi. Din cea mare de la mijloc nu se mai poate înțelege nimic, căci piatra albă,

foarte proastă, s'a cojit ; se vede însă că a fost scris ceva slavonește, în rînduri lungi. Cea din dreapta, grecească, e și ea pierdută. Dar în stînga se cetește încă șters că biserica a fost făcută de episcopul Daniil, al Brăilei și al tuturor locurilor supuse puterii turcești, așa încît el era păstorul cel mare și la Căușanî.

Pe lături sînt cîte două ferestuiți înguste și proaste. Biserica e despărțită în două prin stîlpî de piatră cu arcade. Catapi-teazma e și ea de piatră, cu cîteva săpături ciudate.

Zugrăveala, naivă, acopere încă părății, de și sabia turcească a orbit fața sfinților. Numele lor chiar sînt scrise pe românește, foarte simplu: «Cînd aŭ botezat Ielisei pre fiul Samaritencei», «Ioan cel Nou, carele s'aŭ sfințit în Cetatea-Albă». Chipul lui Daniil se vede și el, cu o inscripție grecească în care i se dă titlul de Mitropolit. Mai mulți boieri cu ghigilicuri și anterie țin biserica pe mîni ; cei doi mai aproape de dînsa aŭ bărbî lungi albe. Cînd mă întorc spre ieșire, unul din țeranî arată sus, de-asupra ușii:

— Domnule, și aici e scris ceva.

În adevăr, zugravul a însemnat acolo, în altă formă, tot ceia ce săpase meșterul de

piatră pe din afară. Ochiî mi se opresc lung, înduioșați, asupra scriselor românești, cele d'întăiu pe care le văd în această Basarabie unde totul a fost ras, dres, curățit pe urma noastră, ca pe urma ciumii. Și, cînd prind a ceti, cu glas tare, ca să mă audă oamenii, mi se pare așa de ciudat că răsună în această biserică slavonită, încă odată graiul nostru. Visez sau văd, aud aievea ? Pare că sfinții cu nume românești mă privesc cu ochii lor cari nu mai sînt scoși de ascuțișul săbiilor, pare că mă privesc și mă înțeleg, căci doar sînt sfinți de aî mieî, sfinți bunî și omenoși, de-aî neamului mieu, și, dacă e vre-unul din cei cari țin biserica pe mîni care să fie îngropat aici, și el va fi stînd acum în mormîntul său, ascultînd. Căci de ce n'ar fi înviat el, mortul, dacă învie în această biserică a odihnei limba morților ?

Cetitorule, pe multe ți se opresc ochii. Iartă deci pe un om care ți-a mai fi furat timpul cu lucruri nefolositoare, să-ți spuie și ție ce se cetește pe o lespede cojită într'o biserică din ticălosul sat Căușanî în stăpînirile moldovenești ale Măriei, — ale Imensității Sale Țarului.

«Această sfîntă și dumnezeiască biserică ce se prăznuiește hramul Sfîntii Adormiri Precistiî, fiind mai înainte de lemn, veche,

și sfărîmîndu-se de tot, încă fiind Mitropolit Sfinția Sa chir Daniil, n'aŭ lăsat acest lucru dumnezeiesc ca să rămîie jos, ci din rîvnă dumnezeiască și cu agiutorul Maicii Sale și făcînd milostivire la toți creștinii în [de obște, s'aŭ] milostivit și Măriia Sa de aŭ dat agiutor [de s'aŭ făcut toate] celea pe din lă[untru, întru anul al] . . . le [al] Dom[niei Sale, iar de la Hristos 177 —].»

— Acuș vor fi două sute de ani de cînd s'a făcut și acest lăcaș de liturghie și slujbă românească, zic, întorcîndu-mă către cei cîțiva țeranî.

— Și o să mai ție, adauge unul, căci e tare.

— E! tare . . . Că bine a zis Mitropolitul Antonie, spune cel mai bătrîn, uite-așa: Nu vom trăi noi cît va trăi biserica aceasta.

A zis *aceasta*, nu «asta», «aiasta», decî o vorbă veche, literară, un cuvînt din Scriptură. De sigur că așa a zis Mitropolitul.

— Antonie, fac eŭ, era Moldovean ori Rus?

— De, știu eŭ, zice unul, că știa și moldovenește și rusește.

— E! nu, mîntuie bătrînul, era Moldovean, că prea frumos vorbea moldovenește.

Plec cu aceasta, împărțind banî austriaci, singurele mărunțele ce aveam la mine — ce

emoție trebuie să fi stîrnit pe urmă acești gologani necunoscuți cari steclesc ca argintul și lunecă în mînă! Fac un mare haz în gînd cînd văd un jandarm murdar care cască de departe gura la trăsura ce trece ca fulgerul prin colbul de mărirî tătărești al Căușanilor.

La han.

Birjarul mă lasă la gară, foarte bucuros că a fost cu cineva din România desertorilor. Așa pălărie, așa barbă, așa pardesiŭ albastru, atîta nerușinare în a vorbi moldovenește, atîta necunoștință a lui «paruschi» nu s'aŭ mai pomenit prin partea locului. Toțuși la bilete unul, nepricepînd franțuzește, încearcă românește, — ceia ce un Ungur,

poate chiar un Austriac din Bucovina, n'ar fi făcut nici-odată.

2. Spre Renî.

De acum spre Renî — aici se zice *Renî* întreg, și parcă auzi *Renî*, — pe linia ce taie de la Bender spre Sud-Vest jumătatea odinioară tătărească a Basarabiei.

Nemeresc într'un vagon de clasa a II-a, plin. De-o parte e un popă rus, bărbos, cu părul fluturînd în cîrlionți, cu un dolman lung de pînză albă, cu cizme mari, de mult nevăcsuite, și cu pălăria rotundă tare, un adevărat *chapeau melon* adecă. Cu el e preoteasa: grasă, puhabă, foarte trecută pe lîngă tinereța părintelui; cu haine oarecare și cu părul lins, uns. Doi copii urîți, bălanți, dorm. Un altul țipă, un ceas, două, trei. La al patrulea, după un program necunoscut, preoteasa-î dă să sugă. Din partea lui, popa s'a întins pe canapea, cu dolmanul în lături, cu picioarele rășchirate și se uită în tavan, pe cînd cîrlionții îi spînzură pînă pe mușamaua de jos.

Dincolo, un frumos ofițer, cu înfățișarea bărbătească în uniformă de drum. Samănă a fi Român, ca și soția sa. Mai departe, o doamnă rusă. În față, un bătrîn cu barbă

înfoiată și un călător tînăr cu bărbuță și ochelari în care recunoști îndată pe învățat.

Ne facem în cîteva momente o bună tovarășie de drum pentru cele cîteva ceasuri ce sînt pînă la Vadul-lui-Troian și în cursul cărora nu vezi decît stepa verde cu valuri moi, stepa pustie — căci așezările mai bune, Comrat, Tarutino, cu gospodăriile și fabricile lor, — sînt lăsate la o parte. «Fiindcă n'aș știut să dea ceva inginerului care a făcut linia», zice cineva care cunoaște rostul lucrurilor de aici.

Ofițerul, care poartă trei stele pe banda lată a epoletei, e locotenent-colonel doctor. El merge acasă pentru a se găti de Manciuria, unde se va duce în Maiu. Așteptîndu-se la așa ceva încă din toamnă, el și ai săi s'aș împăcat cu acest gînd.

E Basarabean. Aceasta nu înseamnă numai că e născut în Basarabia și că stă acolo, ci mai mult. El e Basarabean, cum atîția sînt Bucovineni. De și nu e tipul perfect al Basarabeanului, căci și tatăl său și mama sa sînt Bulgari din Bolgrad, negustori de acolo, — el, născut din Bulgari, a fost întăiu cetățean român pînă la anul pierderii celei de-a doua, în 1878, a urmat la gimnasiul din Bolgrad cînd era românesc, l-a mîntuit după programul nostru, limba de propunere

singură fiind schimbată după «reanexare». S'a căsătorit cu o Bulgarcă, ai cărei părinți au locuit în România. E, prin zestre, proprietarul unui otel din Brăila. Știe acum bine românește, călătorește pe la noi, are aplecare către Moldoveni, dar nu-i place în țară, și Împărăția-i impune foarte mult: a servit-o ca președinte de *zemstvo* și acum e gata a-și da viața pentru dînsa.

Domnul bătrîn a avut în România rude în demnități înalte, de și familia sa e de origină grecească. Stă la Odesa, dar privește țara noastră și ca țara lui. Însă nu-i place să vorbești rău de Rusia. În lucrurile politice se ferește mult; dar fiul a fost crescut mai numai în Paris, dorește să se așeze între noi și poate să aibă mîni situații tot așa de înalte ca și alții din familia lui.

În sfîrșit, tînărul învățat e cel mai îndatoritor și prietenos, cel mai modest și mai solid dintre cercetători. Face studii de antropologie, și merge în Apus pentru ele. Profesează idei liberale și le mărturisește cu cea mai mare plăcere. A străbătut, nu numai Apusul, ci Răsăritul asiatic până la Pamir, Benares și Lahora. Înfățișează pe Rus în ce are mai simpatie. Va trece prin România, și e bucuros de ajutorul mieu. Vom rămînea prietenî din această întîlnire.

Era vorba să mă opresc la Vadul-lui-Troian. De acolo, unde se zice că așteaptă de obicei și trăsuri de la Ismail, — marea cetate turcească de odinioară, *Smilul* nostru dunărean — aș fi mers prin acest tîrg la Chilia, așezată pe malul dunărean, soră mai mică, de lupte și nenorociri, a Cetății-Albe. Dar trăsuri pentru drumurile mari se întîmplă să nu găsesc. De la Reni poate să aflu însă vaporul rusesc spre același Ismail și spre Chilia.

Acum sînt singur cu docentul rus, colegul mieu, și în liniștea vagonului pustiu punem lumea la cale, lumea cu toate minunile, tainele și durerile ei. Privim în același timp la stepa care se îngălbenește din ce în ce, întinzînd pajiști răpănoase peste care calcă în mers cumpănit, tremurînd din cap și clănțănind din plisc, cocostîrcii albi.

Încep acum lacurile. După ce am trecut riul Ialpuh, iată lacul cu același nume, care-l primește. Un unghișor de argint lin se înfîșe în malurile verzi, și pe încetul întinderi largi sînt cuprinse în depărtare de ape. Apoi, și mai mare, lacul Cahulului, care vine de la tîrgul cu acest nume, ce a fost până la 1878 al nostru, capitală de județ românesc. O pînză nemărgenită de apă, căreia

norî groşi, dintre acei cari nu dau ploaie, îi fac un luciū de plumb. Malurile sînt rupturî lutoase, *canioane*, ca acelea din America-de-Sud. Sate nu-s, nici oameni, nici lunturi, numai spre căderea seriă două puncte de lumină se aprind, privind drept ca ni te ochi.

4. Hotarul nedrept.

Acuma  i sîntem la Reni. După cum se veste te de la Dunăre, îl socotiam un t rg frumos  i destul de mare, vrednic de acea gară, de acea cupolă de biserică, de acele zidiri acoperite cu tablă ro ie. Mă mai g ndiam la cele c teva amintiri istorice care sînt legate de Reni, căruia i se zicea  i Tomarova  i care a văzut trec nd pe la 1560 corabia lui Despot-Vodă, cel mai ciudat dintre Domnii străină ai Moldovei.

 i ce s toi  ur t, Doamne ! Bun, de sigur, pentru un sat, dar mai mult, nu.  ntre case  er ne ti, ici  i colo, prăvălii. C te un cr mpei  de drum pietruit, rămas din vremea noastră.

Poposim într'o  gostini   curată, a unui Rus sau Bulgar, cu doi chelneri, unul Bulgar, altul Rus, cari știu fiecare  i c te puțin  moldovene te . Totuși Reni  u foarte pu ini Bulgari, iar cam tot pe at ia Rom ni

 i Ruși. Cei d' nt i  sînt oameni puternici, dar greoi, f lco i  i negri. Cutare fată cu flori în păr venind răpede spre gară mi se părea o Bulgarc .  A , Bulgarc  , răspunse r z nd vizitiul,  asta e Ilenu a. E ti Moldoveancă, Ilenuțo, nu ?   Da. 

Sara se face o mică adunare de funcţionari la otel. Un fonograf enorm prinde a zbiera din cornet buc  i de operă, dr ng nitur  de pian, glasuri de b rba i r gu ite, glasuri de femei  nn spite,  i un cor puternic  i trist — cum puternice  i triste sînt  nn l imile din Oceanul de oameni care e această  mp r tie a Nedrept  i —, c ntecul lui Maxim Gorki.

*

 Parohodul  nu pleacă astăzi la Chilia. Să-l a tept la Reni, nu se mai poate. Voi  veni altă dată.  i astfel cu două-trei zile înnainte m  găsesc îndreptat către hotarul României.

Un *isvodic* duce acolo în zilele când nu se poate  ntrebu n a vaporul. Adus pentru t rgual , *isvodicul* din Reni se dovede te, nici Evre , — căci pe aici nu mai sînt cuiburile de Evrei ca p n  la Chi in u —, nici Bulgar, nici Rus, nici măcar Român din Basarabia, ci Rom n dela noi,  i încă.... Bucure tean.

Un Bucure tean-tip, care ne-a ținut de

vorbă tot drumul de a doua zi. Bun, vorbăreț, lăudăros, harnic, om de ispravă și de îndrăzneală. Pe cine n'a dus el la București? Și de fiecare întreabă ce e cu dînsul, a murit sau mai trăiește. Știe după gazete toată istoria contemporană a României de vre-o douăzeci de ani încoace, și la Galați nu uită să meargă la cafenea ca să vadă ce zice «presa».

— Dar cînd mă întorc aici și mă întreabă ce e cu războiul, eu tac, nu li răspund nimic. Că, vezi, aici lucrurile merg bine, dar să nu faci politică.

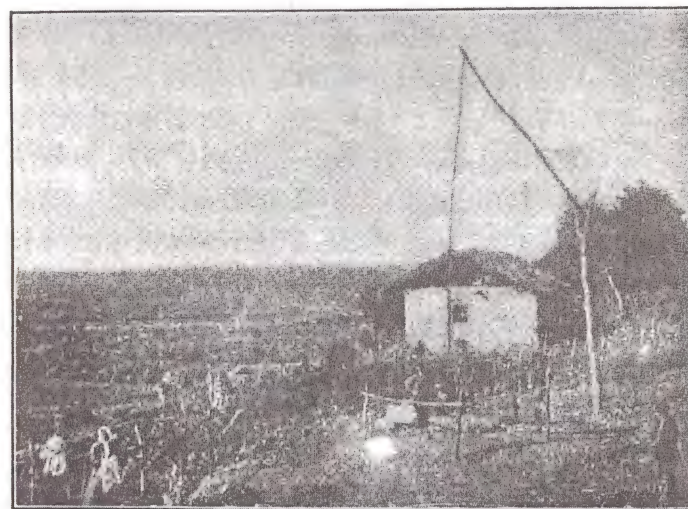
De cîte ori a dus pe cineva cu trăsura, n'a uitat să-l întrebe de una și de alta; de la Alexandru Beldiman zice că a aflat cum l-au «detronat din tron» pe Cuza. E liberal, bătaios și chiar anti-dinastic.

La Reni a venit singur, despărțit de nevastă și a introdus trăsura și caii «ca la București». Localnicii au rămas uimiți, și i-au zis «Bucureșteanul».

— Numai să întrebî d'innainte, «Bucureșteanul»; toată lumea mă știe....

A cumpărat trei case, a luat loc din părțile acestea ieftene cu falcea 10 lei, iar nu 50, și face și plugărie. Cine nu-l cunoaște — vorba lui —, cine n'are o îndatorire să-î ceară pe drum, cine poate să nu-î facă o îndatorire? E doar «Bucureșteanul» !

Cu el am plecat decî pe la 9, pe un drum pietruit de Romîni, de România, și rău ținut de Ruși. Catarge printre pomi arată cursul Dunării. Rîul apare de odată, puternic, adînc, dar poate nu mai lat decît Nistrul în unele părți. Mlaștini mari, trecătoare, mărgenesc drumul, pe care atîta umezeală îl acopere de verdeață fragedă. De-a lungul malului, Rușii au ieșit la iveală cu clădiri bune, dintre care cea mai mare a fost pe vremea noastră o închisoare de min ri.

Căsuța din stepă.

Într'un loc, un post de grăniceri. Calul așteaptă la ușă cu șeaua pe dînsul. Îl schimbă din șese în șese ceasuri și, la semnal, trei

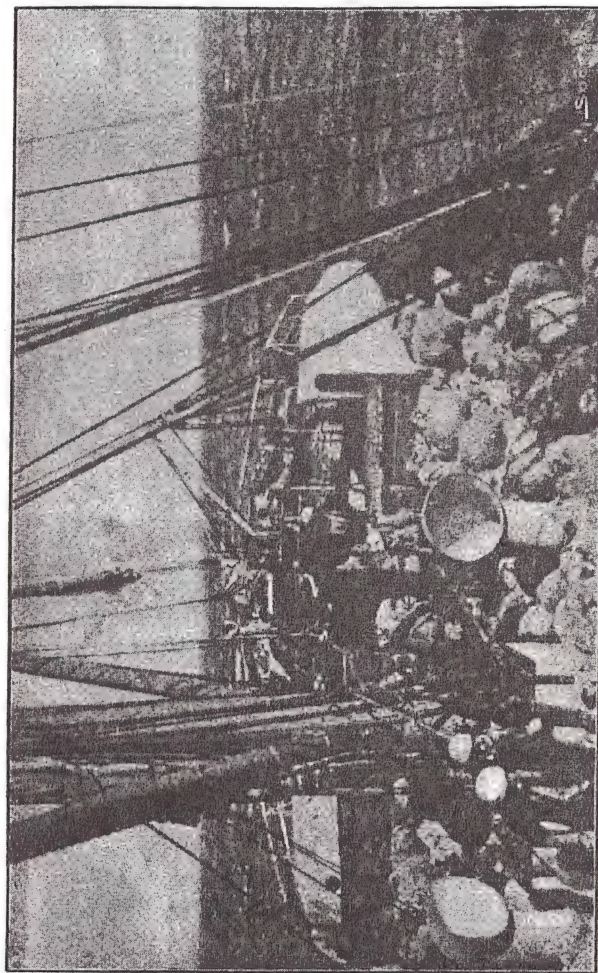
focuri de pușcă, grănicerul se răpède călare pe urma contrabandistului său a uneltitorului politic. Aici se varsă Prutul în Dunăre.

Iată acum și stația de vamă «Gura Prutului», d'innaintea căreia se joacă cu un mare cotoiș și o fetiță vioaie, care vorbește românește, fiindcă e din România. Revisiunea pașapoartelor se face fără nici-o greutate.

Între malul rusesc, nalt, gol, galben, și între copaci noștri primăvărateci trece Prutul încet spre Dunăre, sărutînd un mal ca și cellalt, cum gîndul mieu le sărută pe amîndouă, ca două mîni de mamă, — cea slobodă care mîngîie și cea prinsă cu lanțuri, amortită. La stînga, Brateșul începe, mestecat cu buruiene, lat peste măsură acum, cuprinzînd în el *odăi* de oi părăsite și lanuri întregi de rapiță înflorită, de un galben dulce.

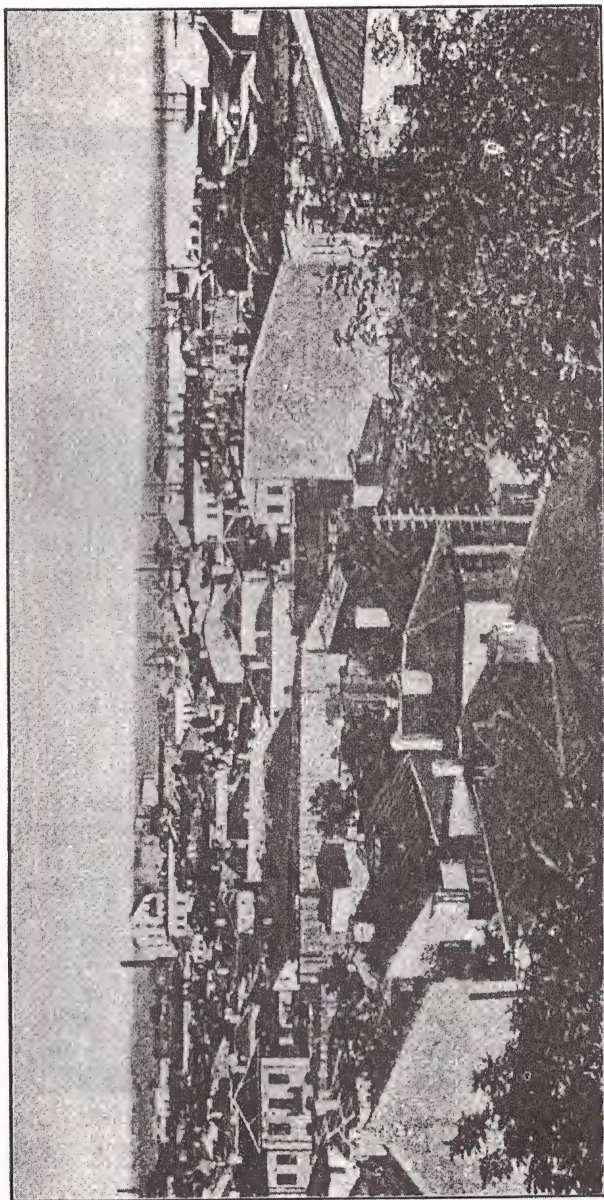
Prutul trece trist, tăcut, ca un sol de nenorocire, pe cînd lacul nemărgenit e numai un freamăt de orăcăituri, de țipete, de cîntece, de chemări. În riș zace podul pe dubase, pe luntri vechi, pod negru ca niște nășalii, care se mișcă încet și scrișnind, ca de minie oprită, cînd ne duce dincolo. Iar lacul trăiește o mare viață de bucurie, cu milioane de țînțări cari stropesc tot aierul cald, cu zborul stîngaciș, greoiș al bîtlanilor mari,

cu înghițiturile din fugă ale *pescarilor* albi, cu cetele de rațe sălbatece ce se zbat în

Corabie pe Dunăre.

crînguri și marile gîște de azurii, ce călătoresc în liniște sus.

Vederea Galaților.

S'a mîntuit trecerea. Funcționari prietenoși ne încunjură. Soldați voinici și veseli, cari-mî par frumoși și viteji ca zeii, stau răzimați în puște lângă niște căsuțe curate. Drept înaintea, între mlaștinile dunărene și Brateș, fuge vechiul drum al trenurilor de «Muscali» din războiul de la 1877, și, lângă dînsul, șoseaua cam mîncată de ape. Cine are ochi buni, poate vedea scînteind casele Galaților.

De un stîlp înalt flutură tricolorul, ca un zîmbet.

«E curat aici și e intim», zice, privind, călătorul rus de lângă mine.

Și mie niciodată România nu mi s'a părut mai frumoasă decît în ziua aceia din April.

CAP. VII.

TREI CĂRȚI DESPRE BASARABIA.

I. D-rul Zucker.

Între cărțile de la Pașcani, în jud. Ilfov, ale bibliotecii lui Alexandru Dimitrie Ghica, Domn și apoi, la 1856, Caimacam al Țerîi-Românești, se păstrează și o broșurică de care până la visita mea acolo n'aveam nici-o cunoștință, precum nu pare s'o fi cunoscut nimeni dintre istoricii noștri sau dintre cei ce s'aū ocupat de Basarabia. Ea se cheamă «Bessarabien, Bemerkungen und Gedanken, bei Gelegenheit eines mehrjährigen Aufenthaltes in diesem Lande» («Basarabia. Observații și cugetări, cu prilejul unei șederi de mai mulți ani în această țară»). Autorul e dr. I. H. Zucker. Lucrarea, de 86 de pagini în 8», s'a tipărit la Frankfurt-pe-Main, în 1834, și prefața autorului e din 1-iū Maiū 1834. La această dată el se afla în București, dar, după mărturisirea lui chiar, cărticica a fost scrisă în Basarabia, în 1831. Pe o foaie de legătură, autorul a scris o dedicație francesă către Ghica, atunci Domn muntean.

E o ciudată amestecătură de capitole, dintre care unul expune pe scurt drumul prin Bucovina, pe care l-a făcut Zucker, cu douăzeci de ani în urmă, altul se chiamă «poșta», adică poșta în Basarabia, cu care de la început a trebuit să facă cunoștință drumețul, al treilea poartă titlul «Chișinău» (Kyschneff) și e destul de bogat; după notițe intitulate «împărțirea politică a Basarabiei» și «deosebitele nații ce locuiesc în Basarabia» — abia câteva rînduri pentru fiecare chestie, — vin nouă pagine despre «Moldoveni», despre băștinașii țerii decî. Deosebit, se vorbește de «legăturile proprietarului cu țăranul»; «răzăși» sînt descriși pe urmă. Vin la rînd apoi «agricultura» și «limba moldovenească și valahă». Ciuma de la 1829 și holera de la 1830 ocupă apoi pe scriitor, și subiectele acestea îl stăpînesc așa de mult ca medic, încît el li dă mai mult de jumătate din carte, începînd cu fapte, amintiri, constatări, și mîntuind cu o lungă discuție fantastică asupra pricinilor acestor strașnice boli, în care se expune teoria lui Brown asupra astmei și iritabilității, cu tabele de cifre și considerații asupra mișcării planetelor.

Aceasta arată că Zucker era doctor în medicină, om mai în vîrstă, cu multă aple-

care spre metafizică și teoriile năprasnice, — un bătrîn original. Cînd îl mai vezi că zice sistematic Iașilor: «Chassy» și transcrie vorbele românești cam așa: «aer» (aer), «wint», «win», «domne», «femaya», «niègro», «verdié», «bowe» (boû), «kynyc» (cîne), îți închipui că vei găsi asupra Basarabiei dintre 1812 și 1834 lucruri ușuratece și fără socoteală, care nu pot avea interes, nici aduce folos.

Dar nu e așa. Zucker era un bun observator, cu spiritul cumpănit și drept, un străin nepărtinitor și fără trufie față de noi, un medic milos, o inteligență în stare să găsească totdeauna legăturile și să tragă concluziile. Fusesse și în măsură să cunoască bine pe Romîni din Basarabia, și chiar pe cei din alte părți, pînă și pe Ardeleni (el pare să fi fost Austriac). Stătuse un timp într'un tîrgușor «departe 5 mile de Chișinău», și se afla acolo pe vremea holerei din 1830; cu un an înainte, lucrase la carantina de la Sculenî, împotriva ciumii. Fusesse prin București și mai înainte, și într'un loc vorbește de doctorul Bogos Sebastiani, un Armean din Capitala munteană, care i-a spus cum al treilea doctor, Rafaelli din Constantinopol, a văzut cu microscopul sumedenie de lighioane care foiau pe tulpanul

unei țigance moarte de ciură și în care lighioane ar fi recunoscut ceia ce am numi noi astăzi bacciliile acestei boli.

Iată, cu oarecare rînduială, ce e mai folositor în spusele lui Zucker.

În Bucovina, el crede că înaintea de anexare (1775), fusese numai «o pustietate, care era în cea mai mare parte stăpînită de mai multe mănăstiri». Austria însă a făcut minuni. «Acum vezi cîmpii înflorite cu sate prietenoase, avînd case de lemn mai mult nouă, clădite din grinzii, și, care bucură ochiul drumețului.» În părțile muntoase, el pomenește cele d'întăiu exploatații miniere: («mine de fier și de aramă» (!)). Cernăuții, pe cari Neale, călător engles — și el doctor în medicină¹ — îi găsise în 1805 cu vre-o 600 de case numai, trei biserici și abia 3.000, adică trei mii, de locuitori, dar cu strade largi, curate și bine pietruite — ca într'o țară de administrație îngrijită —, cu case de piatră, — mai rari la noi pe atunci —, și cu un han chiar, pe care Englesul îl află bunișor, Cernăuții, cari nu spe-riară, prin acești ani 1830 tocmai, pe stu-

¹ «Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie», trad. Def., II, Paris, 1818, p. 3.

denții romîni ce mergeau în Apus, Mihail Kogălniceanu și Nicolae Crețulescu, e descris de Zucker ca «un oraș plăcut, clădit din nou, regulat și care înflorește mai mult prin negoțul său cu Moldova și Basarabia». Nu se mai vorbește de nimic până la granița rusească: de spre partea Austriei, nu era atunci decît casa de vamă, și Noua-Suliță a Rușilor nu stătea decî lingă o altă Nouă-Suliță, cu Evrei mai suptiri, a Austriacilor. Noaptea, călătorul aude răsunînd cîntecele Cazacilor de strajă, dincolo de șanțul graniței, și se înfioară gîndind până la ce depărtări răsună lingă șanțuri ca acesta alte cîntece de Cazaci supt arme.

La Noua-Suliță rusească el are sentimentul ce se trezește în sufletul orîcuî cînd trece: anume, că se coboară cu mulți ani în urmă, că intră într'o lume nouă, sîlba-tecă. «Sărăcăcioase case de Moldoveni» îl lovesc și pe dînsul.

Fiindcă merge cu poșta prin Otac și tîrgul — astăzi numai de Evrei — al Orheiului spre Chișinău, el vorbește de bine poșta rusească, — ceia ce dovedește că pe atunci nici Bucovina n'avea șosele, cum nu le are nici până astăzi Basarabia. Și atunci particularii cari căpătau un bilet de voie de la

guvern, o *podorojnă*, puteau să întrebuințeze caii de poștă, dar ei trebuiau, ca și astăzi aproape, să-și aibă trăsura lor sau să-și găsească una în altă parte. Cu 7—9 copeici de verstă se putea face o poștă de 20 de verste în «ceva mai mult decât un ceas»; al treilea sau al patrulea cal se dădea fără plată, dacă prin unele locuri sau în unele timpuri grele era nevoie de dînșii.

Venim acum la înțelegerea și condițiile de viață ale țerii. Zucker nu descrie mai pe larg decât pe Moldovenii. Încolo, el spune mai întâiu că «în Ținutul Hotinului se află și Rusneii» (Rutenii). Ei se văd și acuma, într'un număr de sate din aceste părți, și ceia ce se spune în cârticica nemțească asupra vechimii lor, se potrivește și cu ceia ce se știe de aiurea. În adevăr, Neculce scrie astfel despre urmările păcii încheiate între Poloni și Turci la 1678, după luarea din partea celor din urmă a puternicei cetăți Camenița, de peste Nistru: «Și au ieșit mulțime de Ruși din lăuntru, din Țara Leșească, și s'au așezat în olatul Cameniței, de s'au iăcut sate și raiă; și, au pus Turcii prin sate subași... *Atunci și în Moldova s'au așezat slujitori pre la meziluri (de poștă) și pre la margini, și au început*

a se face și slobozii pre la Cernăuți și pre la Hotin» (p. 214).

Alți locuitori străini îi arată scriitorul numai prin orașe. Astfel, în Chișinău, unde lângă căsuțele vechi din strade «strîmbe, nepietruite, înguste», încep a se ridica solidele clădiri rusești de pe deal, acoperite cu țigle, el deosebește pe «murdarul Evreu polon», «elegantul rusesc», «negustorul armean, Grecul și Cazacul», «o ceată de țeranii bulgari» — cari, mai sus, întemeiară satele Țarigrad, Țirnova, Sofia, — «sălașe rătăcitoare de Țigani», «funcționarii poloni», — veniți de peste Nistrul hotinean, din părțile Cameniței —, și «ruși-mici, din Podolia», «meștesugarul neamț», — harnic, curat, ieften și bețiv —, «bărbosul birjar rus». Societatea înaltă rusească se înmulțește din an în an, și, ajutată de noul regim politic, începe a învinge în «port și limbă», în paguba vechii boierimii moldovenești. Cei mai însemnați din proprietarii de moșii din alte timpuri, siliți să treacă în Basarabia cu totul, sau să-și vîndă în optsprezece luni pămînturi despre a căror întindere și valoare nici nu-și puteau da samă, căci nu le văzuseră poate nici-odată, de frica Tatarilor și de sila pustiului, le-au aruncat, pe prețuri de nimic, la tot felul de «boierinași, negustori, arendași sau vechii ai

lor de pînă atunci». Noua clasă de moșieri își cumpără un caftan moldovenesc oarecare și se îmbogăți foarte răpede în marea mișcare economică ce cuprinse Basarabia. Între ei firește că Grecii și Armenii luară locurile cele d'întăiu. Lîngă proprietarii de ierî, se așezară în Chișinău negustorii de ierî: cei mai mulți, o sărăcime, avînd un capital de vre-o 50 de talerî de fiecare, și bucuroasă să cîștige ceva «mămăligă cu ceapă» pentru vre-o 2-3 copeice. «Cu mult cea mai mare parte a mulțimii acesteia de *negustori*, sînt Evrei poloni, cari fac de sigur a treia parte din populația întregului oraș.» Este și un meșteșugar evreu: «tîmplar, croitor, cizmar, sticlar, argintar, tinichigiu», care, «pentru o plată mai mică, dă de obicei lucrul de pospăială (*Pfuscherarbeit*). Astfel, poate luptă cu izbîndă împotriva Neamțului, care lucrează în aceleași ramuri, a Rusului, «tîmplar și zidar», a *Moldoveanului*, «cojocar, șelar și tăbăcar» (bresle ce se păstrează mai mult de către ai noștri). De concurența lui scapă numai zarzavagiul bulgar și Țiganul, «fierar și lăutar».

Zucker recunoaște, neapărat, că în cea mai mare parte sătenii Basarabiei sînt Romîni. «Cu ei sînt împoporate toate satele care cuprind mijlocul și partea cea cu mult

mai mare a țerii.» Afară de Rutenii Hotinului, mai sînt numai în Sud, pe unde fusese stepa tătarească, coloniștii plugari: Nemți, Bulgari — miî de familii — și Ruși din părțile mai adînci ale Împărăției, mai ales șerbii fugari. Iată cum descrie el pe *Moldovenii*:

«Mulți călători, cel puțin cei mai vechi» — se gîndește la obraznicul Ungur franțuzit, de Tott, care a vorbit despre Basarabia în *Memoriile sale despre Turci și Tatarî* («Mémoires sur les Turcs et les Tartares») — «atribuie Moldoveanului și Valahului prostie, răutate, lene, nepricepere, aplecare spre minciună, hoție, îndărătnicie și altele ca acestea. Dacă-mi aduc bine aminte, ei pretind că un călător trebuie să fie întovărășit de vre-un funcționar și că, la sosirea într'un sat, acesta trebuie să puie în mișcare pe vornic cu cîteva bice, pentru ca să dea locuință, hrană și cai de poștă. Că această metodă a fost întrebuintată, din nenorocire dese ori, de dregători din timpuri ai Moldovei și Munteniei, e, de sigur, adevărat, și că ea poate folosi tot așa de bine în Germania ca și în Moldova, aș dovedit războaiele din urmă», cînd Francesii s'au purtat așa cu sătenii germani. «Dar e cu totul neadevărat, că în alt fel nu s'ar putea căpăta nimic de la Mol

doveni. Dimpotrivă, bucuria de oaspeți e o deosebită însușire a Moldoveanului de orice stare, dar e firesc ca acel ce vine la el cu biciul în mână să nu-l aștepte tocmai bucuros să-l primească pe spinare și de aceea să și creadă că a găsit la el atâtea păcate cu care-l acopere pe urmă. De oare ce aceasta o spun nu numai călătorii de aceștia, cari străbat țara fără cunoștința datinelor și a limbii, ci chiar mulți străini așezați în Basarabia, s'ar părea îndrăzneț a combate o părere ce s'a spus așa de des și a recunoaște caracterul Moldovenilor cel adevărat. Apoi e vădit că în Basarabia ca și în Moldova și Țara-Românească, străinul, numai pentru că e străin, fără a-și putea sprijini pe ceva pretențiile ca individ, se crede mai sus prin inteligență, socoate pe Moldovean, mai ales pe sătean, ca pe un om ce stă pe o treaptă mai de jos, se poartă cu el după această socotință și crede că descopere în el greșelile pe care i le-a dat prejudecata lui însuși. «Tu, Moldovene», a ajuns în gura Rusului de rînd aproape un fel de batjocură. Neapărat că și Moldoveanul răsplătește străinului după cuviință. Săteanul nu vrea să aibă nimic a face cu dînsul și boierul, de și se poartă politicos cu străinul și-l primește bucuros în casă, dacă acel străin are numai ceva știință

de carte, arată totuși, pe urma experienței sale întinse, măcar la început, neîncredere față de el și crede că mulți dintre acești străini, nefiind în stare să se facă folositori în țara lor chiar, caută un traiu de aventurier pe spinarea Moldoveanului.»

«Precum, de alminterea, se poate vorbi numai cu greu despre caracterul popoarelor, așa e și cu Moldoveanul.» Boierul e grecit, franțuzit și, în Basarabia, și rusificat, — deci el și-a făurit o fire deosebită de a țeranului (adevărat, — răposate d-le doctor Zucker, și pînă în ziua de astăzi!). Are și țeranul păcatele stăpînului său? «Oare nu vi se pare ciudat că învinuirea de lene nu se potrivește Romînilor de orișunde și că acela care locuiește în Ardeal supt cîrmuirea austriacă, se apropie de vecinul său, harnicul Sas ardelean? Țeranul din Basarabia, mai puțin muncitor decît cel din Ardeal, e totuși mai muncitor decît cel din Principate. Temeiul acestei lipse de aplecare, netăgăduită, pentru muncă și cîștig mi se pare că stă, în parte, în afară de caracterul național.» Ea ar fi o urmare a sistemului de stoarcere ce domnia în Moldova și Țara-Românească de multă vreme și care dădea oamenilor încredințarea că, oricît ar lucra, tot pentru alții o fac. E foarte bună observația că, într'o gospo-

dărie fără bani, ca a țărilor noastre, țăranul bogat n'are cum să-și ascundă agonisita, care i se iea toată, după multe prigoniri: căci, la noi, ca și în Turcia, adăugim, e bine de *cel sărac*. E ciudat însă că lui Zucker i se pare să nu mai fi rămas nimic din sistemul vechi după cucerirea rusească (el nu vorbește nicăiri de administrația proastă a Imperiului).

La frica de despoiere se adaugă, pentru a tăia gustul de lucru, puținătatea nevoilor, ușurința cu care săteanul român și le împacă. Casă făcută de el, din crengi, lut și papură. Femeia văruiește și lucrează scoarțele, care sînt mobila și zestrea. Casa, plină de clădăria lucrului de mînă, «pare, măcar pe dinnauntru, *adevărat prietenoasă și e ținută totdeauna foarte curat*» (așa zice și Del Chiaro despre casa munteană de pe la 1700, pe care Italianul nu știe cum s'o admire). Oale, șipetul, icoana, mîntuie podoaba casei. Pînza o țese femeile, oile dau lînă și pielea îmbrăcăminții. Carul și-l face țăranul singur, *numai* din lemn. Pentru hrană ajunge mămăligă cu brînză. Pentru bani de bir și de cîrciumă e cîștigul de la vite, de la un petec sămănat cu grîu, de la vie și de la prisacă. Cu aceasta, e bucuros. Nu e zgîrcit și nu-i pasă de ziua de mîne.

Tot așa Zucker nu crede că țăranul nostru

e îndărătnic. La lucrul cîmpului, îl înșeală proprietarul. Și mai mult arendașul. *Ci-novnicii* cei mici fac și ei ce pot ca să-l dezbrace. «Fiind astfel deprins a fi înșelat de cei mai mulți cari sînt mai sus decît dînsul, e lucru firesc să privească cu neîncredere orice vine de acolo și nu poate el înțelege de odată; firește că are oarecare neîncredere față de orice poruncă sau sfat ce-i vine dintr'acolo și că, deocamdată, caută să scape de ele. Dar eu însumi am văzut că, dacă numai țăranul e tratat cîtva timp cu drep-tate, de moșier și e apărat împotriva supă-rărilor ce-i vin din afară, el capătă răpede încredere în acel moșier și se bucură, cum zice el, că «are un boier», și atunci el ur-mează mai bucuros sfatul și poruncile decît poate chiar țăranul german.»

Și mai puțin dreaptă e învinuirea de ho-ție. Se fură mulți cai, e drept, dar în stepa nepăzită s'ar putea fura de o mie de ori mai mulți. Dar casele, nu se încuie nici, «*și nicăiri nu e mai sigur drumetul de furt decît în boi-deiul țăranului*». Furt cu spargere nu săvîrșește decît rare ori Moldoveanul: *mai mult obișnuiesc Evreii, Rușii și, neapărat, Grecii.* În cetele de hoți sînt mai ales «Arnăuți, Sîrbi, Ruși, Greci și Bulgari». Învoielile i le scrie Moldoveanului altul; el «pune degetul»

numai. «Și n'am auzit nici-odată ca un ȋeran moldovean să fi tăgăduit acest fel de iscălitură.»

Romîniî n'ar fi vitejî. De mult, ce e dreptul, zice Zucker, lipsesc dovezile de vitejie. Și aici sistemul e de vină. «Moldoveanul a fost deprins numai să asculte orbește și să îndure.» Dar ofîterîi austriaci i-au spus că, dacă Romînul se deprinde greû la oaste, el «poate sta alături mai tîrziu cu cei mai bunî soldați».. De altfel, purtarea acestor regimente românești e cunoscută din istoria războaielor de pe urmă. Neînfricoșare, chiar un fel de nepăsare față de moarte, se găsește des între Romîni, și felul cum vorbesc ei despre dînsa bolnavilor lor, ni s'ar părea nouă asprime. Ei li spun ceasul morții fără încunjur, vorbesc cu dînșîi în privința îngropăciuniî și praznicului, și de obicei bolnavul răspunde cu resignare și liniște la aceasta. Cum treceam printr'un loc, un ȋeran bătrîn m'a rugat să văd pe fratele său, cu care trăia bine și pe care tocmai îl lovise damblaua. «Domnule», mi-a spus el scurt, «frate-mieû o să moară: asta-î moartea lui», — parc'ar fi vorbit de un guturaiû. «Eh», «răspunse bolnavul zîmbind, «ce știe frate-mieû? Nu mor eu încă!» Odată intrăi în odaia unei neveste tinere în clipa cînd își simția

ceasul morții. Ca și cum s'ar fi gîndit să se înfățișeze cuviincios înaintea lui Dumnezeu, ea se uită la mîinile ei și ceru să i se taie unghiile, apoi mai ceru să i se dea un tulpan nou. O bătrînă, dintre rude, care ținea la dînsa și-î avea grija, spuse: «Acuma nu, maică, întâi o să morî; pe urmă te-om spăla și ȋi-om pune pe cap și tulpanul cel frumos». Bolnava ascultă liniștit și răspunse: «Nu, mai bine acuma». După cîteva clipe, ea dori să sărute mîinile celor de față, li ceru iertare și zise: «Eû mă duc acuma». Îndată după aceasta, muri.»

Gospodăria Moldovenilor li-o împiedecă nenorocirî dese, ca lăcustele, boale de vite, seceta, ciuma, cu piedecile ce aduce după dînsa, multele serbători și credinți deșarte, lipsa de credit, vînzarea de'nainte a produselor și cîrciuma, cu adălmășurile ei și beția de Duminecă. «Evreul polon, care ține cîrciuma, dă bucuros și pe datorie, dar pe urmă vine durerea cînd se ajunge la ceasul de plată și la vînzarea lucrurilor din casă.»

ȋeranul moldovean e cu totul lipsit de învățătură, dar nu prost. «Cei mai mulți dintre dînșîi vorbesc cu o limpeziciune și hotărîre, care se întîmpină numai rare orî la ȋeranul german. Pe cînd judecătorul german, după multe întrebări către părțile ce se ju-

decă, abia poate să capete o oarecare pricepere a afacerii, cu ȧeranul moldovean trebuie să bagă bine de samă, adesea, ca să nu fi înșelat de dînsul printr'o înșirare limpede, dar acoperită a lucrului, așa încît să iasă el cu dreptatea. Povestirea e bine legată, de multe ori în adevăr elocventă, și cu atît mai plăcută, cu cît aici nu e nici-un jargon și ȧeranul vorbește tot așa de curat ca și boierul. În lucruri care privesc o obște întreagă, se sfătuiesc ȧeranii între ei, ce să se spuie, și aleg ca să vorbească pe acela dintre ei care e știut ca bun cuvîntător.»

Femeia e mai harnică decît bărbatul, care doarme iarna, pe cît timp ea lucrează din furcă; e iubeață, și bărbatul iartă. Se obișnuiește a se fura fetele, care așteaptă pe cuptor iertarea părinților. «Ea ține așa de curat căsuța ei săracă, încît cele mai multe ȧerance germane s'ar rușina văzînd-o.»

Mulți boieri basarabeni, răspinși de la funcțiile date străinilor, stau la cîte o moșie. Celelalte se dau în arendă, dar nu mai mult decît pe trei ani, căci valoarea pămîntului crește răpede. După vechea datină moldovenească, ȧeranul datorește douăsprezece zile de lucru pe an, care însă se prefac, cu socotelî viclene, în vre-o optsprezece până la

douăzeci, fără cărături și, neapărat, fără dijma produselor. Une ori ȧeranul face și zile cu plată, cu hrană și cu lăutari: pentru 12 zile vine 1 ¹/₃ sau 2 galbeni. Se păstrează moșierului și monopolul vînzării de vin și rachiu. ȧeranul nu poate pleca de pe moșie și nu poate fi gonit fără voie de la Cîrmuire. I se dă atîta pămînt cîte vite are, făcîndu-se trei clase: cu 16, 12, 8 fălci sau și mai puțin, în locuri cu sate mari și dese. «De obiceiî însă, nu se face nici-o măsurătoare, ci proprietarul păstrează o parte din moșie pentru el, iar pe cealaltă o lasă ȧeranilor, cari o împart», ca și legiuitorii munteni de la 1850, «după prețaluire și datină». Zucker crede că în unele locuri, lingă orașe și unde sînt pășuni bogate, «proprietarul dă în adevăr ȧeranilor mai mult decît primește el de la dînșii». De obiceiî, partea de ogor, de pășune și de fînețe a fiecăruia nu se schimbă din an în an, de și nu e împrejmuită. «Cînd ȧeranul a făcut mai mulți ani fîn pe același loc, el se deprinde a-l privi ca pe un fel de moșie cîștigată a lui... Orîcît s'ar putea schimba astăzi rînduiala ogoarelor nehotărnicite, ȧeranul se deprinde totuși cu gîndul că el are un drept asupra bucății de pămînt arată odată de dînsul, și, foarte cu dreptate, i se pare crud ca ea să fie dată de pro-

prietar în sama altuia.» Când se vor înmulți locuitorii, strămutarea va fi cu neputință și țeranul va căpăta un drept de prescripție asupra bucății de pământ boieresc ce lucrează. Cu vremea, o va putea lăsa moștenire și chiar vinde.

Alta e starea *răzeșilor*, urmașilor celei mai vechi, mai bune și mai viteze boierimii. Astăzi, ei sînt numai țeranii mai bogați pe locul unde din casa strămoșului s'a făcut un sat întreg. Partea fiecăruia, *care nu e hotărîtă*, se vede din spița neamului, din arborele genealogic; ea atîrnă după numărul de copii ce a fost într'o ramură. Cine se știe mai bogat, iea mai mult ogor, mai mult loc de pășune și de fînaț; buna înțelegere a satului e stricată une ori de certe și de bătăi pentru pămînt. Cine vrea să-și *aleagă partea*, chiamă inginerul și *ci-novnicii*, și-i plătește el; i se dă totdeauna o șuviță în lățimea de stîngenii ce i se cuvine, iar în lungime, care e singură socotită în actele cele din vechi¹, cît toată moșia; ea se desface totdeauna la margine. De aceia sînt puținii cari să rîvnească o ast-

¹ Se măsoară moșia la cele două capete și la mijloc, și se iea media.

fel de stăpînire ciudată și netrebnică. Vînzarea trebuie să se facă totdeauna la un alt răzăș, la un «frate de moșie»; cînd e unul foarte bogat, el caută să cumpere partea tuturor celorlalți. Cîte un sat răzășesc mai sărac arendează moșia, învoindu-se a sta pe dînsa ca țeranii cu boierescul, clăcași, dînd dijmă, muncă și cărături cît ține arenda. Une ori ea se prelungește, se veșnicește chiar, și dreptul deplin răzășesc rămîne ca o amintire.

Acestea sînt—lămurite, numite cu numele noastre,—știrile, nu se poate mai sigure, pe care le dă Zucker asupra răzeșilor bășărăbeni, cari și azi locuiesc părțile orheiene și sorocene de spre Nistru.

Plugul are șese sau opt boi, grapa e de lemn. Grîu, mai ales «grîu arnăut», se face în Ținuturile de sus; încolo, se samănă numai porumb, care se exportă până în Constantinopol și în Mediterana. Se capătă foarte puțin orz și ovăs, iar, dintre legume: fasole, varză, ceapă și usturoi. Celelalte sînt me-seria Bulgarului. Prin ogoare se vād pepeni verzi și galbeni. Puține livezi, cu pomi ce nu se altoiesc. Grîul se treieră cu caii și se ține în gropi, care se usucă cu foc tare, săpate în locuri mai înalte. Porumbul e pus în coșare de vergi, în care bătaia vîntului îl ține uscat. Fînul rămîne în clăi.

Multe vite. «Puținî țeranî sînt cari să nu-și aibă boii, și cîte unul bogat are 20 — 30 de capete cornute și de cai; uniî dintre ei aū și sute.» Grajduri nu sînt, ci numai garduri apără vitele și caii de crivățul iernii. Se paște și prin zăpadă. Carnea e decî proastă. Oile sînt *pîrnaie* și *figaie*; s'aū adus de curînd și oi merinos, spaniole, și oi cu coada grasă, dar firește de bogătașii străini, între cari mai ales contele Edling. Caii staū în hergheliî, din care se prind cu arcanul. Ei sînt în stare să îndure toate greutățile. Negustori străini cumpără vitele la ieșirea din iarnă, le îngrașă toată vara și le vînd apoi la salhană saū le exportă în Austria, până la Olmütz, cînd nu le vînd la bîlciul cel mare din Bălți, exportatorilor de meserie.

Înceind această expunere bogată a împrejurărilor economice din Basarabia, Zucker propune a se înființa, împotriva foametelor dese, *coșarele de rezervă*, care aū funcționat și la noi supt Regulamentul Organic și de înființarea din nou a căroră a fost vorba dăunăzî. Fiecare familie ar fi datoare a lucra două zile pe an ca să strîngă două chile; coșarul ar fi închis cu lacătul proprietarului, al preotului, al primarului și al bătrînilor satului. El s'ar deschide din porunca guvernatorului, după cererea proprietarului și a

sătenilor, saū chiar numai a celor din urmă. Și după împlinirea celor două chile s'ar lucra o zi pe an, pentru rezervă, vînzîndu-se din porumbul cel vechiū. S'ar putea face viî și multe altele, tot prin această muncă silită.

Pe scurt, Zucker dă orînduirea Basarabiei după anexare, așa cum urmează:

La început, erau — afară de coloniî — șese districte (care răspundeaū numai în parte vechilor Ținuturi moldovenești): Ismail, Akkerman, Bender, Orhei, Iași, Hotin; din al Benderului se desfăcu apoi districtul nou al Leovei, la Apus, către Prut. În fiecare district era un ispravnic, cu comisari și *ocolași*, un tribunal cu un judecător, 2—4 asesori și un procuror. La Chișinău stătea guvernatorul, procurorul provinciei, Camera guvernului și Camera de conturi.

În Capitală, se clădise un palat haotic pentru Mitropolit și exarh al Sinodului. «Clădiri care să fie ale Guvernului saū să fi fost făcute de Guvern, nu se află. Judecătoriile, Camerele de administrație sînt până acum încă în case cu chirie, ca și locuințele guvernatorului și celorlalți funcționari. Nicî casarme nu sînt încă; soldații sînt în cvartir pe la tirgoveți.» Abia se începuse lucrul urîtei biserici catedrale. «Nu era nicî-o primblare pu-

blică, când veni vestea, acum cincisprezece ani, că va sosi Împăratul Alexandru [I-iu]. Pentru că el întreba de obicei despre astfel de grădini, se hotărî facerea în clipă a grădiniî publice. Toate silințele fură întrebuințate pentru a lucra iute. Se aduseră mii de copaci de pădure, și, anotimpul fiind prielnic, cei mai mulți se prinseră.»

Atîta făcuseră până atunci Rușii în Basarabia; de atunci au mai lucrat ceva — la Chișinău, și pentru dînșii.

2. I. G. Kohl

Al doilea călător în Basarabia e un om de știință, cunoscut autor de călătorii, care era și un scriitor vioiu și spiritual. German așezat în Rusia, I. G. Kohl porni în 1838 să facă o cercetare a Ținuturilor Rusiei de Sud. Văzu Crimeia, Odesa și partea de curînd anexată, *oblastul* dintre Nistru și Prut, Moldova Țărului. Descrierea sa de călătorie, *Reisen in Süd-russland*, găsi o bună primire, și în 1847, autorul trebuia să dea o a doua ediție, la Arnold, din Dresda și Lipsca.

Ajuns la Ovidipol, călătorul fu ispitit, firește, să treacă dincoace de liman, spre a vedea Cetatea-Albă Brațul de mare, năvălit de ier-

buri și închis la gură printr'o bancă locuită de pescari, pe lîngă care se strecoară două gîrle, are numai o lățime de zece verste. Trecu pe o luntre de Malorus, din cele mai păcătoase. De jur împrejur, Ținut sălbatec.

Vechea cetate genovesă — Kohl zice că ar fi văzut pe ziduri armele Republicei —, vechiul port de negoț și apărare al Moldovei, avea «cel puțin 13.000 de locuitori» (față de 28.000 de astăzi). Oficial însă, se numărau numai 2.600. Aceasta, pentru că Akkermanul — Rușii luaseră numele turcesc, o tălmăcire a celui de «Cetate-Albă» — era un adăpost al tuturor celor cari nu puteau înfățișa pașaport, adică, după împrejurările rusești, a tuturor oamenilor fără căpătăiu. Numai o mică parte din locuitori era înscrisă anume. Ceilalți nu exista pentru Stat până la moartea unui locuitor *oficial*. Atunci vre unul dintre oploșii mai noi îi lua, cu voia cinovnicilor cumpărați, numele, vrîsta și rostul. În ciudatul amestec de oameni, cari se purtau prin strădițele strîmbe, «de nu vezi 20 de pași înainte» să se ascundea în căsuțele de lemn și vergi acoperite cu papura limanului și înzestrate cu ferești de bășică, Kohl crede că poate deosebi: Evrei (neapărat), Armeni (poate), printre cari și hangiul său, Grusini, Greci din toate unghiurile Grecimii,

Germani, din multe sate de coloniști, ce încunjură cetatea, Ruși—mai ales, adăogim noi, Maloruși și Lipoveni pescari,—Bulgari, din coloniști venite după 1812, Francesi (!) și Moldoveni de-ai noștri. După ocupație, spunem din partea noastră că se puteau împărți în pescari, puțini negustori și mulți șerbi fugari de pe moșiile nobililor, gata aceștia din urmă pentru orice muncă, oricât de grea și de rău răsplătită.

În mijloc, câteva raze de strade drepte, largi, goale. Puține clădiri nouă. Cășarmă și o închisoare în stil grecesc vechi, «temple» nepotrivite, ca arhitectură, pentru această biată așezare de oameni săraci, cu multe nenorociri și păcate în trecutul lor.

Kohl pleacă să vadă *Boazul*, golful de Mare, prin care se încheie Nistrul. În cale el găsește un sat de Alsacien, cu preot polon,—marî dușmani ai luteranilor necurați, de cari se întîmpină cu aceiași limbă germană, în alte colonii de acestea ale pustiului tătăresc.

Pe un caic, cu tot felul de lume, între care și un cerșitor moldovenesc... Malul stîng, podolic, e de piatră albă, tare, din care s'a făcut cetatea; acestălalt, al Basarabiei, se înițășează jos, hleios. Cocori albi răsar din mlaștine.

Noaptea se petrece într'o colibă de Grec, vătav de pescari ruși, foarte grosolan, vesel și bun. Innăuntru, lumina blîndă a icoanei păzitoare; afară, pe boaz și liman, pe Marea apropiată,—furtuna grozavă.

După o călătorie prin porturile și munții Crimeii, vechiul nostru *Crîm*, călătorul german e iarăși la Nistru, în fața Benderului, venind din noul oraș Tiraspol («cetatea Nistrului»).

De la început el vede cetatea Benderul, cu «strașnic de înalte ziduri și turnuri groase, rotunde» (lucru curat moldovenesc). Iarăși, «șiruri nestîrșite de case joase», ca la Cetatea-Albă: satul moldovenesc de supt cetatea stăpînilor. Cîteva biserici mari, nouă. În cetate stă un regiment de infanterie, cu o baterie. În tîrg, se văd Moldoveni, Evrei, Armeni, Bulgari, Maloruși: împărțirea aceasta pe neamuri e tăcută bine. Turci nu mai sînt de loc, firește; timpurile lor sînt amintite doar de un minaret singuratec ce se ridică dintr'un maidan, lîngă zidurile Domnilor noștri.

Despre satul vecin, Varnița, călătorul știe să spuie povești cu privire la Carol al XII-lea. Oamenii și-ar fi adus aminte încă de dînsul, și s'ar fi vorbind printre ei de comorile pe

care, în beciuri adânci, le păzește fata de Craiul pribeag, ce-și așteaptă încă mîntuitorul. Kohl nu se putea înțelege însă cu Moldovenii, cari erau aici singurul neam de pe vremea lui Carol al XII-lea, așa încît putem să-l credem și să nu-l credem.

La cea d'întăiu stație de poștă, pe care o numește Cepradi, călătorul găsește un tîlmaciul de moldovenește într'o bătrînică de loc dintre Sașii Ardealului. Ea va fi vorbit rău, iar învățatul nostru înțelege și mai rău. Se bucură însă de orice cuvînt ce are o aromă antică; el lămurește cuvintele acestea prin impunerea de la sine a limbii latine locuitorilor barbari, ce i se par a fi fost Sciti. Mai departe, observații, fără preț pentru noi, asupra felului de îmbrăcăminte și locuință a țeranului român.

Chișinăul e ținta cea d'întăiu a călătoriei. Han armenesc (iarășii), cu obiceiuri rusești: familia gazdei se îndeletnicește cu facerea de *povidlă* (magiun). Oraș enorm ca întindere, pentru numai 40.000 de «Ruși mari, Ruși mici, Tatarî (vorbă să fie!), Moldoveni, Turci (cu aceste două neamuri trebuia să se înceapă catastihul), Armeni (100 de familii, hangii și bărbieri), Bulgari (puțini, de

prin satele din jos; Kohl numără 800 de familii, negustori de vite, cu miî de capete de cireadă și, neapărat, grădinari), Nemți (200 de luterani, cu biserică), Francesi (la școlile nobilimi, trei de toate), Greci, Poloni, Sîrbi, (nici-unul), și încă cîteva neamuri mai puțin numeroase (ce-ar putea să fie oare?) » Kohl găsește cu cale să spuie că nu mai sînt Turci, dar noi știm că în acest vechi sat și tîrgușor moldovenesc Turci n'au fost nici-odată. Pe Evrei îi socotește la 15.000 de oameni (de atunci numărul lor s'a încincit), mai mulți decît în Odesa. Ei fac toate afacerile cu produse. Aū o sinagogă și șapte *școli*. Meșterii de clădirî sînt Muscali, cîrpaci, Rusneci, negustorii de ce este și nu este, Evrei; Țigani îi își exercită meșteșugurile îndătinat. Cînovnici ruși și boieri moldoveni saū «greco-franco-moldoveni», după limbile în care vorbesc: un Balș, cel mai bogat proprietar băsarăbean, un Sturdza, o Catinca Ghica, pe care Kohl o socoate a fi sora Domnului muntean de atunci, Alexandru-Vodă. Ei primesc gazete din Iași, pe care le cetesc slobod, ca unele ce n'aveau nici o regulă de politică în ele, și desprețuiesc Chișinăul pentru Iașii strămoșilor și pentru noua minune modernă a Odesei. Mulți mahalagii de neamul nostru, în căsuțe cu cerdace de lemn și ferești împiestrite. În mij-

loc, o stradă mare, rusească, făcută iute și cu de-a sila; casele vechi s'au dărîmat din poruncă polițienească, cu termen statornicit în scris pe ziduri, dar putînd fi zăbovit prin bacșișuri potrivite.

În împrejurimi, negoț de lemne; export de 8-900.000 vedre de vin. Proces între soborul și exarhul băsarăbean și Patriarchia de Ierusalim, pentru moșii ce aduc un venit actual de 15.000 de galbeni, — bine sau rău înțeles, procesul acesta. Alta, nimic.

Urmează o schiță istorică asupra Romînilor. Împărțirea pămîntului lor i se pare un lucru foarte hazliu. El scrie spiritual: «Ce e mai rău, este că durerile bieteii țerii cu privilegiul unei viviseccii ca aceasta vor mai ținea încă mult timp, căci operația nu e sfîrșită cu totul». El vede timpul cînd Basarabia, care e deocamdată *oblast*, Ținut de margene, va ajunge o *gubernie* ca toate celelalte, Moldova și Țara-Românească avînd acum rostul de *oblast*. Titlul Domnilor noștri îi sună caraghios; află cu bucurie că Sturdza — pe atunci domniă în Moldova Mihaî Sturdza — vine de la *sturdz*, nume de pasere.

Mai interesante și mai adevărate sînt lucrurile pe care le spune Kohl cu privire la

sentimentele Moldovenilor față de stăpînirea cea nouă rusească. El constată «de mirare de multă simpatie pentru cîrmuirea turcească». I s'ar fi spus că atunci plătia numai cel bogat, pe cînd «săraci nu dădeau chiar nimic. Acuma însă trebuie ca toți să plătească mai mult, iar cu deosebire cei săraci». Cînd știm care era regimul dărilor de odinioară, cu atîtea scutiri pentru boieri și cleric și cu apăsarea obștească a birului, vom zice însă că scriitorul n'a nemerit-o bine. Mai multă dreptate are «bătrînul din Cetatea-Albă» care i-ar fi spus: «E, domnule, boierimea s'a făcut mai mare». Veniseră, de fapt, o mulțime de proprietari noi de peste Nistru, și aceștia nu cunoșteau altfel de legături cu țeranii decît acelea dintre stăpîni de suflete și șerbiî Rusiei.

Un alt motiv de nemulțămire era prețuirea în muncă *reală* a celor douăsprezece zile de lucru pe an, pe care Domniî Moldovei din veacul al XVIII-lea le hotărîseră pentru țeranul ce trăia pe pămînt boeresc. Ca și la noi, dar în măsură și mai mare decît aici, prețuirea în lucru gata a zilei de muncă era foarte împovărătoare pentru locuitorul sătean. «Într-o zi de pildă, un țeran, muncind cît trebuie, poate să secere 50—60 de snopi. Dar în multe părți i se socotesc pe zi 120

până la 200.» Plata pășunilor era prea mare : «12 copeice pentru o capră și o oaie și 60 de copeice pentru un cal sau un bou, pe an». Apoi căratul se cerea une ori ȣeranilor până la Odesa, unde se imbarcau produsele cîmpilor basarabenî pentru ȣerile Apusului.

În sfîrșit, ȣeranul moldovean nu putea să vadă cu plăcere străinii, ori că erau oameni harnici, strîngători și cinstiți, ori că făceau parte din tagma vagabonzilor, căroro li se deschisese intrarea în Basarabia, ispitindu-î cu tot felul de privilegii. Ei se simțiau încunjuțați, concurați și amenințați.

Disertație asupra porumbului și mămăligei, apoi o schiță a Orheiului. În felul cum sînt clădite din lemn prăvăliile, în felul cum se face lucrul, în vînzarea de ciubuce, de tabac răsăritean, în ciudățenia cîrnaților, el vede o înrîurire «orientală, turco-tătărească». Ea poate să nu fie însă nici așa de puternică, nici așa de caracteristică, precum crede drumetul nostru.

La Orhei, zugrăvirea unei certe între doi Ruși, la Copăcenî arătarea împrejurărilor în care s'a dat bacșiș unui cinovnic. În casa de poștă din ultimul loc, el prețuiește

covoarele moldovenești, «făcute chiar cu mai multă sirguință decît cele malo-ruse».

După ce se minunează, fără cuvînt, de întinsa întrebuițare a împletiturilor de nuiele la poporul nostru, Kohl se duce la stația «Soratena», unde a petrecut foarte bine. Căpitanul de poștă era un Rus chior; nevasta lui vedea cu amîndoi ochii și era Moldoveancă. Călătorul arată, în descrierea ei, că era un etnograf foarte curtenitor. El își rugă gazda să-î cînte și ceva cîntece moldovenești, cu «frunză verde liliac» și «frunză verde de mătasă», pe care le dă, după tălmăcirea rusească a bunului soț cu jumătate de vedere.

Bălțile, unde călătorul e oprit mai mult timp de o stricăciune de trăsură, aș hangiuilor armean, cu «patru-cinci căsuțe» purtînd prispe și lavițe și, pe lîngă ele, o odaie de biliard, cu samovar și cafea neagră; portrete și tablouri patriotice rusești, privitoare la războiul, mîntuit în 1829, cu Turcii. Vizită la școală: dascăl rus, «în uniformă de gală, cu frumos guler cusut cu fir, cu medaliî de serviciu și decorații, cu sabia la coapsă ca un cavaler, și pălărie cu trese». Multe plecăciuni și răspunsuri cu mîna la pălărie. Batjocură pentru micii Moldoveni,

cu cari se începe de la început rusește și cari nu pot spune limpede unele sunete. Vre-o cincizeci de copii în odăi curate, cu hărți și biblioteci școlare; întrebări despre Semiramida și cei dintr'un timp cu dînsa, despre aritmetică și geografie. Mai e încă o școală ca aceasta, apoi una lancasteriană și o școală superioară.

Tîrgul numără 9.000 de locuitori, și are un vestit bîlciu de vite. Se strîng 8—12.000, ba chiar 20.000 de capete de vînzare. Multe vite se cumpără de Austriaci, exportul basarabean în Austria fiind de 50.000 de capete. Un timp, iarmarocul fusese tulburat de vestitul hoț Tobultoc, un Moldovean, care fusese prins, după multe isprăvi, de un boier care întrebuintă viclenia. Dintre cei 4.500 de locuitori din anul 1838, 4.000 erau Moldoveni și Evreii, cam tot atîția din fiecare neam. Negustorii erau de treapta a doua și a treia. În Bălți trăiau 26 de boierinași și 13 boieri, nobili deplin. Tîrgul era înființat pe moșia boierului Catargiu, căruia proprietarii de case-i plătia *bezmen*.

Altă vizită la spițerul neamț, așezat de opstprezece ani acolo. Pe atunci Basarabia avea numai două spițerii, acum are douăsprezece.

Considerații slabe asupra boierilor, răză-

șilor și mazililor. Laudă a bogăției «neauzite» a pămîntului basarabean.

De la Bălți în sus, se simte apropierea Bucovinei. Unele monede rusești scad la preț. Apar Rutenii veniți din Austria. Cară cu sare merg la «Nemți». E mai multă îngrijire și viață în toate.

La Lipcani, pe Prut, e așezată una din carantine, celelalte fiind la Sculeni, Leova, Reni și Ismail. Ostași moldoveni în uniforme rusești pe malul drept, ce se ține de Moldova. Cîrciume evreiești caracteristice.

Un Evreu bătrîn, născut în Hotin, unde nu merge călătorul, zugrăvește viața turcească de odinioară, în cetate și lîngă dînsa. Erau 30.000 de locuitori, pe cînd acum, prin anii 1830, trăiește în Hotin numai a șasea parte, cel mult. «El spunea că Turcii erau oameni buni, cari stăteau liniștiți în cetate, lăsaū pe fiecare în voia lui și nu cătaū să schimbe lucrurile cu de-a sila. Pașa și cei mari beaū multă apă, pe care-o aduceaū tot de la Prut (!), ca una ce era mai bună decît cea din Nistru. Și lui îi plăcea la Hotin cînd era copil, pentru că negustorii aduceaū neconținut mulțime de fructe frumoase și de dulceturi din Constantinopol, și pe atunci puteai cumpăra de două parale

mai multe zarzăre și pere zăhărite decît acuma cu o rublă».

Comparația între Prut și Nistru e foarte dreaptă și frumoasă, dar nu ne privește aici, precum nici descrierea vizităilor de poștă, cari duc pe malul Prutului, spre Bucovina, pe drumeț. Un Grec din Constantinopol, bătrîn, limbut, umil, fost ciocoiu al Cantacuzinilor, se roagă a fi primit în coada trăsurii, de unde spune povești. De cîte ori apare înaintea un boier, Grecoteiul sărută dreapta evghenistului, după ce și-a pus mîna la frunte și la piept, făcînd complimentul oriental, — oferta minții și a inimii.

Cirezi, hergheli, treieratul grinelor în arii țerănești, o bisericuță moldovenească veche la «Nigrineți». Apoi Noua-Suliță, cu granița a trei Împărați. Pînă și din Lemberg ar fi venind lume ca să vadă acest locușor însemnat prin întîlnirea unei lumi așa de deosebite, între care mijlocește cu cea mai mare ușurință, acasă și la dreapta și la stînga, și în sus și în jos, Evreul neamț, care vorbește rusește, leșește și moldovenește.

3. Un autor român contemporan.

În ziarul bucureștean «Cronica» din acest an, a apărut asupra Basarabiei de astăzi o serie de articole care n'aŭ fost mai de loc ținute în samă, cu toate că fără îndoială ele nu sînt lipsite de valoare. Autorul studiului, intitulat: «Basarabia și trecutul ei (1712—1905)», d. Dumitru C. Moruzi, dacă nu mă înșel, fost subprefect în Dobrogea, e un Basarabean emigrat în România, care cunoaște împrejurările din țara sa de obîrșie încă de prin 1850—60. D. Moruzi scrie bine, foarte colorat și energic, în icoane splendide une ori, de și fără îngrijire; d-sa are cunoștință de politică foarte întinse și dovedește o iubire de neam pe care n'o întunecă nici anumite rînduri neașteptat de batjocuritoare pe care le aruncă amintirii aceluï cortegiu al lui Ștefan-cel-Mare, din Iulie 1904, care a fost pus la cale cu gîndurile cele mai bune și a mișcat adînc, lăsîndu-li urme trainice, pe mulți oameni, dintre aceia tocmai, pentru cari cortegiul istoric era mai ales pregătit.

Firește că nu pot avea de gînd să reproduc părți întregi din frumoasa carte, plină de învățăminte, a d-lui Moruzi. Vreau să notez numai unele informații nouă, care se

vor înfățișa ca și mai prețioase, fiind puse alături cu acelea din cărțile germane ce am analizat și cu notele basarabene ce formează temeiul acestei lucrări.

D. Moruzi își arată părerea de rău că Romîniî din alte părți cunosc prea puțin Basarabia, că poeziî acestui popor n'aî cîntece și pentru dînsa, și, în treacăt, îi îndreaptă pe toți spre «Răutul poetic și acoperit cu galbenele florî ale nufărului, cu albele corole ale crinului de apă, curgînd în taină printre stîncile înnalte și păduroase ale Orheiului», spre «bisericuța tainică de lîngă Tribujenî, săpată într'o stîncă înaltă de peste o sută de metri de la nivelul apelor visătoare ale Răutului», spre adîncii codriî de vitejie ai Bîcului. Am reprodus descrierile puternice ale autorului, fiindcă nu mi-a fost dat și mie să văd aceste locuri.

Țeranul se pare celui mai nou povestitor despre Basarabia, neschimbat în *moldovenia* lui mîndră. Nimic nu-l poate clinti, așa cum sînt încă împrejurările în Rusia. Prin locurile unde sînt tîrguri nouă (Folești, Ungheî, Leova, Sculenî), Evreî și vagabonzii ce se hrănesc din misitie și contrabandă, administrația de cinovnici, ce miroasă prada, rămîn de o parte, ca în altă țară. *Boierul*,

dacă e rus sau rusificat, nu poate face alta decît să-și trîntească lui curți albe, cu tînchea albastră și verde în cap, și să prefacă muscălește, cu turnuri ca cepele, vechea biserică moldovenească. Încolo, un hotar nevăzut trece între el și sătenî. Preotul, dacă nu știe românește, e un străin: îi calcă în biserică numai femeile și copiii, cari și ei n'aî a face decît cu icoanele, și nu cu slujba. Și mai străin e dascălul de la școală, care se încredințează răpede că Moldovenii sînt proști, își iea leafa și lasă o muncă zădarnică; firile mai nobile prind interes pentru acești «proști» și se trezesc într'o dimineață că aduc gramaticî românești de la Iași, ca sa vadă ce zace în limba și sufletul «proștilor». Funcțiile nu-î atrag. Rare ori săteanul se lasă a fi ales pentru *zemstvo*, consiliul județean permanent, care hotărește despre drumuri, școli, biserici și ajutorarea în tot felul a locuitorilor.

De viața politică n'aî nici-o idee. Se știu oamenii din satul, din Ținutul lor, de lîngă apa ce trece supt ochii lor: Hotinenî, Orheienî, Sorocenî, Codrenî, Bugecenî, Lăpușnenî, Prutenî, ca și acum cîteva sute de ani. Cred în Dumnezeu și în «Împăratul», care e mare și puternic și stă undeva. Fac oaste de la 1877, pînă și în strălucitele re-

gimente ale gardei, dar se întorc acasă aceiași bunî Moldoveni cari plecaseră. Cu soldații de pe la granița așa de strașnic păzită, cu *obieșnicii*, nu-și mărită fetele: mai bine «le-ar da Prutului». Pe cei ce vin în mijlocul lor, lucrători, coloniști, nu-i țin în samă deocamdată, ci-i așteaptă să vie la limba, la datina moldovenească, fără de care nu se poate frăție și încuscrire.

Despre România, spune d. Moruzi că ei ar avea păreri stricate și rele, ce li s'ar fi pus înadins în cap. Români ar fi pentru ei un neam de Moldoveni amestecați cu Unguri și Bulgari, regele, Craiul lor, un străin, un Neamț, de altă lege, fost «ghe-neral împărătesc» la Plevna; de aceia nu s'ar fi uitind peste apa «închisă» acum a Prutului. Altfel, ar fi cei mai bunî găzduitori ai oricărui drumeț ce vine cu grai românesc pe buze.

Scurta mea experiență nu mi-a arătat aceste rătăcirî la țeranî. Mi s'a părut că ei cred numai într'un mare neam moldovenească, ce se întinde în sus, în jos, în dreapta, în stînga, peste Nistru și peste Prut, pînă unde încep liftele. Unii aș stăpînire muscălească, alții *alt fel* de stăpînire, pe care n'ai de unde să-l știi bine. Mîne, dacă s'ar deschide Prutul, această strălucită minune

ar fi pentru dînșii un fapt obișnuit, ca și cum lucrurile, după o mică zăbavă, și-ar fi luat iarăși înfățișarea firească, lăsată de la Dumnezeu.

Poate că d. Moruzi dă un prea mare rol tîrgoveților de odinioară, din mijlocul cărora s'ar fi desfăcut acei mici cinovnici, mai Muscali decît adevărații Muscali, plini de despreț pentru «Maldavani» din cari se coboară, fără alt gînd decît leafa și cîștigul de pe lîngă leafă, — pe cari-i descrie cu atîta haz. Asemenea indivizi de speculă, cu nația nouă, nouă, vrednici de colegii lor ruși pe cari-i cunoaștem din minunatele schițe ale lui Cehov, — dobitoace vesele cînd sînt grase, triste cînd sînt slabe, — vor fi venind și din rîndurile mahalagiilor de odinioară, dar poate mai mult din ale nobililor decăzuți și ale puținilor țeranî ambițioși. Căci nu prea se vede din ce clasă orășenească ar fi putut să vie, într'o țară unde nu erau decît cetăți turcești și tîrguri fără nici-o însemnătate și încă de pe la 1812 copleșite de Evrei.

Boierimea e bine cunoscută d-lui Moruzi, care, din cea mai înaltă boierime el însuși, a cunoscut încă de prin anii 1850 mai toate familiile nobililor romîni ai Basarabiei, pe un Iorgu Balș, care și-a lăsat pentru un orfelinat

curțile din Chișinău, unde autorul a văzut de mult «vastul salon cu sticle colorate», pe un Iordachi Catargiu, care a primit la el, în 1877, pe Împăratul care mergea la război, pe atîția alții cari, dintr'o generație acum dispărută, «se făliau de a fi boieri moldoveni, vorbind între ei românește, trăind românește în casele lor» și apărînd numele bun al neamului chiar atunci cînd se făceau a tăgădui, pentru a se innălța, legătura lor cu dînsul, ca Petrachi Cheșcu, tatăl reginei Natalia. Acești boieri, cari apucaseră vremea «turcească» în Basarabia, samănă bine cu generația contemporană cu ei, foarte puțin austriacă, a boierilor romîni din Bucovina.

Ni se arată apoi cum fiii acestor boieri aŭ trebuit să urmeze Universității rusești, să îmbrace uniforma de cadeți în regimentele Țarului, numai ca să rămîie nobili și să se bucure de multele drepturi care aŭ rămas până astăzi în minile acestei clase. Acum se făcură și unele căsătorii cu familii de conți sau de coloneli, de generali. Dar iubirea de pămînt n'a dispărut odată cu iubirea de neam: ofițerii aŭ lăsat steagul și aŭ venit să plugărească acel «negru și mînos pămînt basarabean», în care li se coborîseră părinții; tinerii funcționari, învățați prin pensioanele pentru nobilime sau trecuți prin

Universității, aŭ cerut să fie alipiți pe lîngă guvernul basarabean, îndată ce aŭ avut titlul ieften de «asesori de colegiu». Astfel s'a format o a doua generație de boieri romîni basarabeni, care trăia pe lîngă străinii din toată lumea, despre înțolirea cărora cu moșii luate ieftin și cu caftane cumpărate ușor vorbește d. Moruzi întocmai ca și dr. Zucker, acum optzeci de ani. Nu se uită nici acei «generoși» nemulțamiți, a căror viață risipită fără nici-o îndreptare, se înneacă în filantropia dulceagă sau în nihilismul sălbatec. Cei din urmă gustară «plăcutele casemate ale fortăreței Petropavlovsc sau mînoas le cîmpii ale Siberiei, — găsindu-se cu toții în seara vieții» — ca autorul — «pe pămîntul României libere, cu ceva ilusiuni perdute, dar cu același foc în inimi și același dor de propășire pentru neam».

Reformele lui Alexandru al II-lea, care, dezrobind pe țeran, întemeie judecătoriile de pace (*mirovoi sudi*, iar, pentru țeranul nostru luător în rîs: «mirăuță sfredeiac») și dădu administrația Ținuturilor în mîna adunărilor alese numite «zemstvo», *sili*, dacă nu ademeni la politică pe o mare parte din boierime. Însufleteite de un spirit liberal, de un democratism sincer și de dorința de a năcăji autocrația, aceste adunări, cu debaterile și

protocoalele lor în rusește, ajutară la des-naționalizarea clasei de sus.

Astăzi ea cetește — când cetește — numai în limba rusească. Rusească-î e și politica. La mica Românie șubredă, care a fost supt Turci și despre care părinții credeați că ar putea ajunge supt Nemții *letini*, nu se gîndesc. Unii ar fi știind că această țerișoară s'ar deosebi prin ușurătatea femeilor și ușurința despărțeniilor (unde ești, d-le Aurel Onciul, insultătorul damelor romîne, pentru ca să ți se bucure inima de om civilizat?). Cum s'ar zice, curatul Muscal pravoslavnic și curatul Austriac purtător de «cultură» se unesc foarte bine în planul de a umplea mintea bieților Romîni din cărțile lor cu astfel de prăpăstii și de necuviinți. În Basarabia, nobili de modă nouă s'ar rușina chiar de obîrșia lor moldovenească, ce-î pune alătura cu țeranul «cap de bou», și ar schimba numele lor dacă nu i-ar opri «cartea de aur», *arhontologia* provinciei în care ele sînt însemnate; dar ei au mare bucurie dacă pot adăugi cîte un mare nume rusesc, ce li vine după mame sau bunice. Totuși d. Moruzi amintește păstrarea datinei în mîncare, în serbătorirea zilelor mari, păstrarea iubirii pentru duiosă noastră doină,

pe care «patrioții ruși cu idei panslaviste o ascultau cu ochii plini de lacrimi».

Aceasta e starea sufletească a acestei clase, de care trebuie să ne pese mult mai puțin decît de clasa cea mare, puternică și muncitoare a țerănimii, care a rămas însă neatinsă. «La porțile Chișinăului, în jurul orașelor de provincie, ca și în sătulețele cele mai depărtate, pretutindenî unde a fost sau unde s'a înființat din nou vre-un sat românesc, românesc rămîne pentru vecie, ca port, limbă și obiceiuri.»

Și străinii?

Despre dînșii se vorbește numai în treacăt, de la negustorul *cațap* (casap, de fapt; negustor de vite și de oi), care veniîndată după 1812 de peste graniță, pînă la funcționarii, muscali, «leși, nemți, armeni și haholî» (ruteni). Tot așa de puțin se spune despre acțiunea guvernului, slabă și netrainică. «De la 1812 la 1877 nu s'au făcut în toată Basarabia de cît 715 *stînjenî* de șosea, pe o mlaștină de lîngă Chișinău, și aceasta pentru că se înnomolise în acea mlaștină trăsura Împăratului Alexandru I-iu.» Ne aducem aminte cum același Alexandru I-iu a adus improvisarea grădiniî publice de la Chișinău. Străinii au dat Basarabiei numai

o spoială de posomorîre, așa de dușmană firii noastre, în strade, case și obiceiuri.

E caracteristic și acest lucru, că se poate scrie, vorbind numai despre Romîni, o cärtică, altfel așa de complectă, despre această Basarabie, pe care trebuie s'o cunoaștem bine, în așteptarea viitorului.

Pentru Basarabia se mai pot întrebuița cele două lucrări ale d-lui Zamfir Arbore : «Basarabia în secolul XIX» (1899; cu hartă) și «Dicționarul geografic al Basarabiei» (1904). Despre ele se poate zice — și poate numai aceasta ar fi drept — că d. Arbore a făcut ce l-au îngăduit mijloacele. Pentru trecut, cuprinde aproape tot ce e mai însemnat scrierea mea «Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe» (1900).

Ilustrațiile sînt luate după frumoasele cărți poștale ilustrate ale firmei Wolkenberg din Chișinău, precum și din lucrarea rusească asupra Basarabiei, pătenitoare și foarte proastă, a lui Batiușcov. Una singură e din cunoscuta călătorie în Rusia-de-sud a lui Anatol Demidoff, care a scris în franțuzește.

TABLA LOCURILOR

A

Akkerman. V. Cetatea-Albă.

B

Bălți, 9, 40 și urm., 135, 210-1, 221 și u.
Bender, 78, 97, 139 și u., 211, 215 și u.
Bic (r.), 108, 143, 156.
Bolgrad, 177-8.
Brateș (lac), 184-5.
Bugeacul, 156 și u., 199, 227.
Bulboaca, 143-4.

C

Cahul (lac), 179-80.
Camenita, 28, 196-7.
Căușani, 161 și u.
«Cepradi», 216.
Cernăuți, 194-7.
Cetatea-Albă, 78-9, 148 și u., 172, 179, 211 și u., 219.
Chilia, 179.
Chișinău, 34, 63, 83, 94, 97, 99, 103 și u., 160, 181, 192-3, 195, 197-8, 211-2, 216 și u., 223-4.
Chițcani (mănăstire), 144, 166.
Cîrstineț, 16.
Codrul Chigheciului, 227.

Comrat, 177.
Copăcenii, 220.

D

Dănuțeni, 43.
Dinăuți, 14 și u.
Dubasari, 97.
Dubna, 64.
Dunăre (r.), 181 și u.

F

Florești, 57, 63.
Folești, 226.

G

Grădiște (mănăstire), 95-6.
Gura Bicului, 143-4.
Gura Prutului, 184.

H

Hagioma, 166.
Hîrjauca (mănăstire), 69.
Hmilov, 30.
Hotin, 7 și urm., 53, 67, 75, 159, 196-7, 199, 211, 223-4, 227.

I

Ialpuh (r. și lac), 179-80.
Ianăuți, 44.

Iași (Ținut basarabean), 211.
Ismail, 157, 179, 223.

L

Lăpușna, 227.
Leova, 223, 226.
Lipcanii Benderului, 166.
Lipcanii Hotinului, 44, 123.

M

Mălinești, 16.
Mămăliga, 39.
Mirenii, 143.
Mohilău, 46.

N

Nedăbușii, 16.
Nistru (r.), 70, 80 și u.
165-6, 213-5.
Noua-Suliță, 4 și u., 41,
195-6, 224.

O

Ocnița, 46.
Orhei, 83-5, 195, 211, 220-1,
226-7.
Oroftiana (Ț. Dorohoiu), 42.
Otacul Nistrului, 113.
Ovidiopol, 148, 212.

P

Părcani, 64.
Peștera (mănăstire), 95-6.
Pрут (r.), 223-4, 227-9.

R

Răchitna (r.), 9.
Rădăuți (Ț. Dorohoiu), 42.

Rădulenii, 64.
Rașcov, 88, 90-1, 95.
Răut (r.) 53, 58, 97, 226.
Renii, 160, 176, 179, și u., 223.
Rezina, 46, 94-5.
Romancăuți, 44.

S

Saharneni (mănăstire), 98.
Sculenii, 193, 223, 226.
Șerăuți, 16.
Sfirlădani, 166.
Sofia, 46, 197.
«Soratena», 220.
Soroca, 57, 59 și u., 159, 227.

T

Țarigrad, 197.
Țarutino, 177.
Tiraspole, 155, 215.
Țirnova, 46, 197.
Tribujeni, 226.

U

Ungheni, 108, 136, 226.

V

Vădenii, 64.
Vadul-lui-Jora, 83.
Vadul-lui-Vodă, 83, 86, 94.
Vadul-lui-Troian, 177.
Varnița, 144-5, 161, 215-6.
Văscăuți, 44.
Volova, 64.

Z

Zarojeni, 16-7.

TABLA COPRINSULUI

	Pag.
Cap. I-ii. — Ținutul Hotinului	1
1. Spre Hotin	3
2. Hotinul	22
Cap. II. — Ținutul Bălților	37
1. Spre Bălți	39
2. Bălțile	50
2. Spre Soroca	59
Cap. III. — Ținutul Sorocci	61
1. De la Florești la Soroca	63
2. Soroca	71
3. De la Soroca la Vadul-lui-Vodă	86
Cap. IV. — Ținutul Chișinăului	101
1. Spre Chișinău	103
2. Chișinăul	110
Cap. V. — Ținutul Benderului sau Tighinei	141
1. Spre Bender	143
2. Benderul	151
Cap. VI. — Bugeacul	163
1. Spre Căușani	165
2. Spre Reni	176
4. Hotarul nedrept	180
Cap. VII. — Trei cărți despre Basarabia	189
1. D-rul Zucker	191
2. I. G. Kohl	212
3. Un autor român contemporan	225

